

POŠKOZENÝ
V ČESKOSLOVENSKÉM
TRESTNÍM
ŘÍZENÍ

DAGMAR CÍSAŘOVÁ—JANA ČÍŽKOVÁ

UNIVERZITA KARLOVA, PRAHA 1982

POŠKODENÝ
V ČESKOSLOVENSKÉM
TRÉSTNÍM
RÍZENÍ

AVORSTO ANA- AVONAMIO .BANDAD

I. Úvod	9
II. Pojem poškozeného	14
1. Obecné vymezení pojmu	14
2. Historický vývoj pojmu poškozeného	15
3. Pojem poškozeného v platném československém trestním řádu	15
4. Vysvětlení dalších pojmů:	
A. Poškozený, kterému byla způsobena majetková škoda nebo škoda na zdraví	20
B. Tzv. morálně poškozený	27
5. Porovnání cizích právních úprav s československou právní úpravou	30
6. Tendence k zlepšení ochrany práv poškozeného — a) rozšířením práv poškozeného podle sovětské právní úpravy, b) zavedením soukromé obžaloby v československém trestním řízení	32
III. Postavení poškozeného v trestním řízení a jeho procesní práva	35
1. Procesní práva poškozeného podle československého trestního řádu	35
2. Zákonná omezení práv poškozeného	36
3. Poškozený jako subjekt procesních práv a subjekt adhézního řízení	38
4. Rozbor jednotlivých procesních práv poškozeného	39
5. Nástin rozšíření procesních práv poškozeného	47
IV. Poškozený z hlediska viktimologie	48
1. Viktimologie a její význam	48
2. Historický vývoj viktimologie	50
3. Socialistická viktimologie	52
4. Dělení poškozených na skupiny a jeho význam	54
5. Vztah viktimologie k ostatním vědám	56
6. Vysvětlení základních pojmů	57
7. Rozvoj viktimologie, přehled viktimologických prací v ČSSR	61
V. Závěr	64
Souhrn	65
Cizojazyčná rezumé	71
Seznam použité a citované literatury	83

	Стр.
I. Введение	9
II. Понятие потерпевшего	14
1. Общее определение понятия	14
2. Историческое развитие понятия потерпевшего	15
3. Понятие потерпевшего в действующем чехословацком уголовно-процессуальном праве	15
4. Раскрытие других понятий:	
А. Потерпевший, которому причинен имущественный ущерб или вред на здоровье	20
Б. Так назыв. морально потерпевший	27
5. Сопоставление иностранных правовых регламентаций с чехословацкой правовой регламентацией	30
6. Тенденция к улучшению охраны прав потерпевшего: а) путем расширения прав потерпевшего согласно советской законодательной регламентации; б) путем введения частного обвинения в чехословацком уголовном производстве	32
III. Положение потерпевшего в уголовном производстве и его процессуальные права	35
1. Процессуальные права потерпевшего согласно чехословацкому уголовно-процессуальному кодексу	35
2. Законодательные ограничения прав потерпевшего	36
3. Потерпевший как субъект процессуальных прав и субъект гражданского иска в уголовном процессе	38
4. Разбор отдельных процессуальных прав потерпевшего	39
5. Наметки относительно расширения процессуальных прав потерпевшего	47
IV. Потерпевший с точки зрения виктимологии	48
1. Виктимология и ее значение	48
2. Историческое развитие виктимологии	50
3. Социалистическая виктимология	52
4. Разбивка потерпевших по группам и ее значение	54
5. Соотношение виктимологии и остальных наук	56
6. Раскрытие основных понятий	57
7. Эволюция виктимологии, перечень виктимологических трудов в ЧССР	61
V. Заключение	64
Резюме	65
Резюме на иностранных языках	71
Список использованной и цитируемой литературы	83

INHALT

I. Einleitung	9
II. Der Begriff des Geschädigten	14
1. Allgemeine Umschreibung des Begriffs	14
2. Die historische Entwicklung des Begriffs des Geschädigten	15
3. Der Begriff des Geschädigten im geltenden tschechoslowakischen Strafverfahren	15
4. Erklärung weiterer Begriffe:	
A. Der Geschädigte, dem Schaden am Vermögen oder an der Gesundheit zugefügt wurde	20
B. Der sogen. moralisch Geschädigte	27
5. Vergleichung der fremden rechtlichen Regelung mit der tschechoslowakischen rechtlichen Regelung	30
6. Tendenzen zur Verbesserung des Schutzes der Rechte des Geschädigten — a) durch Ausweitung der Rechte des Geschädigten im Sinne der sowjetischen rechtlichen Regelung, b) durch Einführung der privaten Anklage im tschechoslowakischen Strafverfahren	32
III. Die Stellung des Geschädigten im Strafverfahren und seine Prozeßrechte	35
1. Die Prozeßrechte des Geschädigten laut der tschechoslowakischen Strafprozeßordnung	35
2. Gesetzliche Beschränkungen der Rechte des Geschädigten	36
3. Der Geschädigte als Subjekt prozessualer Rechte und als Subjekt des Adhäsionsverfahrens	38
4. Analyse der einzelnen Prozeßrechte des Geschädigten	39
5. Skizze der Erweiterung der Prozeßrechte des Geschädigten	47
IV. Der Geschädigte vom Gesichtspunkt der Victimologie	48
1. Die Victimologie und ihre Bedeutung	48
2. Die historische Entwicklung der Victimologie	50
3. Die sozialistische Victimologie	52
4. Die Einteilung der Geschädigten in Gruppen und ihre Bedeutung	54
5. Die Beziehung der Victimologie zu den übrigen Wissenschaften	56
6. Erklärung der Grundbegriffe	57
7. Die Entfaltung der Victimologie, Überblick über die victimologischen Arbeiten in der ČSSR	61
V. Schluß	64
Zusammenfassung	65
Fremdsprachige Resumés	71
Verzeichnis der benutzten und zitierten Literatur	83

I. ÚVOD

V současné době, v období stále náročnějších společenských úkolů, kdy je nutné využít všech rezerv v národním hospodářství a odstraňovat všechny negativní jevy, neustále vzrůstá význam dodržování právních norem. Uskutečňování výstavby vyspělé rozvinuté socialistické společnosti není možné bez právního regulování procesů probíhajících ve společnosti, bez zdokonalování právního řádu i dalšího upevňování socialistické zákonnosti a rozvíjení socialistické demokracie. V neposlední řadě je třeba klást důraz na výchovu občanů v duchu přísného dodržování zákonů. Nezbytnou součástí tohoto úsilí je vytváření a prohlubování právního vědomí občanů, osvojování si zásad našeho právního řádu, poznávání jeho společenského významu a uvědomění si, že dodržování právního řádu je jednou z předních povinností všech občanů.

Vzrůstající demokracie socialistické společnosti odráží vztah státu a osobnosti, vycházející ze základních principů socialismu, idejí marxismu-leninismu. Svoboda osobnosti je jednou ze zásadních idejí socialistické státnosti, socialistické demokracie.

V průběhu historie prodělal vztah státu a osobnosti zásadní převrat v souvislosti s přechodem od vykořisťovatelských společensko-ekonomických systémů, od třídně potlačujícího státu k státu socialistického typu. Teprve v socialismu není člověk jen objektem sociální politiky a činnosti státu, ale i samostatným a aktivním subjektem politických vztahů, v systému socialistické demokracie.

Jedním ze základních úkolů socialistického státu je vychovávat občany v duchu společenské aktivity, probudit všestrannou společenskou tvořivost, mobilizovat k překonávání všech přežitků minulosti a uskutečnění cílů výstavby rozvinuté socialistické společnosti.

Právní metody řízení společnosti se vyznačují stabilitou, zajištěním společenského pořádku a důvěry občanů k nedotknutelnosti jejich práv. Jakékoliv porušování zákonnosti podřívá prestiž státu i právního řádu a vede k narušení vztahů mezi státem a jeho občany. Dodržování socialistické zákonnosti je nezbytným předpokladem socialistické demokracie.

Za každým právem, které socialistický stát zakotvuje a zajišťuje občanům, stojí možnost jednat určitým způsobem podle vlastní vůle, vlastního přesvědčení a osobních zájmů. Aby člověk mohl úspěšně uplatňovat svá práva, dostává od společnosti určité materiální a duchovní statky, je proto povinen plnit své vlastní povinnosti, odevzdávat společnosti plody své práce, svého úsilí, aktivně se starat o státní a společenské záležitosti. Za

každou povinností, kterou stát ukládá občanům, stojí nezbytnost jednat určitým způsobem ve prospěch státu, společnosti. Tak jsou povinnosti druhou stránkou práv jednotlivce v každé společnosti.

Závislost jednotlivce na společnosti a aktivita jednotlivce při přetváření společnosti jsou objektivním kritériem skutečné svobody osobnosti. Stupeň svobody člověka není určen dobrými úmysly a snahami, které tak hlasitě proklamují buržoazní představitelé veřejného života. Zásadně je stupeň svobody osobnosti určován tím, v jaké míře je člověku reálně zajištěno užívat statky, výsledky pokroku a společenské hodnoty, v jaké míře sama společnost zajišťuje uvedení těchto možností v život. Nezbytným předpokladem svobodné seberealizace osobnosti a její společenské aktivity mohou být jen takové společenské podmínky, které jsou demokratické, celkově prospěšné — skutečně lidské.

K poznání společenských zákonů a k realizaci možností člověka je nezbytné mít takové demokratické podmínky společenského zřízení, takový systém společenských vztahů a tak široká práva občanů, aby bylo možno poznané objektivní zákonitosti využít v zájmu rozvoje společnosti i osobnosti.

V socialismu neexistuje soukromé vlastnictví výrobních prostředků a národní důchod je spravedlivě rozdělován všem. Neexistuje množství rozporů mezi společenskými vrstvami jako v kapitalismu, lidé neznají vládu vykořisťovatelských společenských vztahů, vládu zboží nad člověkem, anarchii výroby, krize, nezaměstnanost a různé formy bídy, které vytváří kapitalismus. Vytvářením, upevňováním a rozvojem společenského vlastnictví výrobních prostředků se vytváří hospodářská a politická jednota lidí, jejich společenská aktivita pro dosažení vytčených společenských cílů, pro stálé zvyšování životní úrovně.

Lidé za socialismu se stali tvůrci vlastního osudu, začali si sami vládnout a upravovat vzájemné vztahy mezi sebou. Tím se dosahuje vyšší úroveň svobody ve všech oblastech lidské činnosti. Tomu odpovídají ekonomické, politické a společenské podmínky; stále se rozšiřují práva a svobody občanů.

Při uplatňování práv a svobod osobnosti hrají velikou úlohu právní a zejména trestněprávní a trestněprocesní záruky, normy socialistického práva na ochranu práv a svobod občanů proti trestným činům, jakož i ty, které stanoví odpovědnost za neplnění povinností.

„Trestní politika, v jejímž rámci probíhají procesy boje s trestnou činností a vznikají, mění se a zanikají vztahy, spojené s tímto bojem, představuje složitý a strukturovaný komplex činností, který ovlivňuje právní postavení občana, jeho práva a právní jistotu ve dvojí rovině.

První pohled na vztah trestní politiky a občana je v podstatě určitou analýzou postavení občana v celku socialistického právního řádu a o c h r a -

ny jeho práv a oprávněných zájmů prostředky trestní politiky (včetně prostředků trestněprávních). Druhá rovina potom zahrnuje trestněpolitická (nejen tedy trestněprávní) nutná omezení těchto práv a oprávněných zájmů a jejich ochrany, a to v důsledku porušení norem trestního práva ze strany občana a jeho změněného postavení v právním řádu (podezřelý, obviněný, obžalovaný, odsouzený) nebo v důsledku jiných zákonných omezení vyplývajících z požadavků boje s kriminalitou.

Oba uváděné problémy představují v trestní politice tu její stránku, která je vlastně odpovědí na otázku, jak trestní politika realizuje princip právní jistoty a jak je v trestní politice princip jistoty občana, vázaný tedy ne pouze na právní, ale i na politické pojetí jistoty občana, chápán.¹⁾

Občanská práva nejsou u nás jen proklamována jako v kapitalistických státech. Opírají se o ekonomické, sociální a právní záruky. Československé trestní právo poskytuje dostatečný podklad, který zabezpečuje nejen zájem společnosti v boji proti porušování socialistické zákonnosti, ale zároveň plně respektuje práva a povinnosti občanů. Teoretické i praktické názory na stanovení konkrétní míry práv a povinností občanů, která by zajišťovala další optimální vývoj společnosti, se ovšem stále dále vyvíjejí. Socialistická společnost je společnost humánní, nanejvýš citlivou k zájmům jednotlivce i celé společnosti.

Socialistická demokracie je charakterizována jednotou práv a povinností občanů, čím se rozumí i určité zákazy a ohraničení těchto práv. Ty jsou ovšem přesně zakotveny v zákonech, které vyjadřují zájem celé společnosti, a neproklamují jen práva člověka, naopak zajišťují jejich reálnou ochranu a napomáhají všestrannému rozvoji osobnosti. Toto zajištění je podmíněno za socialistické demokracie i tím, že občané plní své právní a morální povinnosti a nesou plnou odpovědnost vůči společnosti.

Socialistický právní řád vytváří reálné předpoklady k tomu, aby ústavou proklamovaná práva občanů byla reálně využívána. „Nutno považovat za velmi potěšující, že všechny úpravy čs. trestního řádu věnovaly otázce zajištění ochrany osobnosti pozornost a každá z těchto úprav, ať šlo o trestní řád z r. 1956 či novelu trestního řádu z r. 1963, znamená ve srov-

1) M. Vlček: Trestní politika, právní postavení a právní jistota občana. Právník č. 2, 1981, str. 180 a násl. S tímto názorem M. Vlčka je možno bezvýhradně souhlasit. Je třeba zvažovat i další aspekty problému.

Trestní řízení může prokázat vážný výchovný vliv jedině za podmínek, když občané, kteří se účastní řízení, chápou soud jako objektivní, nestranný a nezávislý orgán socialistického soudnictví. „Snažíme-li se všestranně zvýšit prestiž soudu a soudnictví vůbec, jsme povinni teoreticky i prakticky nepřipustit, aby došlo k pochybnostem o skutečné samostatnosti a nezávislosti soudců. Z tohoto hlediska je nutno přezkoumat jednotlivá procesní ustanovení, která se již stala tradiční, a osvobodit tak soud od prvků obžalovací funkce — trestní represe, což tvoří rezervu zvýšení výchovného efektu soudnictví.“ (V. M. Savickij: Osvoboždění suda ot elementov obvinitelnoj funkcii-rezerv povyšeniija vospitatelnogo efekta pravosudija. Sborník „Garantiji prav ličnosti v soc. ugodnom prave i processe“, str. 10, Jaroslavl 1977.)

nání s úpravou předchozí vždy též další prohloubení záruk osobnosti v trestním řízení.“²⁾

Mluvíme-li o ochraně práv osobnosti v trestním řízení, stává se často, a důvody pro to jsou nejrůznější povahy, že touto ochranou se myslí hlavně právo obviněného na obhajobu. Útok proti objektu trestného činu však postihuje různým způsobem i poškozeného. Je to zejména tam, kde je poškozeným fyzická osoba, ale i u poškozených socialistických organizací se setkáváme v trestním řízení s tím, že není věnována dostatečná pozornost zajištění jejich práv jako poškozeného.

Postavení poškozeného je v trestním řízení již v důsledku samotného cíle trestního řízení důležitým ukazatelem toho, jak jsou zajišťována práva osobnosti v trestním řízení, jak zákon pečuje o nápravu škod, které vznikly. Zdálo by se na první pohled, že z § 1 trestního řádu neplyne výslovná nutnost péče o poškozeného. Ve skutečnosti „náležité zjištění trestného činu“ znamená i nutnost zjistit, jaká škoda a komu vznikla.

Mluvíme-li o spravedlivém potrestání, o předcházení a zamezování trestné činnosti, nutně tím musíme mít na mysli i nápravu škod a předcházení těmto škodám, tj. zahrnujeme sem i ochranu poškozeného. Trestní řízení musí působit k upevňování socialistické zákonnosti, k předcházení a zamezování trestné činnosti, k výchově občanů v duchu důsledného zachovávání zákonů a pravidel socialistického soužití i čestného plnění povinností ke státu a společnosti.

Dá se již úvodem říci, že v důsledku současné právní úpravy a praxe postavení poškozeného neodpovídá současným společenským potřebám. Je zajímavé, že při hospodářské kriminalitě se jeví daleko nižší aktivita poškozených organizací, než je tomu u individuálních poškozených,³⁾ rovněž v právním vědomí pracujících přetrvávají u těchto deliktů představy, že se nejedná o společensky velmi závažné a nebezpečné trestné činy, dochází k falešnému kamarádství, které se projevuje v podpoře obviněných, i když většinou však jen do doby odsouzení.

Aktivnější jednání poškozeného může uspišit zjištění objektivní pravdy, napomoci k rychlejšímu odhalení podmínek a příčin, které vedly ke spáchání trestného činu. To je zásadně důležité jak pro vlastní trestní řízení, tak pro prevenci kriminality i pro zvýšení výchovného efektu trestního řízení a upevnění právního vědomí občanů.

Z hlediska systému orgánů boje s trestnou činností je poškozený důležitým faktorem v systému prvků, které mají napomáhat k efektivní funkci tohoto systému.

Ke splnění náročného cíle boje s trestnou činností je nezbytně nutné

²⁾ A. Růžek: Problematika ochrany osobnosti v trestním řízení. Zprávy advokacie 1/1969, str. 2.

³⁾ Srov. K. Pešta: Trestněprávní ochrana naší ekonomiky. Panorama, 1979, str. 63.

pochopit roli poškozeného z různých aspektů, uvážit jeho postavení i zajištění jeho práv ve všech stádiích trestního řízení, a posoudit tak i účinnost právní úpravy.

Právo je historicky omezený jev a má třídní charakter. Vzniká jako odraz objektivní nutnosti formování závazných pravidel chování pro členy společnosti. Závaznost těchto pravidel zaručuje donucovací moc státu, která vyjadřuje určitou formou vůli vládnoucí třídy. Právo se mění a zdokonaluje tehdy, když to vyžadují vědecky zdůvodněné poznatky, ověřené v praktickém životě a ukazující, že objektivní potřeby a zájmy společnosti i jednotlivce takové řešení vyžadují. Přitom je nutno respektovat zákonitosti společenského vývoje, aby se právo stalo takovou progresivní složkou, která by vývoj umožnila a urychlila žádoucím směrem — k výstavbě základů komunistické společnosti.⁴⁾

V analýzách provedených ministerstvy spravedlnosti, generálními prokuraturami, nejvyššími soudy a ministerstvem vnitra o účinnosti trestněprávních norem bylo konstatováno, že sice zabezpečují účinnou ochranu společnosti proti závažným protisociálním činům, ale k jejich zdokonalení by přispělo využití poznatků vědeckovýzkumných pracovišť i poznatků ze zahraničních právních úprav, zejména socialistických zemí.

Z rozsáhlé porovnávací studie zahraničních úprav vyplynuly různé náměty. Za prvé — prohloubení diferenciace trestní odpovědnosti za protisociální činy a právních následků spojených s jejich spácháním, za druhé prohloubení zásady pomocné úlohy trestní represe jakožto krajního prostředku, který bude uplatněn jedině tehdy, kdy ostatní prostředky výchovného působení nestačí k nápravě. Na to navazují náměty na zdokonalení procesního práva, týkající se zejména předsoudního stadia trestního řízení, dokazování a promítnutí hmotněprávních důsledků v soudním řízení a rozhodování.

V legislativních návrzích není však zatím uvažováno ani o změně dosavadního procesního postavení poškozeného ani o rozšíření jeho práv. Dostupné vědecké práce, zejména sovětských teoretiků, přinášejí nové pohledy na poškozeného. Jsou zkoumány vzájemné vztahy mezi pachatelem a poškozeným z aspektů jiných společenských věd, jako je sociologie, soudní psychologie a viktimologie. Výsledky výzkumů jsou přenášeny do právní teorie a praxe za účelem zdokonalení ochrany práv osobnosti v soudním řízení a zesílení účinnosti trestního řízení.

Domníváme se, že kritické shrnutí dostupných poznatků by mohlo přispět k překonání tradičního nazírání na poškozeného a k úvaze, zda by nebylo účelné rozšířit práva poškozeného, zejména v přípravném a odvolacím řízení, jakož i při reálné náhradě škody ve výkonávacím řízení.

⁴⁾ J. Benčura: Aktuálně otázky normotvorby našeho trestního práva. Socialistické soudnictvo 6/1979, str. 1.

II. POJEM POŠKOZENÉHO

1. Platný trestní řád poskytuje poškozenému možnost, aby v trestním řízení mohl aktivně vystupovat jako strana a aby mohl event. uplatňovat nárok na náhradu škody způsobené trestným činem (přechinem). Nekompromisní vymáhání majetkové škody v rámci trestního řízení (adhezním řízení) zvyšuje účinnost trestního postihu a je v souladu se společenskými zájmy. Včasné a řádné rozhodnutí soudu v trestním řízení o náhradě škody přispívá k výchovnému působení trestního řízení, k upevnění právního vědomí.

Podle ustanovení § 43 odst. 1 tr. řádu je poškozeným každý, komu bylo trestným činem ublíženo na zdraví, způsobena majetková, morální nebo jiná škoda. Vzhledem k ustanovení § 12 odst. 10 tr. ř. je poškozeným ve smyslu § 43 odst. 1 tr. řádu i ten, komu byly újmy v něm uvedené způsobeny přechinem.

Toto široké vymezení pojmu poškozeného vyjadřuje pokrokové tendence našeho trestního řádu. Obecné vymezení pojmu poškozeného přispívá k právní jistotě, preciznosti a stabilitě trestněprocesních norem.

Některé trestní řady socialistických zemí, jako např. trestní řád NDR pojem poškozeného vůbec nevymezuje § 17 tr. ř. (Gesetzblatt DDR 2/1968 s přísl. doplňky a změnami), stanoví přímo postavení poškozeného v trestním řízení, stejně jako u ostatních subjektů trestního řízení, kde bez obecného vymezení pojmu přímo stanoví procesní práva subjektů trestního řízení, které nazývá účastníky. Pojem poškozeného vymezuje učebnice trestního řízení stejně jako u nás.⁵⁾

Sovětské trestní právo procesní má podobně široké vymezení pojmu poškozeného jako československé trestní právo procesní. Čl. 53 tr. řádu RSFSR uvádí, že za poškozeného je uznána osoba, které byla trestným činem způsobena morální, fyzická a majetková škoda. Přímou v tomto zákonném ustanovení se pak uvádí, že o tom, kdo je uznán poškozeným, rozhodují orgány přípravného řízení — vyšetřovatelé a soudce usnesením. Práva poškozeného jsou tedy již od počátku řízení formálně právně zajištěna tím, že orgány trestního řízení rozhodnou, kdo je za poškozeného uznán, kdo může uplatňovat svá procesní práva. Toto usnesení poškozenému zakotvuje práva procesní strany, přičemž poškozený v našem slova smyslu vystupuje v řízení v různých úlohách, jednak jako poškozený, jednak jako občanskoprávní žalobce (graždanskij istec) podle čl. 54 tr. řádu

⁵⁾ Strafverfahrensrecht, Berlin 1977, Luther a kol., str. 127.

RSFSR, žádá-li náhradu škody. Postavení poškozeného a vymezení jeho práv pak jsou uvedena v dalších zákonných ustanoveních trestních řádů. Formální rozhodnutí o uznání za poškozeného pak přispívá k tomu, že práva poškozeného jsou respektována v každém stadiu, orgány trestního řízení mají usnadněné rozhodování pro eventuální adhezní řízení.

2. Obecné vymezení pojmu poškozeného je založeno na našich historických podmínkách a dá se říci, že v průběhu vývoje doznalo četné podstatné změny.

Historický vývoj na území Československa probíhal od r. 1918 několika samostatnými proudy; totiž tak, že rakouský zákon ze dne 23. května 1873 ř. z. č. 119 platil na území Čech a Moravy, zatímco na Slovensku platil trestní řád uherský zák. článek XXXIII z r. 1896.

Kromě toho byl vydán v Československé republice vojenský trestní řád, který nahradil, resp. doplnil dosavadní rakouské a uherské předpisy. (Jde o zákon z 5. července 1912 č. 131 ř. z. o vojenském trestním řádu pro c. k. zeměbranu a zákonný článek XXXIII/1912 o vojenském trestním řádu pro král. uher. zeměbranu.)

Rakouský trestní řád rozlišoval tzv. soukromého žalobce a soukromého účastníka. Podle § 47 rakouského trestního řádu mohl se každý, komu bylo v právech ublíženo zločinem nebo přečinem, který se má z povinnosti úřadu stíhat, až do začátku hlavního líčení připojit k trestnímu řízení pro své nároky soukromoprávní.

Tím se stal soukromým účastníkem. Soukromý účastník měl podle dikce zákona tato práva: 1. Mohl státnímu zástupci a vyšetřujícímu soudu vším napomáhat, co je příhodno k usvědčení obviněného a k odůvodnění nároku na náhradu. 2. Mohl dále nahlížet do spisů, a to již za přípravného vyhledávání a vyšetřování, „nejsou-li tomu zvláštní důvody na překážku“. 3. K hlavnímu přelíčení se soukromý účastník obesílal s dodatkem, že v případě, kdyby se nedostavil, přelíčení přece bude konáno a jeho návrhy by se četly ze spisů.

Mohl obžalovanému, svědkům a znalcům dávat otázky, resp. již za přelíčení „obdržeti slovo k jiným poznámkám“. Na konci přelíčení obdržel slovo ihned, když státní zástupce učinil a odůvodnil svůj závěrečný návrh, aby provedl a odůvodnil své nároky a učinil ty návrhy, o nichž si přál, aby bylo rozhodnuto.

Storch⁶⁾ upozorňuje na to, že soukromý účastník (Privatbetheiligter, Adhaerent) se stává soukromým účastníkem jen v těch případech, kdy jde o veřejnou obžalobu, tj. jestliže mu bylo ublíženo na právech činem, stíhaným z úřední povinnosti a jestliže se zároveň k provedení svých soukromoprávních nároků, z toho vyvozovaných, k trestnímu řízení připojil.

⁶⁾ F. Storch: Trestní řízení rakouské, Praha 1887, díl I, str. 281 a násled.

Při deliktech soukromých adhaese neměla místa, soukromý žalobce sám se ovšem mohl domáhat v trestním řízení zároveň svých soukromoprávních nároků.

Pokud jde o delikty návrhové, je třeba zdůraznit, že již Storch upozorňoval na to, že tomu, kdo byl poškozen také na svých soukromých právech, by bylo vhodné dát určité žalobní právo. Adhaerent byl v řízení o deliktech, které se stíhají s úřední povinností, vedlejším orgánem trestní obžaloby vedle státního zástupce. Storch upozorňoval, že strana civilní v právu francouzském má širší práva, může přímo působit k odsouzení obžalovaného pro trestný čin.

Pokud jde o podpůrnou obžalobu, přicházela v úvahu tehdy, když státní zástupce trestní stíhání odepřel nebo od stíhání již započatého upustil. Soukromý účastník měl tedy právo podat a provést veřejnou obžalobu trestní. Právo podpůrné obžaloby se tak stávalo závislým na existenci nároků soukromoprávních. Storch uvádí, že v tom není mnoho důslednosti, jestliže se právo podpůrné obžaloby činí závislým na existenci nároků soukromoprávních. „Korektiv, jakým má být podle svého účelu podpůrná obžaloba, stává se naprosto neúčinným tam, kde vůbec nemohou vzniknout soukromé nároky nebo kde v konkrétním případě nevzešly např. proto, že došlo jen k pokusu.“⁷⁾

Populární podpůrnou obžalobu (tj. takovou, která by příslušela každému občanu) ani rakouský ani další československé trestní řády nepřijaly.

Právo vystupovat jako poškozený v trestním řízení neměl tedy každý, komu bylo trestným činem ublíženo, nýbrž jen ten, kdo z takového ublížení vyvozoval proti obviněnému nároky soukromoprávní, tj. takové, které měly obsah práv majetkových nebo rodinných. Problematické bylo i to, zda se může k trestnímu řízení připojit právní nástupce toho, komu vznikly soukromé pohledávky. Je třeba uvést, že podle platné judikatury platilo, že řízení adhezní bylo sice zásadně — ne však výhradně — rázu soukromoprávního, protože postavení soukromého účastníka v trestním procesu šlo dále, než by bylo třeba k pouhému vymáhání nároků soukromoprávních, protože mělo zároveň povahu trestněprocesuální (sb. n. s. 235/20 a sb. n. s. 3283/28). Bylo však třeba materiálního poškození, nestačila pouhá škoda ideální ani možnost budoucí hmotné škody (v. sb. 3718/10, 2353/99, sb. n. s. 2415, 2736 aj.). Neprohlásil-li poškozený do zahájení hlavního přelíčení, že se svými nároky připojuje k trestnímu řízení, pominulo toto jeho procesní právo a neoživilo ani tím, že věc byla vrácena vyšší instancí po zrušení rozsudku k novému projednání a rozsouzení do první stolice (v. sb. 289/3, sb. n. s. 2145/25).

⁷⁾ Str. 254 cit. práce.

Pro naše úvahy o historickém vývoji je pozoruhodné, že ve svých závěrečných vývodech směl podle judikatury i soukromý účastník dovozovat vinu obžalovaného (v. sb. 3157/6).

Zajímavé pro nás je i to, že podle judikatury (v. sb. 3435/8) měl soukromý účastník právo účastnit se jednání o odvolání obžalovaného i tehdy, jestliže byl se svými nároky odkázán v první stolici na pořad práva civilního.

Soukromý účastník měl právo, jak jsme již výše uvedly, v mezích stanovených zákonem vznést a provést veřejnou obžalobu na místě státního zástupce. Zákon měl však na mysli jen případy, kdy státní zástupce upustil od žaloby. Upustil-li veřejný žalobce během odvolacího řízení od odvolání, neměl soukromý účastník právo na něm setrvat. Právo podpůrné obžaloby pomíjelo úmrtím podpůrného žalobce a nepřecházelo na jeho právního nástupce. I když soukromý účastník nastupoval jako žalobce, měl státní zástupce kdykoliv právo, aby soudní stíhání opět převzal.

Uherský trestní řád mluvil o poškozeném v § 13, při vysvětlování jednotlivých pojmů. Poškozeným rozuměl toho, jehož právo jakéhokoliv druhu bylo poškozeno nebo ohroženo trestným činem, který byl spáchán nebo o nějž se stal pokus. Poškozeným bylo třeba rozumět i jeho zákonného zástupce a, není-li zvláště jmenován, i toho, kdo je oprávněn podat soukromý návrh.

Soukromou stranou (§ 51) byl takový poškozený nebo jeho právní nástupce, který se připojil k trestnímu řízení, aby uplatnil svůj soukromoprávní nárok.

Poškozený nebo jeho právní nástupce mohl až do konce hlavního přelíčení nebo líčení u okresního soudu uplatnit svůj soukromoprávní nárok proti pachateli, účastníkovi, přechovavači a nadržovateli také u trestního soudu, v tomto případě se trestní řízení a rozsudek rozšiřovaly také na soukromoprávní nárok. Bylo-li však prokázáno, že a) o soukromoprávním nároku vynesl rozsudek již civilní soud anebo b), že se u něho o něm vede spor nebo c), že by vyřízení otázky nároku značně oddělilo dokončení trestního řízení, rozhodoval o soukromoprávním nároku soud civilní. Poškozený se mohl buď připojit podle této úpravy k trestnímu řízení jako soukromá strana nebo mohl svůj nárok u soudu ohlásit.

Zákon k tomu uváděl v § 51:

Soukromá strana, aby mohla uplatnit svůj nárok, může do konce hlavního přelíčení nebo líčení u okresního soudu vystoupit u trestního soudu a je pak oprávněna:

1. předložit státnímu zastupitelstvu nebo soudu údaje, kterými se má dokázat vina obviněného a její soukromoprávní nárok;

2. nahlížet, nevádí-li tomu důležitá příčina, do spisů i za vyhledávání a vyšetřování, vždy pak po podání obžalovacího spisu;

3. žádat, aby byla obeslána k hlavnímu přelíčení a dostavila-li by se tam, činit návrhy a dávat otázky svědkům i znalcům v té míře, v jaké je toho zapotřebí k uplatnění soukromoprávního nároku.

Vyjadřoval-li se poškozený nesrozumitelně nebo choval-li se přes napomenutí soudcovu hrubě nebo opětovně výtržně, mohl mu soud uložit, aby se dal zastupovat advokátem.

§ 52 dále uvádí:

„Přeje-li si poškozený vystoupiti jako soukromý žalobce, jako ten, kdo se k němu připojil, nebo jako soukromá strana, je povinen, osvědče své oprávnění, oznámiti tento svůj úmysl podle toho, v jakém stadiu je řízení, státnímu zastupitelstvu, policejnímu úřadu, vyšetřujícímu soudci, žalobnímu senátu nebo nalézacímu soudu.

Užije-li dovoleného opravného prostředku, pokládá se to za takovou přihlášku.“

Vojenský trestní řád užíval terminologie podobné. V § 104 mluvil o poškozeném a soukromém žalobci. Poškozeným byl ten, jehož právo bylo přímo poškozeno nebo ohroženo trestným činem jiné osoby. Protože vojenský trestní řád neznal podpůrnou soukromou žalobu ani řízení adhezní, bylo také postavení poškozeného, který nebyl nazýván soukromým účastníkem, odlišné od postavení soukromého účastníka podle ostatních trestních řádů. Soukromým žalobcem podle vojenského trestního řádu byl ten, kdo při trestných činech, které podle trestního práva smějí být stíhány jen na žádost účastníka, je oprávněn k této žádosti a ji podal. Podstatný rozdíl tkvěl v tom, že soukromý žalobce nezastupoval ve vojenském trestním řízení svou soukromou žalobu, protože pojem soukromé žaloby by se dobře nesnášel s institucí velitele, který soustřeďuje ve svých rukou moc velitelskou i právo soudního stíhání.

Ve vojenském soudnictví se stíhaly veřejnou žalobou všechny soudní trestné činy, tedy i činy soukromožalobní. Žalobu i v těchto případech zastupoval vojenský prokurátor, který mohl stíhání soukromožalobního deliktu odepřít. Poškozeným byla dána tatáž práva jako soukromým žalobcům, nemohli však nahlížet do protokolu o hlavním přelíčení, neměli práva podávat důkazní návrhy, opravné prostředky a žádat o obnovu řízení. Mohli však nahlížet do spisů, být zpraveni o místě a čase hlavního líčení, být přítomni hlavnímu líčení. Poškozený musel být poškozen přímo na svých právech. Děti zavražděného nebyly považovány za poškozené. Byly sice na svých právech poškozeny, ale jen nepřímo, ztrátou živitele.

Nestačilo tedy, aby trestný čin byl proti poškozenému spáchán, trestným činem musel být přímo poškozen nebo ohrožen. Bylo lhostejné, mohl-li uplatňovat nárok na odškodnění či nikoliv (např. představený, který byl uražen slovem nebo skutkem).

3. Trestní řád ze dne 12. července 1950 č. 87/50 Sb. na rozdíl od ra-

kouského trestního řádu z roku 1873 a uherského z roku 1896 vymezil pojem poškozeného samostatně, na základě srovnání historických zkušeností. Poškozeným byl ten, kdo byl poškozen trestným činem. V trestním řízení mohl uplatňovat své nároky vzešlé z trestného činu a mohl činit návrhy v hlavním a odvolacím líčení.

Prokurátor a předseda senátu byli povinni vždy poškozeného poučit o jeho právech, zemřel-li poškozený, přecházelo jeho právo na jeho právního nástupce. Poznámky k trestnímu řádu⁸⁾ uváděly, že nárok na náhradu se řídí ustanoveními občanského zákoníka; v úvahu přicházejí zejména ustanovení §§ 337 až 341, 352, 354 až 358 tehdejšího obč. zák. a ustanovení zák. č. 63/1951 Sb., o odpovědnosti za škody způsobené dopravními prostředky. Poškozený se mohl dát zastupovat zmocněncem (§ 53 odst. 1 tr. ř.). Mohl nahlížet do spisů (§ 66 tr. ř.), musel být — pokud jde o řízení, v němž mohl své nároky z trestného činu uplatnit — vyrozuměn o hlavním a odvolacím líčení (§ 141 odst. 3 a § 189 odst. 2 tr. ř.). Při hlavním a odvolacím líčení měl právo dávat vyslýcháným otázky (§§ 151 a 191 tr. ř.) a učinit v hlavním líčení návrhy k uplatnění svých nároků (§ 158 odst. 1 tr. ř.). Poškozený mohl podat odvolání proti odsuzujícímu rozsudku pro nesprávnost výroku o nárocích vzešlých z trestného činu, a proto, že soud o jeho včas uplatněném nároku nerozhodl [§ 173 odst. 1 písm. c) tr. ř.]; o právu odvolání musel být poškozený poučen v rozsudku [§ 26 odst. 1 písm. d) tr. ř.].

Tato ustanovení se neužívala v řízení o trestných činech, které náležely do příslušnosti krajského prokurátora, při řízení stanném a polním.

Je zřejmé, že pojem poškozeného byl chápán poměrně úzce.

Pokud jde o trestní řád č. 64/1958 Sb., vidíme zde již poměrnou rozpracovanost pojmu poškozeného. V § 7 tohoto trestního řádu (výklad některých pojmů) se v odst. 10 uvádí, že poškozený je ten, komu byla trestným činem způsobena škoda, pokud by nárok na její náhradu bylo nutno uplatňovat před soudem v řízení ve věcech občanskoprávních, není-li v řízení spoluobviněným. V poznámkách se výslovně uváděl případ, kdy škoda byla způsobena státu trestným činem podle § 148 tr. zák. (zkrácení a ohrožení daně), neboť vyměření daně a rozhodování o daňové povinnosti nepatří do pravomoci soudů, takže takový nárok na náhradu škody nelze uplatnit v řízení ve věcech občanskoprávních a není zde tedy možné, aby stát vystupoval jako poškozený. § 7 odst. 5 tr. ř. uváděl výslovně poškozeného mezi stranami.

Poškozený měl podle § 41 právo žádat, aby v trestním řízení bylo rozhodnuto o jeho nároku na náhradu škody způsobené trestným činem a činit návrhy. Toto právo poškozeného nepříslušelo v řízení o trestných

⁸⁾ Trestní řád a předpisy souvisící. Orbis, Praha 1953, str. 53.

činech náležejících do příslušnosti krajského soudu. Orgány činné v trestním řízení byly povinny poškozeného o jeho právech poučit a poskytnout mu plnou možnost jejich uplatnění. Právo podle tohoto ustanovení poškozenému nepřislušelo, jestliže nárok na náhradu škody uplatnil již v řízení občanskoprávním. Byla zde tedy nejen překážka rei iudicatae, ale i překážka litispendence.

Platný trestní řád přinesl v r. 1961 podstatné změny do postavení poškozeného v trestním řízení ve srovnání s předchozími úpravami. Tyto změny byly motivovány v době vzniku trestního řádu z r. 1961 snahou rozšířit práva poškozeného a přiblížit se tak sovětské úpravě.

§ 43 trestního řádu rozumí poškozeným toho, komu byla trestným činem (přečinem) způsobena *majetková škoda*, dále tomu, *komu bylo ublíženo na zdraví* (bez ohledu na vznik majetkové škody) a konečně toho, *komu byla způsobena morální nebo jiná škoda*. Poškozeným je i ten, komu majetková škoda vznikla, ale komu ji pachatel již v plném rozsahu nahradil. Podle § 44 trestního řádu nemůže oprávnění poškozeného vykonávat ten, kdo je v trestním řízení stíhán jako spoluobviněný. Účast poškozeného je vyloučena v řízení stanném. V řízení o trestných činech, náležejících do příslušnosti krajského soudu (§ 17 odst. 1 tr. ř.) rozhodne o účasti poškozeného soud podle povahy projednávané věci. Litispendence není již překážkou uplatnění nároku na náhradu škody, podle § 44 odst. 3 je překážkou pouze res iudicata.

Je tedy zřejmé, že platný trestní řád vymezuje pojem poškozeného poměrně široce. Podle postavení poškozeného v trestním řízení rozeznává dvě kategorie:

- a) poškozený, který má nárok na náhradu škody (§ 43 odst. 2 tr. ř.),
- b) poškozený, který takový nárok nemá (§ 43 odst. 1 tr. ř.).

4. Vzhledem k zásadnímu významu pojmu poškozeného jsou nutná některá bližší vysvětlení.

A. *Poškozený, kterému byla způsobena škoda majetková nebo škoda na zdraví.*

- a) Co máme rozumět touto škodou?

Pojem *majetkové škody* je vysvětlen ve Směrnici pléna Nejvyššího soudu Pls 1/62. Zásadně je majetkovou škodou jen škoda, kterou je možno vyjádřit v penězích. Není to jen škoda vzniklá tím, že majetek poškozeného byl trestným činem ztenčen, ale i jiná materiální škoda, pokud její náhradu příslušné předpisy o odškodnění přiznávají (např. újma vzniklá poškozením věci nebo tím, co poškozenému ušlo atd., náklady léčení), dávky nemocenského pojištění a dávky sociálního zabezpečení, kterou lze odčinit nebo zmírnit buď uvedením v původní stav nebo peněžitou náhradou. Za majetkovou škodu nutno považovat i odškodnění příslušející jako protihodnota za utrpěnou škodu určitého druhu (např.

bolestné nebo náhrada za stížené společenské uplatnění). Charakter takové škody mají i regresní náhrady podle zák. č. 33/1965 Sb. a 34/1965 Sb., o nichž rozhodují regresní komise ONV.

Z ustanovení § 229 odst. 1 tr. řádu, podle něhož za podmínek tam uvedených odkáže soud poškozeného na řízení ve věcech občanskoprávních, příp. na řízení před jiným příslušným orgánem, totiž vyplývá, že škodou, kterou lze uplatňovat v trestním řízení, je každá majetková škoda bez ohledu na to, zda je o ní jinak (tj. mimo trestní řízení) oprávněn rozhodovat soud či jiný státní nebo společenský orgán.

Charakter takové škody mají např. regresní náhrady podle cit. zákona č. 33/65 Sb., o nichž jinak rozhodují regresní komise při okresních národních výborech, škoda vzniklá při provádění nemocenského pojištění, o nichž rozhodují odborové orgány aj.

Při škodě způsobené porušením povinnosti z pracovního poměru bude vzhledem k §§ 43 odst. 2, 228 a 229 tr. řádu oprávněn soud uložit povinnost k náhradě škody. Soud bude tedy oprávněn v trestním řízení rozhodovat i o takovém nároku, o němž by jinak byl příslušný rozhodovat jiný orgán než soud.

V každém případě musí jít o škodu, která skutečně vznikla.

Majetkovou škodou není např. ztráta plánované produktivity, plánovaného obratu apod., i když ji jinak lze vyjádřit v penězích.⁹⁾

Stanovisko Nejvyššího soudu Pls 3/67 rovněž uvádí, že za majetkovou škodu, o níž by bylo možno rozhodnout v trestním řízení, nelze pokládat také dlužné výživné jakožto škodu způsobenou trestným činem zanedbání povinné výživy podle § 213 tr. zák. s odůvodněním, že trestnímu řízení předchází rozhodnutí o výživném v řízení občanskoprávním.

Dále je dovozováno, že i když povinný neplní svou vyživovací povinnost na základě usnesení o povolení výkonu rozhodnutí (podle § 251 o. s. ř.), nemůže být v trestním řízení splněna podmínka pro rozhodnutí o náhradě škody.

Ten, který za obviněného plnil dobrovolně vyživovací povinnost, např. ten, v jehož péči se nachází osoba, která má být podle zákona vyživována, je oprávněn požadovat náhradu tohoto plnění nikoliv z titulu náhrady škody, ale podle § 101 zák. č. 94/1963 Sb. o rodině.

Toto odůvodnění není podle našeho názoru zcela přesvědčivé. Zejména pak při úmyslném trestném činu zanedbání povinné výživy podle § 213 odst. 2, jakož i odst. 3 tr. zák. jsou podle našeho názoru naplněny znaky škody, neboť úmyslným vyhýbáním se plnění nejzákladnější rodičovské povinnosti nebo vydáním oprávněné osoby nouzi podle odst. 3 cit. zákonného ustanovení povinný škodlivě zasahuje do práv a zájmů osoby, oprávně-

⁹⁾ Viz sb. rozh. obč. práv. č. 55/1971, Sb. rozh.

néne pobírat výživné. Tyto zájmy a práva jsou chráněny zákonem. Jinak by totiž chyběl objekt trestného činu a takový čin by nedosahoval typického vysokého stupně nebezpečnosti pro společnost.

Dlužné výživné je přesně v těchto případech vyčísleno a nebývá vždy spojováno s dobrovolným plněním třetí osobou. I když zde zákonodárce byl veden snahou dávat vždy přednost nezasahování prostředky státního donucení do rodinných vztahů, jak je zvláště zřetelné z ustanovení § 214 tr. zák. o zvláštní účinné lítosti, domníváme se, že by bylo zapotřebí zvážit všechny souvislosti, které vedly k citovanému stanovisku Nejvyššího soudu.

K těmto úvahám vedou i případy, které bohužel nebývají ojedinělé, že povinné osoby se vyhýbají placení výživného tak soustavně, že nedoplatky výživného činí závratné částky a tyto osoby musí být stíhány pomocí celostátního pátrání apod.

Vzhledem k tomu, že se v převážné většině jedná o nezletilé děti, zásah do jejich práv v takovém rozsahu je velice citlivý a bylo by proto zapotřebí snažit se o hledání účinnějších prostředků, než které jsou zakotveny a vžity ve stávající praxi.

Sám obsah pojmu škody, kterou má obviněný nahradit, prošel určitým vývojem.

Důvodová zpráva k hlavě II tr. řádu uvádí, že soud bude oprávněn v trestním řízení rozhodovat i o takovém nároku, kde by jinak byl příslušný o nároku rozhodovat jiný orgán než soud. Dřívější komentář¹⁰⁾ také v těchto intencích uváděl, že je škodou např. škoda státu na daních nebo jiných dávkách, o níž přísluší jinak rozhodovat finančním odborům rad národních výborů.

Toto stanovisko v souvislosti s problémem dvojího rozhodnutí v téže věci (soudem i národním výborem) je nyní v praxi upouštěno. Šlo by totiž i o problémy cla a dalších dávek tohoto typu. Judikatura¹¹⁾ dochází výkladem k tomu, že žádat náhradu majetkové škody je možné jen u škody, která se nahrazuje podle ustanovení občanského zákona.

b) Protože jsme si vytkly za cíl prozkoumat poškozeného z nejrůznějších aspektů, je nutno zvážit všestranné účinky správného posouzení a rozhodnutí o náhradě škody.

Ve směrnicí pléna Nejvyššího soudu Pls 1/1962, jakož i Pls 3/67 bylo zdůrazněno, že *v trestním řízení lze uplatňovat jen takovou majetkovou škodu, která byla způsobena trestným činem (přečinem), jejíž vznik je v příčinné souvislosti se skutkem uvedeným v žalobním návrhu, přičemž na právním posouzení tohoto skutku nezáleží.*

¹⁰⁾ Trestní řád, komentář, Orbis, Praha 1963, str. 99.

¹¹⁾ Převážně právě v těchto případech.

To je důležité, neboť v praxi se nezřídka stává, že poškozený uplatňuje celou cenu opravy (např. při střetu motorového vozidla) a nikoliv jen skutečně způsobenou škodu.

Ze zákonného ustanovení § 43 odst. 2 tr. řádu, pojednávajícího o adhezním řízení, plyne, že v návrhu na náhradu škody musí být patrné, z jakých důvodů a v jaké výši se nárok na náhradu škody uplatňuje.

K označení důvodu postačí zpravidla tvrzení poškozeného, že trestným činem (přechinem), za který je pachatel stíhán, mu byla způsobena škoda. Požadavek, aby byla uvedena výše škody, neznamená, že musí být ihned při předložení návrhu uvedena přesně celá škoda. Musí však být uvedena alespoň v minimální částce. Uplatnil-li poškozený nebo prokurátor nárok na náhradu škody, nebrání nic tomu, aby ji později upřesnil. Při řízení u soudu prvního stupně může dojít k upřesnění až do doby, než se odebere soud k závěrečné poradě podle § 217 tr. řádu. Totéž platí i pro řízení odvolací.

Jak vyplývá i z rozhodnutí Nejvyššího soudu č. 7/1968 Sb. rozh. tr., neuvede-li poškozený v návrhu na náhradu škody výši a důvod uplatňovaného nároku, nýbrž i po náležitém poučení jen všeobecně požaduje náhradu škody způsobené trestným činem (přechinem) nebo se jen paušálně vyjádřil, že se připojuje k trestnímu řízení s náhradou škody, jak bude orgány činnými v trestním řízení zjištěna, nelze to považovat za řádně uplatněný nárok na náhradu škody. Stejná povinnost platí i pro prokurátora.

Je účelné, aby poškozený uplatnil nárok na náhradu škody již v přípravném řízení a má být v tomto smyslu orgány činnými v trestním řízení poučen, aby mohly být zjištěny všechny okolnosti významné pro rozhodnutí o povinnosti obviněného k náhradě škody způsobené trestným činem a příp. aby mohl být nárok poškozeného zajištěn podle § 47 tr. řádu. Uplatnil-li poškozený nárok na náhradu škody po lhůtě stanovené v § 43 odst. 2 (§ 206 odst. 2) tr. řádu, vysloví soud podle analogie § 44 odst. 3, § 206 odst. 4 tr. řádu, že poškozený nárok na náhradu škody již uplatňovat nemůže, což ničeho nemění na postavení poškozeného podle § 43 odst. 1 tr. řádu.

Je samozřejmé, že při stanovení povahy a výše škody není možno se spokojit jen vyjádřením poškozeného. Toto vyjádření musí být podloženo potřebnými doklady (viz č. 11/1967 a č. 38/1967 Sb. rozh. tr.).

Požadavek zjišťování objektivní pravdy ve smyslu základních zásad trestního řízení uvedených v § 2 odst. 5 tr. řádu platí bez výjimky pro rozhodnutí kterékoliv otázky, kterou nutno v trestním řízení řešit, tedy i pro rozhodování o otázkách postavení poškozeného v trestním řízení a o náhradě škody.

Ke splnění tohoto požadavku napomáhají i další ustanovení trestního

řádu, která základní požadavek zjišťování skutečného stavu věcí podrobně rozvádějí ve vztahu k okolnostem umožňujícím stanovení povahy a výše škody způsobené trestným činem (přechinem). V první řadě je jím ustanovení § 89 odst. 1 písm. e) tr. řádu, které zakotvuje potřebu dokazování v trestním řízení i okolností umožňujících stanovení povahy a výše škody. Patří sem i ustanovení § 164 odst. 2 tr. řádu, které zavazuje vyšetřovatele postupovat tak, aby byly co nejrychleji a nejúplněji objasněny i všechny skutečnosti potřebné k posouzení nároku poškozeného na náhradu škody.¹²⁾

Je potřeba zdůraznit, že u majetkových trestných činů (přechinů) je v každém případě důležité, aby byla bezpečně zjištěna výše škody. Je to zapotřebí zejména pro správné rozhodnutí o vině, protože podle výše škody lze posoudit, zda jde o trestný čin, přechin nebo přestupek. I v případech, že podle výše škody jsou dány předpoklady pro závěr, že jde o trestný čin, je rozsah škody jako účinek trestného činu důležitým spoleurčujícím hlediskem pro posouzení stupně nebezpečnosti činu pro společnost ve smyslu ustanovení § 3 odst. 4 tr. řádu. Neméně důležitá jsou taková zjištění i pro správné rozhodnutí o nároku poškozeného na náhradu škody, a to nejen z hlediska zajištění práv osobnosti v trestním řízení, ale i z výchovného hlediska pro zvýšení právního vědomí i pro předcházení a zamezování vzniku podobných škod.¹³⁾

Je-li poškozeným socialistická organizace, nutno v souvislosti s rozhodováním o nároku na náhradu škody způsobené trestným činem (přechinem) zjišťovat i dobu vzniku tohoto nároku a vztah poškozeného k socialistické organizaci. Je to potřebné pro posouzení, zda bude nutno rozhodovat podle občanského zákoníku nebo zákoníku práce. případně podle jiných předpisů.¹⁴⁾

Povinnost náležitě zjišťovat všechny okolnosti, z nichž vyplývá nárok poškozeného na náhradu škody, je zřejmá i z ustanovení § 186 písm. f) tr. řádu. Podle tohoto ustanovení je nedostatečné objasnění věci z hlediska návrhu na náhradu škody jedním z důvodů předběžného projednání obžaloby. Zřejmé je to i z ustanovení § 188 písm. f) tr. řádu, podle něhož nedostatky v uvedeném směru zjištěné jsou důvodem k vrácení věci prokurátorovi k došetření.

Vrátí-li soud věc prokurátorovi z jiného důvodu, např. proto, že nebyly objasněny okolnosti, které mají význam pro rozhodnutí o vině a trestu, je namístě poukázat i na nedostatky týkající se práv poškozených, např. nedostatek řádného poučení apod. Zvláště pečlivě je třeba postupovat v případech, kdy trestným činem byla poškozena socialistická organizace, protože dodržení příslušných ustanovení trestního řádu, týkajících se za-

¹²⁾ Srov. č. 11/1967, 38/1967 a 7/1968 Sb. rozh. tr.

¹³⁾ Srov. č. 33/1967 Sb. rozh. tr.

¹⁴⁾ Srov. č. 5/1968 Sb. rozh. tr.

jišřování práv pošřozených, je podkladem pro řádné plnění povinnosti signalizace, uvedené v ustanovení § 184 odst. 2 tr. řádu.

Při zjišřování a stanovení *výše majetkové škody* je třeba vycházet ze škody skutečné, tj. z částky představující majetkovou hodnotu, o kterou byl majetek pošřozeného trestným činem (přechinem) zkrácen. V souladu s judikaturou je nutno vycházet z maloobchodních cen. Jde-li o věci, které nejsou předmětem prodeje spotřebitelům v maloobchodních cenách, a proto taková cena nebyla stanovena, je třeba vycházet z ceny, která platí mezi socialistickými organizacemi. To odpovídá plně jak ustanovením § 342 odst. 1 obč. zák. a § 179 odst. 1 zák. práce, podle nichž se hradí jen skutečná škoda, a to uvedením v předešlý stav, a není-li to možné a účelné, hradí se v penězích, tak ustanovením § 443 obč. zák. a § 180 zák. práce, která stanoví, že při určení výše škody se vychází z ceny v době pošřození, přičemž v ustanovení § 180 zák. práce je ještě výslovně uvedeno, že z maloobchodní ceny se vychází jen tenkrát, je-li stanovena.¹⁵⁾

Vliv na výši škody má též *rozsah opotřebení věci*. Proto např. při pošřození motorového vozidla nestačí provést důkaz o tom, v jakém rozsahu byla škoda na tomto vozidle způsobena trestným činem (přechinem), jen samotným vyjádřením pošřozeného nebo doložením účtů za nové součástky a provedení opravy. Pravidlem by mělo být, aby rozsah škody na motorovém vozidle byl zjišřten ohledáním podle § 113 tr. řádu za přizvání odborníka, a pokud bylo vozidlo pojišřeno proti škodě, i za přizvání zástupce inspektorátu pojišřovny. V protokole o ohledání by měly být popsány součásti pošřozené v důsledku trestného činu (přechinu) a rozsah škody tak, aby soud měl možnost přezkoumat správnost vyúčřování opravy motorového vozidla, zejména v tom směru, zda způsobení škody nebylo využito k opravě nad rámec pošřození, tj. k opravě nebo výměně součástek opotřebovaných jeho běžným používáním (viz ř. 7/1969 Sb. rozh. tr.). V každém případě při vzniku škody odcizením, pošřozením, zničením apod. věci starších a opotřebovaných je třeba vždy přihlířet k okolnostem snižujícím jejich hodnotu, tj. ke stáří, stupni opotřebení, délce používání věci apod. Vyplývá to z ustanovení § 443 o. z. a § 189 odst. 2 zák. práce, podle nichž se vychází při určení výše škody na věci z ceny v době pošřození.¹⁶⁾

Při zjišřování rozsahu škody na majetku v socialistickém vlastnictví způsobené *trestnými činy v souvislosti s turistickým ruchem*, zejména trestnými činy porušování předpisů o oběhu zboží ve styku s cizinou podle § 124 tr. zák., ohrožení devizového hospodářství podle § 146 tr. zák. a trestných činů zkrácení daně podle § 148 tr. zák. páchaných nedovoleným dovozem nebo vývozem zboží a nákupem cizozemských platidel na černém

¹⁵⁾ J. Hlavíčka: Rozhodování o náhradě škody v adhézním řízení. SEVT 1973, str. 25.

¹⁶⁾ Srov. ř. 11/1967 a ř. 33/1967 Sb. rozh. tr.

trhu je nutno vycházet při přepočtu na naši měnu z korunové hodnoty stanovené úředním kursovním lístkem.

V rozboru činnosti soudů při zjišťování skutečného stavu věci a při provádění důkazů, projednaném a schváleném plénem Nejvyššího soudu dne 15. 9. 1966, Pls 6/66, je konstatováno, že soudy mechanicky přejímají posudek celnice, v němž při výpočtu výše zkráceného cla se vychází z vyšší sazby celního sazebníku jen proto, že pachatel porušil celní předpisy. Tento postup je nesprávný. Soud je povinen zjistit výši zkráceného cla podle té sazby celního sazebníku, podle kterého by byl obviněný povinen clo zaplatit, kdyby nejednal proti předpisům proti oběhu zboží ve styku s cizinou. Nutno dodat, že se jedná již o vadný postup orgánů činných v přípravném řízení a nikoliv jen vadný postup soudů. Při řádném postupu již od počátku trestního stíhání při posuzování problematiky materiální škody by nemuselo v důsledku neznalosti nebo nepozornosti orgánů činných v přípravném řízení docházet k vadám v trestním řízení, průtahům a malé výchovné účinnosti trestního řízení.

Pro výpočet devizové škody vzniklé tím, že devizový tuzemec získal neoprávněně cizí měnu, a pro posouzení, zda jde o přestupek ve finančním hospodářství podle § 27 zák. č. 142/1970 Sb. nebo o přečin proti zájmům socialistického hospodářství podle § 2 písm. f) zák. č. 150/1969 Sb. nebo o trestný čin ohrožení devizového hospodářství podle § 146 tr. zák., je rozhodující, jak devizový tuzemec naložil s cizími platidly. V praxi se většinou orgány činné v trestním řízení nezajímají hlouběji o tuto skutečnost, neřídí se zásadními stanovisky, např. 7/65 a 38/65 Sb. rozh. tr., a pokládají za devizovou škodu celou úplatu v čs. korunách poskytnutou devizovému cizozemci, bez ohledu na poskytnuté protihodnoty v devizách, které byly dány k dispozici devizovému hospodářství.

Zákonným znakem trestného činu porušování předpisů o oběhu zboží ve styku s cizinou podle § 124 tr. zák. je ohrožení obecného zájmu značnou měrou. Proto zjištění rozsahu škody podle předpisů o oběhu zboží ve styku s cizinou je důležitou podmínkou k správné kvalifikaci trestného činu a splnění účelu trestního řízení.

Správné posouzení povahy a výše materiální škody je velmi náročným úkolem pro orgány činné v trestním řízení, neboť předpokládá dobrou znalost nejen trestněprávních předpisů, ale i z jiných odvětví práva, jako je občanský zákoník, pracovní zákoník, zákon o regresních náhradách, devizový zákon, celní zákon apod.

Povinnost pachatele nahradit škodu, kterou způsobil trestným činem (přečinem), je občanskoprávní sankcí za spáchaný čin. Uplatnění této sankce spolu se sankcemi trestního práva, to je s uložením trestu po vyslovení viny pachatele, má velký výchovný význam. Současné vyhlášení výroků o vině, trestu a náhradě škody se navzájem doplňují ve svém

výchovném působení na pachatele i ostatní občany. Proto zejména při trestním řízení o trestných činech majetkových je zapotřebí vytvářet všechny předpoklady k tomu, aby soud mohl rozhodnout již v trestním řízení o nároku na náhradu škody, tedy je nutno především zjišťovat povahu a výšku způsobené škody a plně respektovat všechna práva poškozeného, která mu přiznává trestní řád. Při trestných činech proti majetku zjišťování okolností umožňujících stanovení povahy a výšky škody má význam nejen pro výrok o náhradě škody, ale úzce souvisí se zjišťováním skutečného stavu věci i pro výrok o vině a trestu.

V zásadě je nutno podotknout, že problematice materiální škody v trestním řízení je věnována značná pozornost jak v právní teorii, tak i praxi, a to nejen u nás, ale i v sousedních socialistických zemích.

Usměrňování rozhodovací praxe byly věnovány četné rozборы, závěry a stanoviska nejvyšších soudů.¹⁷⁾

Přesto se stávající právní praxí nemůžeme být spokojeni. I když ve srovnání s cizí právní úpravou je možno říci, že práva poškozeného jsou v našem právním řádu dosti důkladně rozvedena, nebývají v praxi důsledně uplatňována tak, jak by to současné společenské potřeby vyžadovaly. Podrobněji tento závěr bude rozveden v kapitole další, pojednávající o postavení poškozeného v trestním řízení.

B. Tzv. „morálně poškozený“.

a) Ve smyslu § 43 odst. 1 tr. řádu se „škodou“ nerozumí jen škoda majetková nebo na zdraví, nýbrž i morální nebo jiná škoda, tedy škoda v širším slova smyslu, tj. škodlivý zásah do práv a zájmů dotyčného subjektu, které jsou chráněny zákonem, i když takový škodlivý zásah nemá za následek vznik nároku na náhradu škody. Morální škoda bude způsobena např. trestnými činy proti lidské důstojnosti, trestnými činy proti pořádku ve věcech veřejných, trestnými činy hrubě narušujícími občanské soužití apod.

Jinou škodou je třeba rozumět zejména škodu způsobenou na právech, např. trestným činem poškození cizích práv podle § 209 tr. zák., nebo omezováním osobní svobody podle § 231 tr. zák. nebo škodu na dobrém jménu a pověsti, způsobenou např. trestným činem poškozování spotře-

¹⁷⁾ Z nejdůležitějších uvádíme: Směrnice pléna Nejvyššího soudu k výkladu ustanovení trestního řádu o právech a postavení poškozeného v trestním řízení a o náhradě škody, způsobené trestným činem (o adhezním řízení) ze dne 4. července 1962, Pls 1/62: rozbor a zhodnocení výsledků prověrky rozhodování některých okresních soudů o trestných činech ublížení na zdraví podle § 221 a § 222 tr. zák. Pls 5/65, rozbor činnosti soudů při zjišťování skutečného stavu věci a při provádění důkazů Pls 6/66 z 15. září 1966, zhodnocení praxe soudů při uplatňování ustanovení trestního řádu o právech a postavení poškozeného v trestním řízení a o náhradě škody způsobené trestným činem (adhezní řízení) Pls 3/67 z 22. února 1967, rozbor a zhodnocení rozhodování soudů o trestných činech rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví podle § 132 tr. zák. Prz 18/67 z 31. května 1967, aj.

bitele podle § 121 tr. zák., kdy bývá obvykle poškozeno dobré jméno socialistické organizace.¹⁸⁾ Nelze vyloučit ani takový případ, že poškozený, jemuž vznikla v důsledku trestného činu morální nebo jiná škoda, uplatní v adhezním řízení nárok na zadostiučinění ve smyslu § 13 věta druhá obč. zákona o ochraně osobnosti. Takovému poškození sice přísluší práva poškozeného podle § 43 odst. 1 tr. řádu, avšak podle § 228 odst. 1 tr. řádu lze rozhodovat jen o nároku na náhradu majetkové škody.

Jak postupovat v tomto případě? Kdyby poškozený trval na svém návrhu, měl by zřejmě vyslovit soud podle analogie § 44 odst. 3, § 206 odst. 4 tr. řádu usnesením, že poškozený nemůže uplatnit nárok na náhradu morální škody.

Toto rozdělení pojmu škod je platné spíše z teoretického hlediska. Samotné označení pojmů není úplně šťastné. Pojem „jiné škody“ v občanském právu stanoví § 422 odst. 2 o. z. Chápe ji jako újmu spočívající v tom, že u poškozeného nejdojde v důsledku škodné události k rozmnožení majetkových hodnot, ač se to dalo s ohledem na povahu provozu organizace očekávat. Jde v podstatě o ušlý majetkový prospěch (přírůstek na majetku). Pojem „jiné škody“ ve smyslu výše uvedeném podle trestního řádu je širší, neboť v podstatě znamená jakékoliv porušení práv osobnosti chráněných zákonem, trestným činem (přechinem) pachatele. Kromě toho, že trestní řád i tomuto druhu poškozeného zaručuje procesní práva ve smyslu § 43 odst. 1 tr. řádu, v podstatě nezajišťuje žádné reálné nároky. Takový poškozený, který se běžně nazývá „morální poškozený“ (i když mu byla trestným činem [přechinem] způsobena „jiná škoda“), nemá jinou možnost dosáhnout zadostiučinění vůči pachateli, než uplatňovat své nároky cestou občanskoprávní.

b) Výše jsme řekli, co je morální škoda. Z hlediska § 43 odst. 1 tr. zák. je nutno považovat za poškozeného např. osobu pohlavně zneužitou, znásilněnou ženu nebo křivě obviněnou osobu apod.

Důvodová zpráva k trestnímu řádu č. 141/1961 uvádí, že je třeba dát možnost účastnit se celého trestního řízení v postavení strany a napomáhat svými návrhy a zásahy k zjištění objektivní pravdy a k správnosti rozhodnutí věci i tomu, komu byla způsobena morální nebo jiná škoda.

Obě kategorie poškozených mají v trestním řízení zakotvena široká práva, zejména právo činit návrhy na doplnění dokazování (§ 43 odst. 1, § 215 odst. 2 tr. řádu), nahlížet do spisu (s výjimkou protokolu o hlasování) a činit si z něho výpisky a poznámky (§ 65 odst. 1 tr. řádu), účastnit se hlavního líčení, přičemž musí být vyrozuměny o době a místě konání hlavního líčení se zachováním alespoň třídní lhůty na přípravu (§ 198 odst. 1, 2 tr. řádu), právo se souhlasem předsedy senátu klást vyslychaným

¹⁸⁾ Srov. Pls 3/67 Sb. rozh. tr.

osobám otázky (§ 215 odst. 1 tr. řádu) a právo přednést závěrečnou řeč (§ 216 odst. 2 tr. řádu), právo účastnit se veřejného zasedání v odvolacím řízení, přičemž i zde musí být zachována třídní lhůta na přípravu k včasnému vyrozumění, před skončením veřejného zasedání má poškozený právo se vyjádřit (§ 238 tr. řádu), nechat se zastupovat zmocněncem (§ 50 odst. 1 tr. řádu).

c) U těch, kteří byli poškozeni činem, který směřoval proti nemajetkovému zájmu, chráněnému trestním zákonem, jako je tomu např. u obětí znásilnění, pohlavního zneužití apod., je nepochybné, že jde o poškozené ve smyslu trestního řádu. Tady byl poškozen jejich zájem, jejich právo, výslovně zákonem chráněné. Ale co jiné případy, kdy se cítí být poškozeným někdo jiný, jehož zájmy trestní zákon přímo nechrání?

Zejména v praxi vojenské justice se objevují případy, kdy jako poškozený v trestním řízení — a to ve smyslu morálně poškozeného — vystupuje někdo, kdo sice není poškozen na právech chráněných trestním zákonem, ale cítí se být poškozen jinak. Máme na mysli případy, kdy jde o osoby, které sice nejsou odkázány svou výživou na poškozeného trestným činem, ale které žily s obětí trestného činu v jedné domácnosti (manžel, druh, děti, které se již samy živily apod.). Objevily se dokonce případy, když se jako poškozená přihlásila v trestním řízení příbuzná usmrceného, kterou tento usmrcený dobrovolně podporoval, které obstarával vlastní činností zásoby na zimu, v zimě jí nosil otop apod. Podobné případy se mohou vyskytovat častěji. Jde o morálně poškozeného?

A co když se někdo cítí poškozený, protože se čin obviněného dotkl jeho morálního citění?

Jak tedy má soud, resp. v přípravném řízení orgán přípravného řízení postupovat? Problematické je, zda máme vycházet pouze z práv, chráněných trestním zákonem, a z toho, že byla porušena tato práva poškozeného.

Toto stanovisko se zdá být příliš úzké. Je nepochybné, že za morálně poškozeného by měl být považován každý, kdo byl poškozen i ve svých dalších právech, která jsou nějakým způsobem spjata s poškozeným trestným činem. Jsou to nepochybně osoby, které jsou dědici poškozeného, jsou to i ty osoby, které s ním žily ve společné domácnosti.

A co další osoby, které se cítí být poškozeny? Je třeba říci, že subjektivní pocity, ať už pocit osobní ztráty, bolesti nad ztrátou někoho blízkého, nechuť, rozhořčení, morální odsouzení, které provází určitý delikt, nemohou být objektivním kritériem pro posuzování toho, zda určitou osobu budeme v trestním řízení považovat za morálně poškozeného.

Jako je poškozenou i osoba zneužitá při trestném činu pohlavního zneužití bez ohledu na to, zda s činností pachatele souhlasila nebo ji vyvolala, resp. vyprovokovala, protože tady zákon chrání určité zájmy, bez ohledu na

názor chráněné osoby, tak na druhé straně není možné chránit zájmy založené na subjektivních pocitech. Tak by totiž docházelo k tomu, že člověk, který je altruistický, pomáhá druhým i tam, kde k tomu není povinen, by v případě své smrti za sebou zanechal nepřehledné množství „morálně poškozených“, zatímco sobec by žádné takové „morálně poškozené“ nezanechal. Kdybychom tedy nechali rozhodování o tom, kdo je poškozený, v těchto případech jen na subjektivním cítění takového „poškozeného“, mohlo by se stát, že by do trestního řízení zbytečně zasahovalo více osob. Na jedné straně sice nechceme při výkladu pojmu morálně poškozeného operovat jen ryze juristickými hledisky, na druhé straně však je třeba upozornit na to, že určitá restrikce je nutná.

Domníváme se, že nejvhodnějším kritériem by měla být otázka společného bydlení a dědických práv a nároků, ne tedy pouhé subjektivní pocity. To by bylo jedno z určujících vodítek. Dalším shodným vodítkem je i § 100 tr. řádu, a to jak jeho odstavec 1, tak odstavec 2, který velmi dobře vymezuje okruh osob, jejichž zájmy bývají dotčeny v případě svědecké výpovědi. I toto ustanovení by bylo možno analogicky pro vztah k poškozenému užít při stanovení okruhu osob, které jsou morálně poškozenými.

5. Problematické je, jakým způsobem určit, zda někdo je nebo není poškozeným. Podle § 206 odst. 3 uplatňuje-li práva poškozeného osoba, které toto právo zřejmě nepřísluší, vysloví soud usnesením, že tuto osobu jako poškozeného k hlavnímu líčení nepřipouští. Nemáme však předpis o tom, že by poškozený měl být do trestního řízení výslovně připuštěn. Zdá se, že sovětská úprava (čl. 54 trestního řádu RSFSR) je vhodnější. Podle této úpravy je třeba, aby orgány činné v trestním řízení vydaly usnesení, že je určitá osoba v trestním řízení poškozeným. Tímto poškozeným může být pouze osoba, která utrpěla morální, fyzickou nebo majetkovou škodu.

Naproti tomu v případech, kdy tam, kde utrpěl *materiální škodu* a žádá o její náhradu v trestním řízení, užívá trestní řád RSFSR v čl. 54 termínu „občanskoprávní žalobce“. Takovým žalobcem může být nejen fyzická osoba, ale i organizace, resp. podnik, který utrpěl škodu. Také zde je třeba speciálního usnesení o tom, že tyto fyzické a právnické osoby mohou vystupovat v trestním řízení jako občanskoprávní žalobci.

Bylo by třeba uvážit, zda takové rozhodnutí by nemělo být i u nás vůbec vydáváno obecně, ve formě usnesení, že někdo je v řízení uznán jako poškozený. Pokud by se tak stalo, mělo by být ovšem takové rozhodnutí učiněno již v přípravném řízení, aby se zabránilo nežádoucím zásahům nepovolaných osob do trestního řízení, tak, jak je tomu v úpravě sovětské.

Sledujeme-li současný trend rozšiřování práv osobnosti v trestním řízení a zajištění rychlé a účinné nápravy škodlivého zásahu do práv osob-

nosti, není možno se spokojit se stávající právní úpravou. Problematika morálně poškozeného je teoreticky zpracována jen okrajově, a to jak u nás, tak i v jiných socialistických zemích. V některých zemích je naprosto odlišná právní úprava než u nás. Tak např. trestní řády MLR (§ 34), PLR (čl. 60–65), RSR (čl. 331–332), BLR (čl. 10 a 9) a SFRJ (čl. 52–56) obsahují institut soukromého žalobce, což je osoba, které pachatel způsobil trestným činem škodu morálního, fyzického nebo jiného nemajetkového charakteru, která v trestním řízení vystupuje jako procesní strana a uplatňuje „soukromou žalobu“, může předkládat nebo podporovat obvinění a navrhopvat důkazy. Je-li to v zájmu státu nebo společenského zájmu, může prokurátor zahájit sám trestní stíhání, nebo se kdykoliv v kterémkoliv stadiu může přidat k řízení na straně soukromého žalobce. Některé trestní řády obsahují institut „občanského žalobce“ (SSSR, NDR), některé obsahují oba instituty — „soukromého žalobce“ i „občanského žalobce“ (SRFJ aj.). Tak např. podle trestně procesního práva MLR poškozený, kterému byla způsobena trestným činem škoda, se může nacházet v různém procesním postavení: a) jakožto poškozený — kdy je pomocníkem zástupce obžaloby, může se seznamovat s doklady, vystupovat na soudním jednání, účastnit se různých vyšetřovacích úkonů (§ 55 tr. ř.); b) jakožto soukromý žalobce (§ 54 tr. ř.) a c) jakožto občanský žalobce (§ 55 tr. ř.) Soukromý žalobce může současně uplatňovat svou občanskou obžalobu: v tom případě plní dvě funkce. Poškozený nezávisle na tom, zda vystupuje jakožto soukromý žalobce nebo občanský žalobce, může být vyslýchán jako svědek (§§ 63–65 tr. ř.). Soukromý žalobce se účastní ve věcech, uvedených v § 32 tr. řádu. Jakožto představitel obžaloby uplatňuje totiž práva jako veřejný žalobce. Není však povinen odůvodňovat zpětvzetí obžaloby, v případě odstoupení od soukromé obžaloby se musí zastavit řízení. Ve věcech soukromé obžaloby může předložit obžalobu rovněž prokurátor nebo vstoupit do řízení, které bylo zahájeno na podnět zainteresované osoby. V tomto případě se soukromý žalobce účastní řízení jakožto poškozený. Jestliže prokurátor odstoupí od řízení, obnovují se práva soukromého žalobce (§ 34 tr. řádu). Podobně podle §§ 185 až 187 tr. řádu NDR osoba, které byla způsobena škoda trestným činem, má právo podat návrh příslušné konfliktní komisi nebo smírní komisi na zahájení řízení a vynesení rozhodnutí v trestní věci. Návrh musí být podán do jednoho měsíce po spáchání trestného činu, nejpozději do šesti měsíců. Komise může předat věc příslušnému vyšetřujícímu orgánu k provedení vyšetřování, jestliže věc není nevýznamná nebo z jiných důvodů nemůže být rozhodnuto v komisi.

V trestním řádu MLR (čl. 9 a 10) soukromým žalobcem nazývají poškozeného, který se účastní v řízení zahájeném na základě veřejné obžaloby, aby podporoval obžalobu společně s prokurátorem.

Institut soukromého žalobce zajišťuje širší rozsah práv poškozeného,

umožňuje jeho aktivnější postavení v trestním řízení, zejména v oblasti morální škody.

Tato odlišná právní úprava vyplývá z podmínek historického vývoje právních řádů jednotlivých socialistických zemí a z úpravy diferenciací trestní odpovědnosti.

6. V naší právní teorii se vyskytly dva proudy názorů na zlepšení ochrany práv poškozeného. Do první skupiny patří snahy přiblížit naši právní úpravu úpravě sovětské v tom smyslu, že by poškozený měl mít právo podávat opravné prostředky nejen proti rozhodnutí, kterým bylo odmítnuto zahájit trestní stíhání (srov. naše ust. § 159 tr. řádu), ale i proti úkonům a rozhodnutím učiněným v přípravném řízení, zejména proti usnesení o zastavení trestního stíhání (viz čl. 53, 113 a 209 tr. řádu RSFSR). Patří sem i návrhy poskytnout poškozenému právo napadnou rozsudek v celém rozsahu, nikoliv jen pokud jde o rozhodnutí o nároku na náhradu škody (viz čl. 325 tr. řádu RSFSR).

Druhý směr doporučuje, aby při některých přečinech, trestných činech menší společenské nebezpečnosti a dále, jestliže prokurátor rozhodl nepodávat obžalobu nebo od obžaloby ustoupil, měl právo poškozený podat soukromou obžalobu. S tím souvisí i návrh, aby u některých trestných činů bylo podání obžaloby vázáno na souhlas poškozeného. Šlo by o takové činy, kdy byly poškozeny osoby blízké nebo kde by zvláštní okolnosti na straně poškozeného odůvodňovaly upuštění od trestní odpovědnosti pachatele (např. znásilnění, pokud se nestalo za zvláště přitěžujících okolností, pomluvy, urážky, porušení práv autorů a vynálezců.¹⁹⁾

Trestní proces uvádí v život trestní právo, úprava trestního práva je velmi úzce závislá na právem hmotném a musí mu proto odpovídat. Jestliže jsme přijali pro hmotné právo princip materiálního pojetí trestného činu a jestliže tedy trestným činem (přečinem) je jen jednání určitého stupně nebezpečnosti pro společnost, pak odpovídající formou v trestním procesu by měla být veřejná obžaloba.

Nutno upozornit i na vývody A. Růžka v práci „Obžalovací zásada v čs. socialistickém trestním řízení“. Růžek uvádí: „Skutečnost, že určité delikty nejsou soukromožalobné, není nedostatkem našeho trestního řádu, protože stíhání státem je odůvodněno tím, že v každém případě je dotčen i zájem společnosti. Vždy jde o takové porušení pravidel socialistického soužití způsobem tak závažným (jde o trestný čin), že je třeba proti němu zakročit a důsledným voláním pachatelů těchto činů k odpovědnosti těmito činům zamezovat, předcházet jim a ukázat jasně pachateli, že takto jednat nesmí.“ Výstižná jsou slova: „Skutečnost, že k odpovědnosti nebyl volán, může vést pachatele k novému spáchání trestného činu, k domněnce, že

¹⁹⁾ Srov. D. Císařová: Možnosti trestního řízení na podkladě soukromé obžaloby. Prokuratura č. 1/1971.

i spáchání nového trestného činu mu může takto projít. Důsledný boj proti trestným činům tedy vyžaduje, aby každý trestný čin byl stíhán. S tím je postoj našeho trestního řádu, který zajišťuje, aby každý trestný čin byl stíhán, zcela v souladu. Zájmům na účinném boji proti trestné činnosti musí zájem poškozeného na tom, aby ke stíhání nedošlo, ustoupit. Jednotlivec (poškozený) nemůže rozhodovat o tom, zda zájem společnosti na stíhání i v těchto případech bude prosazen či nikoliv.²⁰⁾

Při celkovém posouzení je nutno vycházet z principu, že náhrada škody je občanskoprávní sankcí za spáchaný trestný čin (přechin). Charakter škody v podstatě určuje postavení poškozeného v trestním řízení, při majetkové škodě způsobené trestným činem (přechinem) se poškozený účastní trestního řízení (adhezního řízení) vybaven rozsáhlými procesními právy a může uplatňovat nárok na náhradu škody. Uplatní-li nárok na náhradu škody, musí o něm soud rozhodnout.

Nutno dále připomenout, že újmy na zdraví poškozeného se podle platných právních předpisů, zejména zákona o regresních náhradách, vyjadřují v bodech, přičemž § 7 vyhl. č. 32/1965 Sb. stanoví fixní peněžitou částku za každý bod. Tím nabyla újma na zdraví způsobená ublížením na zdraví povahy majetkové škody, kterou poškozenému přiznávají příslušné komise národních výborů, nejedná-li se o čin tak společensky nebezpečný, že je možno jej kvalifikovat jako přechin nebo trestný čin, kdy o náhradě škody rozhoduje soud, a to buď v trestním či občanskoprávním řízení.

Tuto právní úpravu nutno hodnotit jako výraz socialistického humanismu, výraz zájmu celé společnosti o poškozeného, jehož základní potřeby v nemoci nebo úrazu jsou chráněny předpisy z oblasti nemocenského pojištění a sociálního zabezpečení.

Protiprávní jednání pachatele je zde postihováno v rámci diferenciaci jeho odpovědnosti povinnosti nahradit poškozenému bolestné, ztížení společenského uplatnění, jakož i rozdíl mezi nemocenskými dávkami, invalidním nebo jiným důchodem a průměrným výdělkem poškozeného. Kogentní právní úpravou, vyjádřenou v § 1 zák. o regresních náhradách, je v posuzování těchto činů vyjádřen veřejný zájem a je tedy vyloučeno uvažovat o absolutní libovůli poškozeného požadovat sankce na pachateli, ať již občanskoprávní či trestní, v rámci soukromé obžaloby.

Při jakékoli úvaze o zavedení soukromé obžaloby poškozeného by bylo nutno, vzhledem k této právní úpravě odškodnění za újmu na zdraví, vyčlenit trestné činy proti životu a zdraví ze souhrnu trestných činů (přechinů), které by byly stíhány pouze na základě soukromé obžaloby, ačkoliv právě zde bylo nejvíce zastánců souhlasu poškozeného.

²⁰⁾ A. Růžek: Obžalovací zásada v čs. socialistickém trestním řízení. Praha 1964, str. 67.

V souladu se základními zásadami trestního řízení, zejména zásadou presumpce nevinoty, zásadou oficiality a zásadou vyhledávací je nutno zvážit i další aspekt. Je to totiž ochrana občana před bezdůvodným trestním stíháním, které nelze při zavedení soukromé obžaloby (přes veškeré garancie) vyloučit. Proto je vhodnější, je-li obžaloba svěřena úřednímu orgánu.

Poškozený by někdy nemusel umět objektivně odlišit své osobní zájmy a zájmy společnosti a jeho věcí není, aby hodnotil věc z hlediska právního. Na poškozeném nelze požadovat podání tak fundované obžaloby jako na úředním orgánu, a to ani v případě, kdyby byl povinně zastupován advokátem.

Otevřeným problémem však zůstává ochrana cti a důstojnosti poškozeného. Tento problém je nutno prozkoumat zejména z hlediska právního postavení tzv. morálně poškozeného v trestním řízení, o čemž bude pojednáno v dalších kapitolách této práce.

III. POSTAVENÍ POŠKOZENÉHO V TRESTNÍM ŘÍZENÍ A JEHO PROCESNÍ PRÁVA

1. Platný trestní řád ve srovnání s dřívějšími trestními řády přiznává poškozenému značně široká procesní práva. Tato práva jsou rozvedena v ustanovení § 43 odst. 1 tr. řádu. Naše právní úprava umožňuje poškozenému aktivní účast v trestním řízení v postavení *procesní strany ve smyslu ustanovení § 12 odst. 5 tr. řádu*. Tato práva má každý poškozený bez ohledu na to, zda je subjektem adhezního řízení či nikoliv. Poškozený, který je subjektem adhezního řízení, má práva další, která plynou ze smyslu adhezního řízení. Komentář (Orbis, Praha 1975, str. 140) k trestnímu řádu zdůrazňuje u poškozeného zejména tato práva:

a) právo činit návrhy na doplnění dokazování podle §§ 43 odst. 1 a 215 odst. 2 tr. řádu,

b) právo nahlížet do spisu podle § 65 tr. řádu,

c) právo klást se souhlasem předsedy senátu, resp. samosoudce vyslychaným osobám otázky podle § 215 odst. 1 tr. řádu,

d) právo zúčastnit se hlavního líčení a tedy z toho plynoucí právo být o hlavním líčení vyrozuměn se zachováním alespoň tří denní lhůty k přípravě (§ 198 tr. řádu),

e) právo na závěrečnou řeč (§ 216 odst. 2 tr. řádu),

f) právo účastnit se veřejného zasedání o odvolání a vyjádřit se k věci podle § 238 tr. řádu,

g) právo dát se podle § 50 odst. 1 tr. řádu zastupovat zmocněncem.

V těchto ustanoveních jsou vymezena oprávnění poškozeného jako strany v trestním řízení. Většinou tato práva směřují k tomu, aby poškozený řádně uplatnil svůj nárok a k tomu, aby byl řádně odškodněn, pokud mu vznikla újma jako následek trestného činu.

„Ve shodě s teorií se za procesní strany označují subjekty, které uplatňují nebo podporují obžalobu anebo sebe nebo jiného proti ní obhajují.“²¹⁾

Podle § 12 odst. 5 tr. řádu zaujímá poškozený v trestním řízení postavení strany. Aby práva poškozeného byla důsledně chráněna, připouští zákon v § 45 odst. 1 tr. řádu možnost, aby za poškozeného, který je zbaven způsobilosti k právním úkonům nebo jeho způsobilost omezena, vystupoval jeho zákonný zástupce. V odst. 2 tohoto ustanovení počítá zákon s přechodem práv poškozeného na jeho právního nástupce.

Trestní řád při zajištění práv poškozeného jako strany v trestním řízení

²¹⁾ Trestní řád — Komentář, Praha 1975, str. 81.

pamatuje na případy, kdy *poškozený*, ať již z nedostatku všeobecného či právnického vzdělání nebo z jiného důvodu *se chce dát při řízení zastupovat zmocněncem*. Toto zastoupení vyplývá z ustanovení § 50 odst. 1 tr. řádu. Zmocněnec prokazuje své zmocnění plnou mocí. Podle ustanovení § 31 odst. 2 občanského zákona musí být v plné moci uveden rozsah zastupovací oprávnění. Podle 2. odst. tohoto ustanovení, je-li třeba, aby právní úkon byl učiněn ve zvláštní formě, musí být plná moc udělena písemně. Písemně musí být udělena i tehdy, netýká-li se jen určitého právního úkonu. Určitá omezení vyplývající z povahy řízení pramení z ustanovení § 50 odst. 2 věta druhá tr. řádu, podle níž při hlavním líčení a veřejném zasedání nemůže být zmocněncem ten, kdo je k němu předvolán jako svědek, znalec nebo tlumočník.

Dosud spornou je otázka, zda v trestním řízení je možno poškozenému ustanovit opatrovníka ve smyslu § 29 o. s. ř., tj. tehdy, jestliže pobyt osoby není znám, jestliže je to žádoucí k ochraně zájmu osoby nebo zájmů společnosti a především jestliže je to třeba z jiného vážného důvodu, jakým může být skutečnost, že jde o osobu stíženou tělesnou vadou, která nemůže řádně spravovat své věci nebo hájit svá práva, a taková osoba o to požádá. Judikatura zaujímá k této otázce záporné stanovisko. Bylo by však možno postupovat v takovém případě analogicky podle § 45 odst. 1 tr. řádu a uznat možnost takového opatření, když jde o zájem na zajištění práv osoby, která není sto sama své věci obstarávat.

Nejvýznamnějšími procesními právy poškozeného je právo činit v přípravném řízení i v řízení před soudem návrhy na doplnění dokazování, spolu s právem nahlížet do spisů v rozsahu vymezeném § 65 tr. řádu. V témže rozsahu jako prokurátor, společenský zástupce, obžalovaný a jeho obhájce, příp. zákonný zástupce, může poškozený a jeho zmocněnec klást vyslychaným osobám otázky v hlavním řízení a ve veřejném zasedání, konaném o odvolání a být tak nápomocen zjištění objektivní pravdy a správnému rozhodnutí věci. Může proto činit návrhy na doplnění dokazování ve smyslu § 215 tr. řádu a před skončením řízení se k věci vyjádřit. Návrhy poškozeného a jeho zmocněnce činěné v trestním řízení před orgány činnými v trestním řízení, jakož i daná mu poučení je proto třeba řádně protokolovat [§ 55 odst. 1 písm. e) tr. řádu].

2. Všechna procesní práva může poškozený vykonávat osobně nebo, jak již bylo uvedeno výše, zmocněncem (§§ 50, 51 tr. řádu).

Zákon zde určitým způsobem omezuje práva některých poškozených. Poškozený, který nemůže uplatňovat nárok na náhradu škody způsobené trestným činem, nemůže totiž na obviněném požadovat náhradu nákladů spojených s příbráním zmocněnce, poněvadž podle § 154 tr. řádu je odsouzený povinen nahradit poškozenému náklady vzniklé příbráním zmoc-

něnce pouze tehdy, byl-li poškozenému alespoň zčásti nárok na náhradu škody přiznán.²²⁾

Ustanovení § 44 odst. 1 trestního řádu upravuje vyloučení poškozeného z účasti na trestním řízení z osobních důvodů, neboť ten, kdo je stíhán jako spoluobviněný, nemůže uplatňovat procesní práva jako poškozený.

Práva poškozeného jsou omezena tam, kde to vylučuje buď zvláštnost řízení nebo jiná překážka, vyplývající ze zákona nebo zvláštním postavením poškozeného v trestním řízení. Tato omezení jsou vypočtena v zákonném ustanovení § 44 odst. 1 až 3 tr. řádu.

Omezení, vyplývající ze zvláštnosti řízení, se vztahují podle § 44 odst. 2 především na stanné řízení. Toto opatření je odůvodněno povahou stanného řízení, jehož význam spočívá zejména v urychleném trestním postihu pachatele za zvláštních okolností. Rozhodováním o nároku poškozeného by mohlo dojít k nežádoucím průtahům řízení. Ve srovnání se závažností trestných činů, které mohou být ve stanném řízení projednávány, se jeví nároky poškozeného pouze podružnou otázkou ve srovnání s nebezpečností těchto deliktů pro společnost.

Další omezení podle § 44 odst. 2 tr. řádu se vztahuje k osobě poškozeného v případech, kdy řízení podle § 17 odst. 1 tr. řádu koná v prvním stupni krajský soud. V tomto případě záleží na závěru soudu, zda účast poškozeného, resp. řízení o nároku poškozeného a uplatnění jeho práv nebude na újmu hladkého průběhu řízení. V případě, kdy by účast poškozeného nepříznivě ovlivňovala průběh trestního řízení u krajského soudu, je nutno poškozeného poučit a setrval-li na svém stanovisku o účasti, rozhodne soud usnesením ve smyslu § 206 odst. 4 tr. řádu, že se jako poškozený k trestnímu řízení nepřipouští. Tato úprava práv u závažných deliktů znevýhodňuje poškozeného. Tedy již z ustanovení zákona plynou některá omezení procesních práv poškozeného jakožto procesní strany. Tato ustanovení platí podle § 12 odst. 3 tr. řádu i pro řízení u vyššího vojenského soudu. Nevztahuje se však podle komentáře na ty případy, kdy vyšší vojenský soud koná řízení o trestných činech funkcionářů, pro který byl určen (§ 17 odst. 2 tr. řádu), pokud v těchto případech nejde o řízení o trestných činech, uvedených v § 17 odst. 1 tr. řádu.

Prohlubováním demokratizace našeho trestního práva dochází k rozšiřování práva osobnosti v trestním řízení. Dá se říci, že při každé legislativní úpravě dochází k rozšiřování práv obviněného rozšiřováním práv obhajoby. V současných návrzích legislativních úprav se však neuvažuje o podstatnějším zlepšení procesního postavení poškozeného. V právních úpravách sousedních socialistických zemí vidíme, že otázce poškozeného

²²⁾ Směrnice NS ze 4. 7. 1962, Pls 1/62. Tato otázka bude probrána podrobněji dále, v souvislosti s adhezním řízením.

a zajišťování jeho práv, zejména pak právu na náhradu škody, je věnována soustředěná pozornost. Je tomu tak nejen z hlediska teorie, ale jde i prakticky o zlepšení rozhodovací praxe soudů o náhradě škody apod.

Domníváme se, že i u nás by bylo zapotřebí zabývat se hlouběji touto závažnou problematikou a uvažovat o lepším zajištění procesních práv poškozeného nejen po stránce teoretické, ale i praktické. Jedině tak může dojít ke splnění účelu trestního řízení, k předcházení trestné činnosti a zvyšování právního vědomí.

Pokusíme se proto rozebrat nejdůležitější procesní práva poškozeného a problematiku související a nastítnit možnosti řešení.

„Procesní práva, které dřívější trestní řád poškozenému přiznal, byla zaměřena výhradně k tomu, aby bylo umožněno poškozenému uplatnit nárok na náhradu škody už v trestním procesu a již v jeho rámci dosáhnout přisouzení tohoto návrhu. Byl tedy pojem poškozeného těsně svázán s adhezním řízením.²³⁾

Protože tomu dnes tak není, je pochopitelné, že práva poškozeného jsou koncipována v trestním řízení jinak, jejich nový obsah plyne ze změněného pojmu poškozeného.“

Přichystal vysvětluje tuto změnu tím, že tento pojem byl odpoután od návrhu na majetkové plnění. V již citované stati uvádí, že procesní práva poškozeného v dnešním širokém slova smyslu tím, že nejsou spjata s adhezním řízením, nejsou omezena jen na možnost uplatňovat majetkoprávní nárok. Jsou zaměřena k tomu, aby ten, proti němuž byla trestná činnost namířena a jehož práva byla tak zasažena, měl v řízení, které projednává záležitost, jeho tak úzce se dotýkající, možnost vyjádřit náležitě své stanovisko k projednávané věci a mohl tak orgán trestního řízení informovat o svém stanovisku.

3. Nejde dnes tedy o účast poškozeného jen o hlediska procesní účelnosti rychlé nápravy škody, ale i o hlediska výchovy a prevence, jež jsou zdůrazňována jak praxí, tak teorií.²⁴⁾

Tendence rozšiřování procesních práv subjektů je ostatně tendencí obecnou, jak ukazuje sovětská nauka,²⁵⁾ při rozboru vývojových tendencí trestné procesní legislativy. Z tohoto hlediska budeme tedy uvažovat o naší úpravě procesního postavení poškozeného.

Podle učebnice trestního řízení²⁶⁾ přiznává trestní řád každému poško-

²³⁾ V. Přichystal: Pojem poškozeného a jeho postavení v trestním řízení podle nového trestního řádu. Socialistické soudnictví č. 4/1962.

²⁴⁾ Srov. např. E. A. Sarkisova: Predupreditelnaja rol ugolovnogo zakona. Minsk 1979, str. 9; A. E. Zalynskij: Specialnoje preduprežděníje v SSSR (Voprosy teorii). Lvov 1976, aj.

²⁵⁾ Srov. knihu Sovětskij ugolovno-processualnyj zakon i problemy jeho effektivnosti, redaktor V. M. Savickij, Moskva 1979, str. 62 a násl.

²⁶⁾ Československé trestní řízení, Praha 1977, str. 108.

zenému práva, o nichž jsou orgány činné v trestním řízení povinny poškozeného poučit a poskytnout mu plnou možnost toto právo uplatnit.

Obecně tato již výše uvedená práva strany spočívají v právu nahlížet do spisů, činit návrhy, účastnit se hlavního líčení a veřejného zasedání o odvolání, účastnit se činně při dokazování a před skončením řízení se vyjádřit k věci, resp. přednést závěrečnou řeč.

Kromě těchto práv, která má každý poškozený, je ten poškozený, který může uplatnit proti obviněnému nárok na náhradu škody, jež mu byla trestným činem (resp. přečinem) způsobena, oprávněn navrhnout, aby soud uložil v odsuzujícím rozsudku obžalovanému povinnost nahradit tuto škodu (§ 43 odst. 2 tr. řádu). Je tedy tento poškozený ještě navíc subjektem adhezního řízení.²⁷⁾

Přistoupíme tedy k rozboru jednotlivých složek této problematiky tak, jak jsme se o nich zmínili výše.

4. a) *Právo nahlížet do spisu* je výrazným právem poškozeného v rozsahu vymezeném v § 65 tr. řádu. Podle odst. 1 cit. ustanovení má poškozený ve stadiu řízení před soudem toto právo ve stejném rozsahu jako ostatní procesní strany. Má tedy možnost nahlížet do spisu s výjimkou protokolu o hlasování, a činit si výpisky a poznámky. Podle § 65 odst. 2 tr. řádu je však zřejmě jeho právo užší než obviněného a obhájce.

Z ustanovení § 65 odst. 2 tr. řádu totiž vyplývá pro poškozeného určité omezení. Podle tohoto ustanovení může prokurátor, vyšetřovatel nebo vyhledávací orgán nahlédnutí do spisů ze závažných důvodů odeprít poškozenému. Bude-li tedy nutno vyslechnout poškozeného jako svědka, mohla by nahlédnutím do spisu být snížena důkazní hodnota jeho svědecké výpovědi, která má přispět k objasnění věci. Toto omezení práva poškozeného platí však podle § 65 odst. 2 tr. řádu pouze v přípravném řízení, v řízení před soudem nelze již toto právo poškozenému odeprít.

Poměrně výrazné omezení práv poškozeného ve stadiu předcházejícímu řízení před soudem se však projevuje při objasňování přečinů. Poškozený zde prakticky nemá vůbec žádnou možnost seznámit se se spisovým materiálem v řízení dříve, než dojde k soudnímu projednávání věci. Bude-li se však rozhodovat trestním příkazem, nemá poškozený ani dále žádnou možnost do spisu nahlédnout. Nepovažujeme toto řešení za správné a odpovídající koncepci rozšiřování práv osobnosti v trestním řízení. Je to jeden z typických projevů toho, že se stále klade teoreticky i prakticky

²⁷⁾ J. Hlavička uvádí ve své knize Rozhodování o náhradě škody v adhezním řízení, SEVT 1973, str. 10 a násl., obsah práva poškozeného poněkud jinak. Mluví o právu účasti při zjišťování objektivní pravdy, o právu nahlížet do spisu, o právu poškozeného navrhnout, aby byla škoda nahrazena a o právu podávat opravné prostředky. I když je sem řazena neorganicky problematika poškozeného — subjektu adhezního řízení, který má být vyslechnut jako svědek, je třeba kladně hodnotit to, jak je tento problém řešen.

příliš velký důraz jen na zajištění práv obviněného, ne však toho, kdo byl trestným činem a zejména přečinem poškozen.

b) Důležitou roli hraje *účast poškozeného v dokazování*. Hlavička zde mluví v práci cit. v pozn. 7 o právu účasti při zjišťování objektivní pravdy. Chápe je jako právo, které se vztahuje jak na přípravné řízení, tak na řízení před soudem. Toto právo dává poškozenému možnost činit i konkrétní návrhy na doplnění dokazování, klást vyslýchaným osobám otázky a být tak nápomocen, aby trestní řízení splnilo svůj účel při zjištění objektivní pravdy. Tím tedy přispívá tato činnost poškozeného k řádnému a včasnému rozhodnutí věci.

I když tedy náš trestní řád nedal poškozenému právo podávat obžalobu, převzít trestní stíhání nebo souhlasit nebo nesouhlasit s trestním stíháním, může dát poškozený trestním oznámením podnět k trestnímu stíhání. Poškozený bývá také v mnoha případech osobou, která je o trestném činu (resp. přečinu) a jeho následcích nejlépe informována.

Poškozený se může kromě návrhů na doplnění dokazování (§ 215 odst. 2 tr. řádu) i v rámci závěrečných řečí před skončením řízení k věci vyjádřit (§ 216 odst. 2 tr. řádu).

Poškozený vystupuje tedy často v trestním řízení i v roli svědka. Zde vznikají dvě skupiny problémů:

První z nich je problematika *psychologická*. V praxi vznikají největší problémy při výslechu poškozeného jakožto svědka zejména v přípravném řízení, resp. při objasňování. Orgány činné v přípravném řízení i v objasňování musí totiž brát zřetel i na psychický stav poškozeného a věnovat výslechu všechny svou pozornost a dovednost. „Poškozený je trestným činem psychicky traumatizován“ — výstižně uvádějí sovětští autoři E. Centrov a S. Jani²⁸⁾ — „a po nějakou dobu není s to souvisle vyprávět o tom, co se stalo.“ S využitím poznatků kriminalistiky a psychologie je možno klasifikovat odlišnost psychického stavu různých poškozených. Psychický stav poškozeného závisí na charakteru a intenzitě trestného činu, dosavadním stavu a zvlátnostech osobnosti poškozeného a projevuje se v osobitosti psychických procesů, reagování, vztahu poškozeného k trestnému činu a jeho objasňování. Je až s podivem, jak málo pozornosti je věnováno této otázce v naší literatuře.²⁹⁾ Sovětští autoři člení poškozené trestným činem zásadně na dvě skupiny. Nejpočetnější skupinu tvoří ti, kteří bezprostředně po útoku jsou ve stavu značného duševního rozrušení, je pro ně charakteristická hyperaktivita ve vnějších projevech, mnohomluvnost, uspěchanost, výrazná mimika, v důsledku

²⁸⁾ E. Centrov, S. Jani: Osobnosti doprosa potěrpěvších. Socialistišeskaja zakonnost č. 4/1976.

²⁹⁾ Zejména v pracích Bárta a kol. je problematika poškozeného redukována na minimum. Bárta B. a kol.: Psychologie a výslechová praxe. Orbis, Praha 1968.

čehož se snižuje spolehlivost vnímání a reprodukce prožitků. To by se při formálnějším přístupu k vyslýchání osobě mohlo projevit nepříznivě i ve výsledku výslechu. Druhá skupina je charakterizována psychologickými symptomy, jako je stísněnost, úsilí „schovat se do sebe“, málomluvnost a celková pasivita až apatie. S touto skupinou se často setkáváme při vyšetřování trestných činů proti lidské důstojnosti, kde celá řada specifických momentů této trestné činnosti přenáší těžisko shromáždění důkazů především do stadia vyšetřování.³⁰⁾ Opomenutí i některého nepřímého důkazu v souvislosti s požadavkem náležitého objasnění se nedá zpravidla v budoucnu už vůbec odstranit (viz Prz 46/66 NS z 20. 12. 1966), neboť u trestných činů proti lidské důstojnosti spočívá nedostatek ve zjišťování těch okolností, kterými je možno ověřit hodnověrnost výpovědi obviněného a poškozeného. Soud je většinou nucen rozhodnout mezi výpovědí poškozeného a výpovědí obviněného, neboť zpravidla jiné přímé důkazy o události neexistují. Zvláště důrazně se tato důkazní situace projevuje v rozhodování o trestném činu pohlavního zneužívání, kde ve většině případů je obviněný usvědčován jedinou přímou svědkyní, mladší 15 let, u níž nelze vyloučit nebezpečí nepřesné a dospělými ovlivněné výpovědi.

Domníváme se, že této otázce je třeba v budoucnosti věnovat podstatně větší pozornost a nespokojovat se s obecně přijatými schématy, která jsou dnes již zastaralá. Je to ovšem zejména problém kriminalistiky a soudní psychologie.

Druhou skupinu problémů tvoří procesní otázky vztahu poškozeného jako strany v trestním řízení a poškozeného, který vystupuje jako svědek.

Jaký je postup soudu v trestním řízení v případě, má-li být poškozený vyslechnut jako svědek?

Podle ustanovení § 209 tr. řádu má předseda senátu dbát o to, aby svědek ještě nevyslechnutý nebyl přítomen při výslechu obžalovaného a jiných svědků. Poškozený, který má být současně vyslechnut jako svědek, má ovšem možnost nahlédnutím do spisu se seznámit jak s výpovědí obviněného v přípravném řízení, tak i obsahem ostatního spisového materiálu.

Zde vznikají největší problémy v praxi, neboť výslech poškozeného jako svědka by neměl být v zásadním rozporu s možností uplatňování všech práv poškozeného, mimo jiné v rámci součinnosti stran při dokazování ve smyslu § 215 tr. řádu. Praxe podtrhuje nebezpečí ovlivnění dalšími znalostmi svědka — poškozeného.

Tyto názory jsou uváděny i ve výše citované práci J. Hlavičky (str. 11 aj.) a je zřejmé, že vyjadřují obecně přijaté stanovisko praxe.

³⁰⁾ Srov. k tomu I. Jampolskaja: O subjektivnych pravach sovětskich graždan i ich garantijach, Moskva 1959, a literatura cit. k viktimologické problematice v kapitole IV.

Domníváme se, že střet zájmů, ke kterému by zde mohlo dojít, musí vždy vyznít ve prospěch postavení poškozeného jako strany, který má vždy nárok účastnit se při řízení a nemůže být z účasti na hlavním líčení vylučován. Zřejmě by bylo třeba věnovat této otázce v judikatuře a směrnicích větší pozornost.

c) *Poškozený má právo vyjádřit se k důkazům, aktivně se dokazování účastnit, vyjádřit se před skončením řízení k věci a přednést závěrečnou řeč.*

Zde chceme jen velmi obecně upozornit na to, že tam, kde není poškozený subjektem adhezního řízení, není v praxi jeho vyjádření k návrhům podle našeho názoru věnována dostatečná pozornost. Sama problematika závěrečné řeči by si vyžádala důkladný rozbor — přesto jí není věnována žádná pozornost ani v naší teorii ani v praxi. Přitom závěrečná řeč poškozeného je něco zcela odlišného od návrhů na závěr řízení občanskoprávního i tam, kde je poškozený subjektem adhezního řízení. Kde není, prakticky se závěrečnou řečí nevystupuje.

d) *Poškozený má právo navrhnout, aby soud v odsuzujícím rozsudku uložil obžalovanému povinnost nahradit škodu v tzv. adhezním řízení.*

Kromě všeobecných procesních práv, které má každý poškozený, jemuž byla trestným činem způsobena jakákoliv újma, přiznává trestní řád v zákonném ustanovení § 43 odst. 2 tr. řádu poškozenému, který má podle zákona nárok na náhradu škody, právo navrhnout, aby soud podle § 228 odst. 1 tr. řádu uložil v odsuzujícím rozsudku obžalovanému nahradit tuto škodu (srov. i § 121 odst. 1 tr. řádu). Poškozený se tedy stává subjektem adhezního řízení.

Nekompromisní vymáhání majetkové škody v adhezním řízení zvyšuje účinnost trestního postihu a je v souladu se společenským zájmem na ochraně zdraví a majetku. Včasné a řádné rozhodnutí soudu v trestním řízení o náhradě škody přispívá k výchovnému působení trestního řízení a k upevňování právního vědomí.

Tento výchovný účinek rozsudku na veřejnost, je-li náhrada škody stanovena v rozsudku odsuzujícím pachatele majetkového trestného činu, nebývá často orgány činnými v trestním řízení řádně docenován. V široké veřejnosti přetrvává mínění, že zejména při majetkových trestných činech, kdy byla způsobena škoda většího rozsahu, trestní sankce (např. trest odnětí svobody) není dostatečným postihem, neboť po výkonu trestu majetkové poměry pachatele zůstávají nesrovnatelně lepší než před spácháním trestného činu.

Ačkoliv v průběhu celého trestního řízení jsou orgány činné v trestním řízení povinny učinit všechna opatření k zjištění rozsahu škody, příčin a podmínek, které vznik škody způsobené trestným činem (přečinem) umožnily, a postarat se o zamezení možnosti vzniku takových škod, o za-

jištění rychlé nápravy škody, v praxi nejsou tyto povinnosti náležitě dodržovány. Stává se někdy, že zjišťování škod a zajišťování řádných podkladů k rozhodování a jejich náhradě je chápáno jako zdržování. Je tomu zejména tam, kde je třeba přihlížet nejen k příslušným ustanovením norm trestněprávních, ale i občanskoprávních, pracovníprávních a zemědělsko-družstevněprávních, finančních, devizových aj.

Obecně je možno říci, že i otázce adhezního řízení je v poslední době věnována zvýšená pozornost, a to nejen u nás, ale i v celém světě v praxi i teorii. Jak vypadá situace u nás v praxi?

Rozhodovací praxe našich soudů se opírá o směrnici pléna Nejvyššího soudu k výkladu některých ustanovení trestního řádu o právech a postavení poškozeného v trestním řízení a o náhradě škody způsobené trestným činem (adhezní řízení) ze 4. července 1962, Pls 1/62, a zhodnocení praxe soudů při ukládání přiměřených omezení a povinnosti nahradit škodu způsobenou trestným činem podle § 59 odst. 2 tr. zák., projednané a schválené prezidiem Nejvyššího soudu z 27. 1. 1968, Prz 3/68 a další judikáty.

I v teorii je právě této otázce věnována daleko větší pozornost než ostatním otázkám postavení poškozeného v trestním řízení.³¹⁾

Na XI. mezinárodním kongresu trestního práva, který pořádala AIDP v Budapešti v r. 1974, byla projednávána problematika náhrady škody. Ukázalo se, že náhrada škody je velmi důležitou otázkou, zejména v kapitalistických státech, kde neexistuje národní pojištění a náhrada nákladů spojených s léčením je pro poškozeného často neúnosná. Těžká situace pro poškozeného nastává i v těch případech, kdy pachatel není vůbec vypátrán. Byly proto podány návrhy na vytvoření společenského fondu, který by bylo možno použít v případech, kdy poškozený se v důsledku škody způsobené trestným činem dostal do velice obtížné a těžko řešitelné situace a náhrada škody vůči pachateli je nereálná nebo reálná pouze za vynaložení dalších nákladů spojených s komplikovaným vymáháním se značným časovým prodloužením. Zdálo by se, že v socialistických státech, kde je široce koncipované pojištění, nemocenské pojištění a sociální zabezpečení, není tato otázka aktuální. Je však nutno upozornit na některé názory, které byly publikovány i u nás. Tak např. V. M. Savickij³²⁾ navrhuje stanovení povinnosti státu. Uvádí: „Reálné vymáhání náhrady škody se v různých případech prodlužuje na dlouhé roky. Někdy trestný čin zůstane neodhalen, takže poškozený ani neví, na koho může podat

³¹⁾ Tak např. nelze opomenout práce J. Hlavičky: Rozhodování o náhradě škody v adhezním řízení, MS sv. 3/1963; J. Hrdličky: Prokurátorské žaloby v občanském soudním řízení, Academia, Praha 1968; Blažkeho: Náhrada škody v novém čs. právu, Orbis 1953; O. Choděry: K problematice uplatnění nároku na náhradu škody v trestním řízení, Soc. soudnictvo č. 8/1977, aj.

³²⁾ V. M. Savickij: Zákonnost, soudnictví a záruky práv osobnosti ve světle nové ústavy SSSR. Soc. zákonnost č. 8/1978, str. 489.

žalobu, jeho postavení není lepší ani tehdy, když pachatel, jehož totožnost byla zjištěna, se skrývá a příslušné orgány ho nemohou najít. Aby v takových případech nezůstaly hmotné zájmy poškozeného nechráněny, bylo by účelné stanovit povinnost státu nahradit poškozenému způsobenou hmotnou škodu (samozřejmě s následným regresem vyplacených částek proti pachateli). Stanovení takové povinnosti plně odpovídá charakteru vztahů, které vnikají mezi státem a jednotlivcem v socialistické společnosti, kde stát na sebe plně vzal péči o dodržování právního řádu a zajištění bezpečnosti každého občana. Z toho logicky vyplývá, že odstranění následků trestného činu, včetně náhrady škody, by se mělo stát rovněž povinností státu, zejména proto, že některé orgány nebo veřejní činitelé nedokázali předcházet trestným činům.“ Podobné názory byly uplatněny i v PLR a MLR.

Domníváme se, že za současných podmínek u nás úvahy o společenském fondu, z kterého by byly čerpány částky na náhradu škody poškozeným, kteří jsou v tísnivé situaci, nejsou aktuální. Vycházíme-li z příznivých životních podmínek našich pracujících, široké sítě národního pojištění a sociálního zabezpečení, jakož i pojištění na základě pojistných smluv uzavíraných se Státní pojišťovnou, nejsou dány materiální podmínky pro založení společenského fondu k těmto účelům.³³⁾

Nelze zanedbat ani stále klesající trend kriminality za posledních pět let, kdy např. podle analýz MS ČSR se počet osob odsouzených za přečiny snížil o 18 %, přičemž je nutno uznat i lepší rozhodovací činnost soudů.

Zůstává však nesporným, že by bylo účelné, aby orgány činné v trestním řízení plnily důsledněji své povinnosti, vyplývající z trestního řádu ve vztahu k poškozenému. Za povšimnutí stojí v této souvislosti směrnice Nejvyššího soudu SSSR a NDR k zlepšení rozhodovací praxe soudů o náhradě škody. (Plénium Nejvyššího soudu SSSR vydalo směrnici č. 1 z 29. 3. 1979, která byla publikována mimo jiné i v časopise *Socialističeskaja zakonnost* č. 6/1979, plénium Nejvyššího soudu NDR vydalo směrnici k rozhodování o nárocích na náhradu škody, která byla publikována v *Gesetzblattu* č. 34/1978.) Obě směrnice zdůrazňují společenskou závažnost rozhodovací praxe o náhradě škody způsobené trestným činem a důsledné prosazování náhrady škody kvalifikují jako celospolečenský úkol. Uplatňováním náhrady škody jak v trestním, tak i občanskoprávním řízení se přispívá k zabránění vzniku a rozšiřování škody na životě a zdraví, na majetku v socialistickém a osobním vlastnictví.

Důsledným a správným rozhodováním o náhradě škody za spoluúčasti kolektivů pracujících, projednáváním za účasti rozšířené veřejnosti s cílevědomým hodnocením řízení přispívají soudy k rozvoji právního vědomí,

³³⁾ Kritiku názorů L. Falandysze k této otázce uvádíme ve IV. kapitole.

zajišťování socialistické zákonnosti, pořádku a kázně. Obě směrnice ukládají povinnost orgánům činným v trestním řízení využít všech zásad trestního řízení a soustředěného vedení řízení tak, aby v konečném rozhodnutí byl nárok na náhradu škody všestranně vyřízen.

Při rozhodování o náhradě škody způsobené trestným činem musí soudy dbát toho, aby pachatel trestného činu v plném rozsahu škodu nahradil co nejdříve. K tomuto účelu jsou soudy povinny zjišťovat všechny okolnosti, zejména majetkové a výdělkové poměry pachatele a stanovit takové opatření, aby náhrada škody byla důsledně zajištěna. Zajímavé je ustanovení bodu 3 směrnice pléna Nejvyššího soudu NDR o tom, že občansko-právní soud je povinen vést řízení o náhradě škody co nejrychleji s cílem zajistit co nejširší výchovné působení rozhodnutí. Ve věcech, které byly k rozhodnutí postoupeny trestním soudem, se nevyčkává podání návrhů a vyjádření poškozených, postačí vyžádání takového návrhu před stanovením termínu ústního jednání. V určitých případech, např. je-li žalovaný škůdce ve vazbě, je možno za souhlasu obou účastníků rozhodnout o náhradě škody bez ústního jednání. Tímto způsobem jsou práva poškozeného zvýšenou měrou chráněna a nemůže dojít k promlčení nároků poškozeného na náhradu škody v důsledku jeho neznalosti, kdy a jakým způsobem musí své nároky uplatnit, neboť soud je povinen ve všech stádiích řízení mu poskytovat náležité poučení.³⁴⁾

Pro důsledné zajištění práv poškozeného poskytuje náš zákon možnost, aby návrh za poškozeného učinil prokurátor, ve smyslu § 43 odst. 3 tr. řádu. Tím je zajištěno, že i v případě, kdy poškozený z jakýchkoliv důvodů nepoužil svého práva k uplatnění nároků na náhradu škody, může prokurátor jako orgán obžaloby tento úkon provést sám. Právní věta rozhodnutí č. 5/68 Sb. rozhodnutí vyslovuje stanovisko, že jednou ze základních podmínek pro vyslovení povinnosti nahradit škodu je, aby poškozený svůj nárok vůči obviněnému uplatnil. Bez splnění této podmínky nemůže soud o náhradě škody rozhodnout. Na druhé straně opravňuje zákon prokurátora navrhnout uložení povinnosti náhrady, jsou-li splněny podmínky ustanovení § 43 odst. 3 tr. řádu, přičemž tento návrh může prokurátor učinit přímo v obžalobě. Poškozeného o tom pouze vyrozumí (§ 177 odst. 2 tr. řádu). Oprávnění prokurátora učinit návrh podle § 43 odst. 2 tr. řádu není tedy omezeno vůlí poškozeného, ale závisí výlučně na vůli prokurátora.³⁵⁾

Toto právo prokurátora vyjadřující demokratičnost trestního řízení je tedy odlišné od zásad, které se uplatňují při občanskoprávním vymáhání

³⁴⁾ D. Císařová, J. Čížková: K zlepšení rozhodování o náhradě škody. Voj. prokuratura č. 4/1981.

³⁵⁾ J. Hrdlička: Prokurátorské žaloby v občanském soudním řízení. Academia 1968.

nároků poškozeného na náhradu škody. V zásadě lze tedy říci, že ochrana zájmů společnosti, socialistických organizací nebo pracujících umožňuje uplatnit nároky a náhradu škody nad rámec, daný občanským soudním řízením, což je možno pokládat za počátek změny v tradičním nazírání na poškozeného a náhradu škody jako občanskoprávní sankci za spáchaný trestný čin (přechin). Tím se ostatně perspektivně otvírá i možnost úvah o zajištění práv tzv. morálně poškozeného v řízení.

Při zajištění nároků poškozeného je nutno věnovat pozornost i právní úpravě trestního příkazu, kdy o náhradě škody nelze rozhodnout, a to i tehdy, když sám obviněný si je vědom, že škodu způsobil a výsledky objasňování je jednoznačně prokázáno, že škoda vznikla a její vznik je v příčinné souvislosti se spáchaným přechinem. Zavedení institutu trestního příkazu je odůvodňováno zjednodušením, zhospodárněním a urychlením trestního řízení. Tato úprava postavení poškozeného ve srovnání s uvedenými stanovisky Nejvyššího soudu SSSR a NDR zpochybňuje účel objasňování přechinů, neboť poškozený musí i za výše uvedených podmínek uplatňovat svůj nárok v řízení občanskoprávním či jiném řízení před příslušným orgánem, takže rozhodně výchovný účinek postihu majetkového přechinu není zajištěn.³⁶⁾

Jak vidíme v současných právních publikacích, jsou v SSSR vedeny soustředěné snahy o dosažení co nejúčinnější právní úpravy záruk práv osobnosti v řízení a o co nejefektivnější model systému, zajišťujícího rychlé, hospodárné a komplexní řízení za použití nejmodernějších vědeckých poznatků.

Úroveň soudního řízení a rychlost rozhodování má značný politický význam. Mezi subjekty řízení vzniká konflikt vyvolávající napětí, které zasahuje do jejich běžného života a ovlivňuje jejich výkonnost v pracovním procesu. Je nezbytné, aby soudy svými rozhodnutími řešily tyto konfliktní situace rychle, bez zbytečných průtahů a odročování. Proto je v SSSR kladen takový důraz na zdokonalování právního řádu směrem k jednoduššímu a efektivnějšímu řízení, kde by byla co nejlépe chráněna práva občanů. Tento politický úkol stojí i před naší vědou.

Snažíme-li se v této práci pojednat komplexně o procesním postavení poškozeného a o záruce všech jeho práv v trestním řízení, vidíme, že i v naší právní úpravě by bylo možno mnoho zlepšovat. Bylo by jistě vhodné zvážit, zda současná právní úprava dostatečně zajišťuje práva poškozeného ve všech stádiích trestního řízení. Tak např. dojde-li z jakéhokoliv důvodu k zastavení trestního řízení, nejsou v podstatě žádným způsobem reálně zajištěna práva poškozeného, i když nárok na náhradu škody uplatnil již v přípravném řízení. Domníváme se, že by bylo vhodné uva-

³⁶⁾ Rozhodnutí č. 64/1974 (bulletin NS ČSR č. 7/1974).

žovat o zdokonalení této právní úpravy s přihlédnutím k sovětským příkladům v této oblasti.³⁷⁾

5. V této stati nechceme rozebírat problematiku náhrady škody v adhezním řízení ve všech souvislostech.

Chceme si všimnout jen některých zvláštností, které plynou z rozdílu uplatňování nároku na náhradu škody v řízení občanskoprávním a v řízení adhezním. Domníváme se totiž, že pro naše poměry je pro praxi dostačujícím a úplným vodítkem již citovaná Hlavičková práce „Rozhodování o náhradě škody v adhezním řízení“.

Kromě toho o další problematice bylo psáno i teoreticky v minulých letech dost a dost.

Jedna ze spoluautorek se již dříve zabývala vztahem základních zásad trestního řízení a řízení občanskoprávního. Upozornila na vliv zásady vyhledávací na rozhodování v adhezním řízení a odlišnosti při použití zásady projednací v řízení občanskoprávním.³⁸⁾ Tak není přesně v trestním řízení v adhezním řízení možno použít typicky občanskoprávních institutů, jako smír nebo uznání nároku, protože by to odporovalo zásadě vyhledávací apod.

Ale na tyto již dříve řešené otázky jsme nechtěly znovu upozorňovat, i když se ukazuje, že nejsou v praxi a mnohdy ani v teorii jasné. Chceme upozornit na dva nutné směry:

1. De lege lata je dosud málo využívána v adhezním řízení možnost skutečně individuálního posouzení vztahu poškozený—obviněný pro otázky náhrady škody. Je to i tam, kde jde o překročení mezi nutné obrany a kde se původní pachatel mění v poškozeného. Zde a v případech výše uvedených je třeba využít stávajících předpisů, které přece dávají širší možnosti, než orgány trestního řízení využívají.

2. Domníváme se, že je přece jen nutné uvažovat i o změnách de lege ferenda. Je třeba vyjít ze sovětské úpravy a zvážit, nakolik je pro naše poměry použitelná, zejména vzhledem k dobrým zkušenostem, které úprava v SSSR přinesla.

³⁷⁾ Srov. např. A. G. Mazalov: Graždanskij isk v ugolovnom processe. Juridičeskaja literatura, Moskva 1977.

³⁸⁾ Srov. D. Císařová: K některým otázkám adhezního řízení. Socialistická zákonost č. 3/1958.

IV. POŠKOZENÝ Z HLEDISKA VIKTIMOLOGIE

1. Hovoříme-li na jedné straně o spravedlivém potrestání pachatele, o předcházení a zamezování trestné činnosti, musíme na druhé straně sledovat i nápravu škod a předcházení těmto škodám ve všech směrech.

Nutně si tedy všímáme i *osobnosti* poškozeného, nejen tedy poškozeného z hlediska jeho postavení jako strany v trestním řízení. Ke splnění rozsáhlých úkolů boje s trestnou činností je nezbytně nutné pochopit vzájemný vztah objektivních i subjektivních faktorů, objasnit a posoudit vzájemný vztah pachatele trestného činu a poškozeného ze všech hledisek, a to i viktimologických.

V poslední době si zejména sovětská věda všímá poškozeného právě z hlediska prevence trestné činnosti. Objevují se četné monografie a sborníky věnované všestrannému zkoumání osobnosti poškozeného nejen z hlediska jeho trestně procesní situace, ale i z hlediska jeho chování v době před spácháním trestného činu, v průběhu trestné činnosti pachatele a také po ní.

V posledních letech se od kriminologie, která studuje různé prvky trestné činnosti v jejich dynamickém kontextu a odhaluje jejich vzájemnou interakci, oddělila jako samostatný vědní obor viktimologie.

Viktimologie obrací pozornost na nezbytnost všestranného studia faktorů poškozeného trestným činem a na jeho vztahy k pachateli. Problematice poškozeného trestným činem je v současné době věnována značná pozornost na celém světě.³⁹⁾

Viktimologie zkoumá postavení poškozeného (oběti) a jeho vztah k pachateli trestného činu. Běžným tradičním pohledem je poškozený v trestním řízení většinou nahlížen jako subjekt adhezního řízení, čímž jeho právní ochrana je značně omezena.

H. J. Schneider⁴⁰⁾ provedl rozbor mnohostranné trestné činnosti z viktimologického aspektu v nejširším měřítku, a to hospodářské a politické trestné činnosti, trestných činů proti důstojnosti člověka, násilných trestných činů, trestných činů proti životu a zdraví, a dochází k závěru, že určité chování ze strany oběti, opomenutí potřebné ostražitosti a bdělosti u majetkových trestných činů značně ovlivňuje chování pachatele a spáchání trestného činu.

Viktimologie zkoumá objektivní a subjektivní společenské vztahy. Ob-

³⁹⁾ V PLR, pravděpodobně pod vlivem buržoazního pojetí, se používá termínu „oběť“.

⁴⁰⁾ H. J. Schneider: Viktimologie. Wissenschaft vom Verbrechensopfer, Tübingen 1975.

jektivní společenské vztahy spojují člověka s místem a časem, aniž by o tom věděl. Např. pachatel žije v sousedství své oběti, aniž by si to uvědomoval, takže se nedá hovořit o subjektivních vztazích jednostranných nebo dvoustranných. Společenské vztahy mohou mít vzájemnou přímou nebo zpětnou vazbu. Tyto vztahy předpokládají vzájemné účinky a formy vztahu, z čehož vyplývají motivace jednání a jeho účel.

Účastníci společenských vztahů si více nebo méně uvědomují, že jejich vlastní jednání je ovlivňováno cizím jednáním. Tato orientace na očekávání, resp. pozitivní nebo negativní představy druhého účastníka společenského vztahu, jeho zhodnocení společenské situace, jsou zásadním kritériem subjektivních společenských vztahů. Tyto vztahy mají dynamickou zpětnou účinnost a z toho vyplývající orientaci obou účastníků, která je vzájemně podmíněna. Vztahy mezi pachatelem a obětí je možno různě odstupňovat, od naprosté pasivity (např. pachatel-notorický alkoholik, který neustále bije svou naprosto pasivní ženu) k různým vztahům nenálosti a žárlivosti, tvořící řetěz mezi partnery, který jednoho dne se zlomí trestným činem jednoho z partnerů, až k provokačnímu jednání poškozeného, který se vědomě uvádí do postavení „oběti“. Dá se říci, že i naprostou pasivitou dochází k provokaci trestné činnosti pachatele.⁴¹⁾

Viktimologii od ostatních společenských věd, zejména kriminologie, odlišuje právě výše uvedená dynamika společenských vztahů.

Oběť je ve viktimologii zkoumána jakožto pravděpodobný faktor, ovlivňující sled událostí a podmínek spáchaného trestného činu — což je důležité pro preventivní činnost. Umožňuje to i objevení latentní trestné činnosti. Toto zkoumání je tedy i významné pro individualizaci rozhodování o vině v nejširším slova smyslu a ukládání spravedlivého trestu přiměřeného okolnostem a faktorům případu.⁴²⁾

⁴¹⁾ K tomu např. E. Rössmann: Über den kriminologischen Aspekt des Begriffes „Beziehung“. Kriminalistik č. 8/1969, str. 420; dále H. Ellenberger: Psychologische Beziehungen zwischen Verbrecher und Opfer. Zeitschrift für Psychotherapie und medizinische Psychologie č. 4/1954, str. 276.

⁴²⁾ Tak známý kriminolog Hermann Mannheim uvádí ve své práci: Comparative Criminology, London, Routledge a Kegan Paul, 1965, sv. II, na str. 670 a násl., že stupeň viny pachatele není vždy týž, stupeň účasti oběti se může změnit. Často je velmi úzký vztah mezi obětí a pachatelem. V anglickém právu byla provokace ze strany oběti po mnoha staletí chápána jako polehčující okolnost, daleko více než v jiných právních systémech. V některých případech může být i svolení oběti polehčující okolností při usmrcení (§ 216 německého trestního zákona). Tak svolení hraje podle Mannheimu důležitou roli, pokud jde o úrazy utrpěné v boxu a dalších sportech, je to také problematika zdravotnická, zejména pokud jde o chirurgické operace, sterilizaci, kastraci a umělé oplodnění. Podle Mannheimu záleží na serióznosti souhlasu, na mentální a zákonem uznané schopnosti oběti, aby dala platný souhlas, na objektu trestného činu, se kterým souhlasí a na dalších faktorech. Mannheim zdůrazňuje veřejné důvody, resp. zájmy v případech neuznání takového souhlasu. Jde o složitou otázku, řešenou většinou jen kazuisticky.

Franz Werfel ve své novele „Nicht der Mörder, der Ermordete ist schuldig“, vydané r. 1920, ale také další autoři ukazují vrahy někdy sympatičtější než jejich oběti.

Rozlišování mezi pachatelem a obětí, které se chápalo dříve jednoznačně černobíle, je v jednotlivých případech vágní. Zejména se tak stává v případech usmrcení, kde např. Mendelsohn rozlišuje pět typů obětí vzhledem ke stupni jejich „viny“, podobně Pinatel, který ukazuje, že zločinec se může později změnit v oběť např. tam, kde vyděrač je usmrcen svou rozrušenou obětí. Podobně ve filmu Vittoria de Sicy „Zloděj kol“ se ukazuje, jak se oběť sama dopouští trestného činu. Je ostatně obecně známo, že oběti krádeží se domnívají, že mají nárok nahradit si ztrátu podobnou krádeží.

Existují určité osoby, které jsou „latentními oběťmi“ trestných činů buď vzhledem ke svým osobním vlastnostem, nebo jako členové určitých profesí. Mezi členy určitých druhů zaměstnání jsou to především taxikáři a osoby, které jednájí s většími sumami peněz. Podobně i prostitutky. To odpovídá i statistickému riziku, které každý má, že např. bude účastníkem dopravní nehody.

Podle Mannheima (viz pozn. 42) jsou typickými případy obětí relativně bezbranné osoby, jako děti, starci, ženy, opilci, duševně méněcenní apod.

Význam mají u některých osob i určité psychické zvláštnosti, jako vidíme u masochistů, kteří provokují fyzické a psychické agrese, aby došli k uspokojení. Dokonce existují oběti, které jsou unaveny životem a provokují vraha každým způsobem.

Současná buržoazní viktimologie (Mannheim se k těmto názorům přiklání) chápe jako oběť nejen jednotlivce, ale může to být i kolektivní jednotka, organizace nebo celá rasa a národ. Jsou to např. případy genocidia a dalších deliktů, kde individuální členové jsou předmětem útoku proti náboženství, rase nebo národnosti, přičemž jde o rozbití celé této skupiny jako takové. Řadí sem ale také organizace a další právnické osoby, čímž problematiku značně zatemňuje.

2. Z hlediska koncepce celého oboru je zajímavý i historický vývoj viktimologie jako vědy.

V padesátých letech našeho století byly zformulovány základní pojmy, termíny a koncepce studia oběti. Prvním v tomto směru byl H. von Hentig, který je považován za zakladatele tohoto nového vědního oboru svými pracemi „The criminal and his victim, Studies in the sociology of crime“, New Haven 1948, a „Der Delinquent im Griff der Umwelkräfte“, Berlin 1962, zejména jejím pátým dílem „Das Opfer als ein Element der Umwelt“ (str. 365–515). Pokračovatelem byl B. Mendelsohn, který v Bukurešti 1947 přednesl komplexní přednášku s názvem „La victimologie — une nouvelle branche de la science biopsychosociale“. Vzájemné vztahy mezi pachatelem a obětí zkoumal H. Ellenberger.⁴³⁾

⁴³⁾ H. Ellenberger: Psychologische Beziehung zwischen Verbrecher und Opfer. Zeitschrift für Psychotherapie und Medizinische Psychologie č. 4/1954.

Světově známé jsou práce P. Werthama, zejména „The show of violence“, New York 1948/49. Sám fakt vzniku viktimologie jakožto vědeckého směru, vědecké disciplíny, není náhodný, odpovídá objektivním a subjektivním podmínkám společenského vývoje. Působí zde totiž prudký rozvoj věd, kdy se nakupily poznatky, fakta, stanoviska a výsledky nej-různějších výzkumů, které formovaly soustředění vědeckého zájmu o poškozeného. Rozvíjela se teorie trestního práva, kriminologie a různé nové vědní obory. Zintenzívněla i mezinárodní spolupráce, která vyžadovala stále těsnější součinnost, z čehož vyplynulo vyjasnění základních pojmů a problémů i objasňování zásadních stanovisek. V rámci zákonité diferenciace věd muselo nutně dojít ke vzniku zvláštní disciplíny, zabývající se obětí – poškozeným.

Po objevení problematiky „obětí“ došlo ke krystalizaci poznatků a viktimologie rychle rozpracovala základní pojmy a celý systém. Není možno zanedbat základní fakt, že na vznik viktimologie měla nepochybně závažný vliv druhá světová válka a milióny jejích obětí. Sám fakt ničení miliónů bezbranných v rámci genocidia stimuloval základní ideu – věnovat hlubší pozornost obětem a na celém světě hledat stále efektivnější opatření k předcházení takových situací a ochraně nevinných proti trestným útokům.

Vznik viktimologie v kapitalistických zemích sledoval i jasné utilitaristické cíle pojišťoven – s rostoucím číslem obětí dopravních nehod, jakož i vzestupem poruch provozu a havárií ve výrobě roste počet poškozených. Rychlý růst kriminality, zejména v USA, postavil vědce před úkol hledat nové a efektivnější způsoby boje proti kriminalitě, aniž by se dotkli kapitalistického zřízení. To pak vede nutně k tomu, že se sice hovoří o ochraně oběti, ale prakticky se přesouvá vina na poškozené, uvažuje se o „vině“ poškozeného, kompenzací jeho nároků na náhradu škody apod. Tomu odpovídá třídní přístup kapitalistické justice, neboť většina z ohromného počtu poškozených, zaregistrovaných policií, pochází z řad nižších vrstev, přistěhovalců, drobných podnikatelů a obchodníků. Tímto způsobem se projevilo, že věda, která z počátku sloužila pokrokovým humanitním cílům, postupně stále více sloužila mocenským zájmům monopolů – upevňovat a ochraňovat kapitalistické zřízení při formálním proklamování ušlechtilých humanistických zásad. Výše uvedený autor H. J. Schneider⁴⁴⁾ uvádí v historii viktimologie, že pozornost věnovaná problematice oběti je starší nejen z hledisek kompenzace škody, ale i z hledisek dalších. Tak E. Ferri (*Das Verbrechen als soziale Erscheinung*, Leipzig 1896) i další autoři považovali za absurdní, že stát má bránit celou veřejnost

⁴⁴⁾ H. J. Scheider: *Viktimologie. Wissenschaft vom Verbrechensopfer* (Tübinger 1975); nověji a populárněji též v díle: *Das Opfer und sein Täter-Partner im Verbrechen*. Kindler, München 1979.

proti zločinu, a přitom neposkytuje individuální oběti žádnou efektivní pomoc.

Max Marcuse⁴⁵⁾ uvádí příklady svádění dospělých pachatelů dívkami. I jiní autoři již v třicátých letech upozorňovali na provokace ze strany obětí.⁴⁶⁾

3. Základním rozdílem *socialistické viktimologie* od buržoazní vědy o oběti trestného činu je její *třídní* a *stranický* přístup ke zkoumaným jevům, praktická orientace výzkumu, těsné spojení s trestní politikou socialistického státu jak v teoretickém přístupu, tak i při praktické aplikaci dosažených výsledků.

Výsledky dosažené viktimologickými výzkumy jsou využívány při prevenci kriminality, při zvyšování právního vědomí občanů a právní propagandě, při sociální kontrole na všech úrovních, čímž byly odkryty bohaté rezervy a nové netradiční přístupy v řešení společenských, psychologických a právních problémů.

Viktimologické poznatky prakticky napomáhají orgánům činným v trestním řízení k všestrannějšímu studiu okolností a podmínek trestného činu, osobnosti pachatele a poškozeného, což se prakticky odráží v efektivnějším vyšetřování a posuzování trestného činu a trestní odpovědnosti pachatele.

Viktimologie je tedy prospěšnou i pro praktickou činnost soudů při rozhodování o trestné činnosti pachatele, o následcích trestného činu a zejména při rozhodování o vhodném a výchovném trestu, kdy účast pachatele při poskytnutí satisfakce poškozenému tvoří významný podíl při nápravě pachatele trestného činu.

V socialistických zemích jsou prozatím prováděny viktimologické výzkumy nezávisle. Je to dáno vlivem odlišných faktorů, jako jsou rozdílné trestněprávní a trestněprocesní normy (zejména institut soukromého žalobce), různé vědecké zájmy příslušných orgánů pověřených komplexním bojem proti kriminalitě, struktura a dynamika kriminality vůbec apod.

Velká pozornost viktimologickým výzkumům a aplikaci získaných výsledků v praktické činnosti je věnována v SSSR.

Rozvoj sovětské viktimologie je spjat zejména se jmény profesorů Dageła a Franka, kteří položili základy tohoto vědního oboru a vypracovali jeho terminologii.⁴⁷⁾

⁴⁵⁾ M. Marcuse: Männer als Opfer von Kindern. Archiv für Kriminalanthropologie und Kriminalistik č. 56/1914, str. 188 a násl.

⁴⁶⁾ Podle Schneidera (str. 21) je prvenství v tom, kdo „vynalezl“ viktimologii, sporné. Benjamin Mendelsohn ji považuje za svůj „vynález“, Hentig o ní mluvil poprvé již v Kölnszeitung v roce 1934 atd. Tyto spory nejsou pro nás podstatné. Faktem je, že doba se ukázala být v určitý okamžik zcela zralá pro tato nová zkoumání.

⁴⁷⁾ Nejobsáhleji se celou problematikou viktimologie zabývá Frank ve své poslední práci; L. V. Frank: Potěrpěvšij ot prestuplenija i problemy sovětskoj viktimologii. IRFON, Dušanbe 1977. Ale i jeho starší práce již z 60. let ukazují význam viktimolo-

Proč současná sovětská věda kladé takový důraz na *všestranné* zkoumání poškozeného?

Ukazuje se totiž, že poškozený hraje určitou zvláštní roli jako „oběť“ trestného činu. Tuto roli poškozeného je třeba zkoumat z několika hledisek, zejména však z důvodů prevence kriminality — při odstraňování kriminogenní situace a prevenci jejího vzniku a z důvodů správného přístupu k náhradě škody v trestním řízení.

Z tohoto hlediska budeme dále uvažovat o problematice poškozeného. Je třeba zdůraznit, že máme dále na mysli případy, kdy je poškozeným fyzická osoba, nikoliv tedy osoba právnická, resp. stát.

Nejkomplexněji je zpracována problematika poškozeného v trestním řízení v pracích P. S. Dagela a L. V. Franka.⁴⁸⁾ Práce sovětských autorů můžeme rozdělit *do tří skupin*.

Do první patří práce sovětských procesualistů o poškozeném jakožto subjektu trestního řízení.⁴⁹⁾ Pro viktimologické účely jsou důležité práce, které obsahují prvky empirických výzkumů. Studium prací z procesualistického hlediska má dvojí význam: a) poslouží jako teoretický základ poskytující faktický materiál pro vyšetřovatelskou a soudní praxi; b) vymezí oblast další činnosti, aby nedocházelo k duplicitě při studiu pachatele a poškozeného, jejich osobností a chování.

Práce, zpracované z trestněprocesního hlediska, zodpovídají otázku — *kdo je poškozený*, viktimologie odpovídá na otázku, *proč se jím stal*. Trestní procesualisté zkoumají *postavení poškozeného v trestním řízení*, viktimologové *postavení poškozeného ve společnosti*, zejména studují sociální vztahy k pachateli a jiným osobám ze stejného prostředí.

Do druhé skupiny zařazujeme práce teoretiků z oblasti trestního práva, kriminologie, kriminalistiky, kde poškozený je zkoumán pouze částečně, i když obsahují některé viktimologické aspekty.⁵⁰⁾

logie pro prevenci kriminality. Dagelovy časopické práce, týkající se viktimologie, jsou u nás známy z dostupných článků v sovětských právnických časopisech. Je však třeba ještě zdůraznit významný sborník, který vyšel pod jeho redakcí a který obsahuje i jeho další práce. Tato kniha „Potěrpěvšij ot prestuplenija“, Vladivostok 1974, ukazuje nutnost *všestranného* zkoumání poškozeného, který je důležitým prvkem v kriminogenní situaci. K tomu srov. i článek V. N. Savinova: O vlijanii „viny“ potěrpěvšego na jeho processualnoje položenije, ve sborníku Garantii prav ličnosti v socialističeskom ugolovnom prave i processe, Jaroslavl 1977, str. 50.

⁴⁸⁾ Srov. P. S. Dagel: Vina potěrpěvšego v sovětskom ugolovnom prave. Sovětskaja justicija č. 6/1967; Imějet-li soglasije potěrpěvšego ugolovnopravovoe značenie. Sovětskaja justicija č. 3/1972; Sborník Potěrpěvšij ot prestuplenija. Vladivostok 1974, aj. L. V. Frank publikoval četné stati ve sbornících a časopisech, kromě již zmíněné monografie z r. 1977 napsal a vydal v r. 1972 v Dušanbe práci Viktimologija i viktimnosť.

⁴⁹⁾ Alpert 1951, Savickij 1963, Božjev 1963, Kokorev 1964, Dubinskij 1964, Djačenko 1972, Makarova 1975, Dorochov 1976 a četní jiní.

⁵⁰⁾ Tak např. V. P. Kolmakov (1958) již při vyšetřování vražd soustřeďoval pozornost na objasnění společenskopolitických, morálních a dalších vlastností osobnosti pachatele a poškozeného. A. B. Sacharov (1961) zdůrazňoval vliv antisociálního chování

Tyto práce ukazují nezbytnost studia poškozeného při řešení zásadních právních problémů, kriminologických a kriminalistických úkolů.⁵¹⁾

Osobnost poškozeného, jeho chování a rozličné vztahy jsou intenzívně studovány v kriminologické literatuře, zejména se soustřeďuje pozornost na trestné činy proti osobnosti a majetku.

Do třetí skupiny zahrnujeme práce o konkrétních problémech — překročení mezí nutné obrany, o afektu, vyvolaném provokačním jednáním poškozeného, o „souhlasu poškozeného“ a „vině poškozeného“.⁵²⁾ Tyto problémy jsou zásadního charakteru a jejich řešení vyžaduje komplexní přístup z nejširších hledisek. V Sovětském svazu byly provedeny četné viktimologické výzkumy. Výsledky těchto výzkumů byly zpracovány Frankem (1966, 1968), Sacharovem (1968), Minskou (1970), Rivmanem (1971), Sobolovem (1976) aj. Pokud jde o aplikaci získaných výsledků, je nutno se zmínit o práci D. A. Turčina (1974).

4. Co se při zkoumání osoby poškozeného ukazuje? Sovětské průzkumy shodně ukázaly — ač byly prováděny v nejrůznějších oblastech SSSR, že osoby poškozené trestným činem lze rozdělit do určitých skupin. Ve shodě s našimi výzkumy se domníváme, že je vhodné mluvit o třech skupinách.⁵³⁾

1. *První skupinu* tvoří osoby, které plní ve společnosti takovou funkci, že jsou z titulu této své společenské role vystaveny určitému vyššímu ohrožení, resp. nebezpečí než ostatní občané. Jde zejména o pracovníky v určitých, pro společnost nezbytných profesích, kteří plní např. úkoly ochrany státu, jako jsou pracovníci bezpečnosti a armády. Ale i příslušníci některých dalších profesí jsou z titulu svého zaměstnání ohroženi útokem pachatelů trestných činů více než ostatní občané — jde např. o poštovní doručovatele, o osoby, které nosí tržby, resp. peníze z podniků do podniků aj. Jde tedy v případech těchto poškozených o osoby,

a provokaci ze strany poškozeného, zejména u majetkových trestních činů. Bohaté aspekty viktimologické jsou obsaženy v pracích Jakovleva (1968), Mogilevského (1969) a dalších při zkoumání mravnostních deliktů apod.

⁵¹⁾ Tak např. I. I. Karpec (1961) zdůrazňuje nezbytnost posuzování jednání a osobnosti poškozeného při individualizaci odsouzení pachatele, V. V. Makarova (1970) studuje některé zásadní právní otázky, vycházejíc z osobnosti poškozeného s cílem obhajoby obviněného. Do této skupiny zahrnujeme i rozpracování koncepčních otázek viktimologie, jako např. B. I. Nikiforovem (1960), který zdůrazňoval, že konečným poškozeným je vždy stát, poněvadž vždy jsou trestnou činností poškozovány státní zájmy a veřejný pořádek, což však nevylučuje konkrétní poškozené, ať již právnické nebo fyzické osoby.

⁵²⁾ Mezi takové autory zahrnujeme P. S. Dagela (1972), A. N. Krasikova (1976) a Franka.

⁵³⁾ Např. V. V. Vendyšev: *Processualnyje garantiji lica, viktimnogo v svjazi s sobstvennym antiobščestvennym pověděním*. Sborník *Garantiji prav ličnosti v socialističeskom ugovovnom prave i processe*, Jaroslavl 1977, vypusk 2, str. 53 a násl., který se odvolává na průzkumy v Leningradě; podobně i V. S. Minskaja: *Kriminologičeskije a ugovovno-pravovojе značeniје pověděniја potěrpěvšich*. Sborník *Voprosy borby s prestupnostju* č. 16/1972, str. 13 a násl. a Frank: I. c., v pozn. 48, str. 73, který uvádí průzkumy, prováděné v Tadžické SSR.

kteře hrají ve společnosti roli, kterou můžeme jednoznačně charakterizovat jako *pozitivní*.

2. *Druhou skupinu* tvoří osoby, které jsou svým způsobem, možno říci, *neutrální*. Jde o náhodné oběti trestných činů, resp. osoby bez zvláštních vztahů k pachateli. Tato skupina je pro nás svou poměrnou netypičností v současné době méně zajímavá.

3. *Třetí skupinu*, které věnují sovětští autoři v současné době zvýšenou pozornost, tvoří ti poškozenci, kteří svým chováním určitým způsobem „přispěli“ ke spáchání trestného činu, tj. kteří sehráli určitou *negativní společenskou roli*. Sovětští autoři mluví o různých typech chování: vysloveně protiprávní, amorální, lehkomyšlné, neopatrné apod.⁵⁴⁾

Toto dělení poškozených jsme vytvořily z hlediska role, kterou poškození zaujímají ve společnosti a která je podle nás důležitá i z hlediska viktimologie. Sovětští autoři si spíše všímají skupiny 2. a 3.

Dá se říci, že ze soudních statistik a různých výzkumů vyplynulo, že mnohé trestné činy byly podmíněny chováním poškozených. Není samozřejmě možné převést odpovědnost z pachatele na poškozeného, ale pro individualizaci odpovědnosti a vypracování nových netradičních přístupů k preventivní činnosti proti kriminalitě je nutné soustředit pozornost na předcházení nedbalého, riskantního, lehkomyšlného a provokujícího jednání osob, které v určité situaci může být pro ně samé nebezpečné. Nové formy prevence by tedy měly směřovat nejen vůči pachatelům trestných činů, ale i směrem k poškozeným, neboť se objevují i „recidivisté poškození“, potencionální poškození, jejichž chování a způsob života vytváří kriminogenní a viktimogenní situace.

Domníváme se, že naše dělení má právě z hlediska prevence význam i opodstatněnost.

Pro širší přehled o trestné činnosti a jejich společenských následcích je nezbytné objasňovat a posuzovat ve vzájemné příčinné souvislosti všechny kriminogenní prvky. Pro studium vzájemných vztahů mezi poškozeným a pachatelem trestného činu vyplynulo z provedených výzkumů to, že je třeba vidět 2 faktory:

a) ve značné míře nemuselo dojít ke spáchání trestného činu, kdyby se poškození v určité situaci chovali náležitým způsobem (Frank uvádí skoro 25 % sledovaných případů);

b) poškozeným musí být poskytnuta co nejširší pomoc, počínaje okamžikem, kdy se stanou „kandidáty obětí“, až do doby nastoupení následků

⁵⁴⁾ Viz již citované články sub. 2, přičemž čísla, uváděná jednotlivými autory, kolísají. Vendyšev uvádí např. u vraždy pro 1. a 2. skupinu 54,5 % zkoumaných případů, pro 3. skupinu jen 45,5 %, zatímco u případů znásilnění je v 1. skupině 0 %, ve 2. skupině 56 %, případů, ve 3. skupině 44 %. Zajímavé jsou údaje u úmyslném způsobení těžké újmy na zdraví, kde v 1. skupině je 14 % případů, ve 2. skupině 45 % a zbytek (41 %) případů na 3. skupinu obětí.

trestného činu — ve formě zajištění náhrady způsobené škody, poskytnutí lékařské péče, zajištění všestranné podpory zlepšením sociálního zabezpečení apod. To je ovšem zejména důležité ve vztahu k poškozeným, uvedeným v 1. skupině shora.

5. Rozvoj viktimologie odpovídá současným společenským potřebám. Statistické údaje nás upozorňují, že lidé jsou stále více vystavováni trestným útokům; přitom však statistické údaje vůbec nepočítají s oběti trestné činnosti a tyto ukazatele ve statistikách nenajdeme.

Ukazuje se však, že mnohé trestné činy poškození z různých příčin neoznamují a zatajují je. Tak je tomu zejména v případech mravnostních deliktů, podvodů a násilných trestných činů. Orgány činné v trestním řízení by si tedy měly získat větší důvěru osob, poškozených trestnými činy, v zájmu účinnějšího postihu kriminality a trestněprávní ochrany společnosti. Jedním ze základních principů, které se uplatňují v naší trestní politice, je socialistický humanismus. Projevuje se tím, že na jedné straně zaručuje uplatnění práv subjektů trestního řízení, na druhé straně se stará o klid a bezpečnost všech členů společnosti vůči pachatelům trestných činů.

Viktimologie se snaží seznámit každého člena společnosti s možností vyhnout se útokům a současně se snaží *upozornit příslušné orgány na to, jak zabezpečit účinnější preventivní činnost proti kriminalitě.*

Specifickým předmětem viktimologie je:

1. poškozený trestným činem — zjištění vzájemných osobních vztahů a proces jeho přetvoření v oběť trestného činu (útoku);

2. individuální charakter určitých osob, které jsou schopné stát se poškozenými, nebo jinak řečeno neschopné uniknout trestným útokům, postavit se jim náležitě na odpor tam, kde je to objektivně možné.⁵⁵⁾

Vztah viktimologie k trestnímu právu a trestnímu řízení se projevuje v tom, že viktimologie osvětluje charakteristické znaky osobností obětí a jejich chování v kriminogenních situacích; napomáhá lepšímu pochopení a posouzení jednotlivých trestných činů.

Význam postavení poškozeného není dosud v praxi i v teorii plně doceněn. Poškozený je plnoprávným subjektem trestního řízení, disponuje vlastními právy, vystupuje v roli svědka a je ve své podstatě „pomocníkem“ žalobce. To vše plyne ze zákonné úpravy trestního řádu.

Viktimologie může všestrannějším pohledem a konkrétními výsledky ukázat cestu k tomu, aby poškozený měl své postavení všestranně *reálně zajištěno*, aby mohl svá práva zajištěná zákonem plně a včas uplatnit.

Vztah viktimologie ke *kriminalistice* je mnohostranný. Vyšetřování

⁵⁵⁾ Tyto dva aspekty obdržely své vyjádření v pojmech „viktimizace“ a „viktimnost“, jak o tom bude hovořeno dále.

trestných činů spáchaných proti osobnosti, vlastnictví jednotlivce, rodině, mládeži i dalších trestných činů (např. násilí na veřejném činiteli, výtržnictví apod.), které poškozují i práva jednotlivců, vychází nezbytně ve většině případů z údajů, týkajících se poškozených.

Důsledné objasnění situace poškozeného je významné z mnoha hledisek: vyšetření jeho úlohy napomůže zjištění, zda šlo skutečně o trestný čin, o náhodu nebo o předstíraný trestný čin. Vztah mezi pachatelem a obětí napomáhá zjištění příčin a pohnutek trestného činu. Na základě poznatků o oběti je možno vymezit okruh podezřelých a dále jej zužovat až do odhalení pachatele. Oběť může poskytnout pomoc orgánům vyšetřování a vyhledávání při shromažďování důkazů, při odhalení pachatele při jeho včasném zadržení atd.

Viktimologie je prospěšná i pro soudní *psychologii* proto, že obohacuje poznatky v typologii pachatelů a obětí, v analyzování sugestibility osob, ve zkoumání situací při uskutečnění trestného činu, v hodnocení výpovědi obviněných a v rehabilitaci obětí. Ukazuje nutnost na zvláštní orientaci na osobnost poškozeného.

Vztah kriminologie a viktimologie je předmětem četných diskusí. Jedna část autorů ji považuje za součást kriminologie, druhá část za samostatnou vědu. Domníváme se, že jde o vědu samostatnou.

Při *kriminologickém* zkoumání trestných činů směřujících proti zájmům jednotlivců se nevyhnutelně uplatňují viktimologické vztahy daného druhu trestné činnosti. Viktimologie se obírá v podstatě užší oblastí než kriminologie — trestnou činností proti *jednotlivcům*. Tento názor, že viktimologie si všímá *trestné činnosti proti jednotlivcům*, je našim názorem, který nezastávají všichni autoři. Mnoho autorů⁵⁶⁾ mluví o organizacích jako „obětech“ a o tom, že i další právnické osoby i stát mohou být „oběťmi“ z hlediska viktimologického. Domníváme se, že i tam, kde jde o delikty proti členům určité organizace, příslušníkům národa nebo rasy, jde i tam, kde je cílem vyhubení určité etnické skupiny, o jednotlivé *fyzické* osoby jako *oběti* ve smyslu viktimologických zkoumání. Jde o hmotný *předmět útoku*, který zejména buržoazní viktimologie zaměňuje s tím, co je v socialistické teorii *objektem* trestného činu. Právě socialistické učení o *objektu trestného činu* je zde východiskem pro rozlišení a naše řešení.

6. Socialistická viktimologie je moderní věda multidisciplinárního charakteru, která využívá poznatky a metody ostatních věd a zpětně je obohacuje získanými poznatky. Jde tedy o jednu z věd, které se zabývají bojem s trestnou činností.

Pro upřesnění koncepce viktimologie jakožto vědy je prvotním úkolem vyjasnit její základní pojmy.

⁵⁶⁾ Např. již citovaný Schneider,

Jak již bylo uvedeno při stanovení předmětu viktimologie, je nutno nejprve definovat pojem „viktimnost“. Tímto výrazem je chápána zvýšená schopnost člověka v rámci společenské role nebo řady duchovních a fyzických vlastností stát se za určitých okolností poškozeným.

Pro usnadnění chceme uvést i některé další termíny.

„Viktimizace“ je proces přerodu takové osoby ve skutečnou oběť, konečný výsledek takového procesu.

„Viktimogenní faktory“ jsou souhrnem okolností, které vytvářejí oběť trestného činu, způsobují tedy její viktimizaci.

„Recidivní oběť“, tímto pojmem označuje sovětská věda osobu, která byla ve stavu viktimizace již dříve.

„Latentní oběť“ je fakticky poškozený trestným činem, který z nějakého důvodu zůstal skryt, utajen, nezjištěn příslušnými orgány činnými v trestním řízení.

„Vina poškozeného“ je vina v nejširším slova smyslu. Sovětští teoretikové sem zahrnují nejen právní, ale i morální vyjádření viny. „Vinu“ v tomto smyslu bychom mohli vyjádřit jako ohodnocení jednání a chování poškozeného ve vztahu k pachateli trestného činu.

Sám termín se nám nezdá být nejvhodnější. V americké literatuře se objevuje termín „precipitation“ v procesu viktimizace, což by vystihovalo „obrácenou vinu“, čímž se rozumí některé procesy viktimizace oběti, kdy ona sama dělá, ať již uvědoměle nebo neuvědoměle, vše možné pro to, aby se stala co nejrychleji poškozenou. Tyto termíny však nejsou ani u nás stejně používány.

Po stručném objasnění základních běžně používaných termínů, převzatých ze sovětské literatury,⁵⁷⁾ je možno přikročit k vymezení základních pojmů viktimologie.

Viktimologický pojem *poškozeného* je základním klíčovým bodem; směřuje ke klasifikaci a typizaci reálných osob — subjektů nejen právních, ale i jiných společenských vztahů. Vyjasnění je nezbytné, neboť sám pojem „poškozený-oběť“ je doposud stále diskutován v zahraniční literatuře, jak o tom budeme hovořit v dalších partiích.

Východiskem pro nás může být zákonné ustanovení § 43 tr. řádu, který zahrnuje jak materiálně, tak i morálně poškozeného. Pro zajištění širšího hlediska nutno přihlédnout dále k tomuto pojmu ve smyslu sociálně psychologickém. Základními kritérii jsou *statut, pozice a role*.

Statut oběti trestného činu je *souhrn práv a povinností poškozeného v trestním řízení*, a co je pro viktimologii důležité, zejména i *mimo trestní řízení*.

⁵⁷⁾ V. V. Frank: Potěrpěvšij ot prestuplenija i problemy sovětskoj viktimologii. Irfon, Dušanbe 1977; V. J. Rybalskaja: Ugolovno-pravovoje i ugolovno-processualnoje i viktimologičeskoje ponjatije potěrpěvšego. Pravovedenijsje č. 3/1976, a četní další.

Významný je systém jeho vztahů k jiným osobám v rámci posuzovaného trestného činu a kriminality vůbec.

Pozice oběti jsou zvláštnosti jejího chování a vztahů mezi „spolupoškozenými“, mezi obětí a třetími osobami, mezi obětí a pachatelem.

Nejdůležitější je *role oběti* v spáchaném trestném činu, přičemž je důležité, jak oběť svou úlohu chápe a uvědomuje si ji. Tato role se může během času měnit. Jak známo z trestního řízení, může se člověk z role svědka či poškozeného změnit v obviněného a naopak. Podle úpravy trestního řízení je v běžném smyslu slova poškozený osobou, které bylo ublíženo, které byla způsobena újma, která trpí. Pachatele trestného činu chápeme jako osobu, která spáchala zlo, která je vinna spáchaným činem. Viktimologie studuje tyto pozice hlouběji. Studuje stupeň, jak si oběť svou roli uvědomuje, takže můžeme sledovat „zatvrzelé“ oběti, které se vystavují nejméně jednou trestním útokům, oběti „epizodické“, které se v celém svém životě střetnou s trestným útokem náhodně, pouze jednou.

Role poškozeného může být zjevná a skrytá. Skrytá role v průběhu trestného činu může být vymezena jako potencionální, eventuální a latentní. Skrytá role je nejdůležitější. Osoba může měnit své postavení v důsledku svých vlastností a osobnosti. Osoba, která se exponuje, stává se v důsledku svého postavení a jednání pravděpodobnou „potenciální“ obětí.

Eventuální oběť je v podstatě též potenciální oběť, ale blíže determinovaná určitou situací a volbou samého pachatele. Nejsložitější je pojem latentní oběti, což je osoba, která skutečně utrpěla újmu trestným činem, ale z určitých důvodů zůstal tento fakt skryt. Aktivnost nebo pasivnost chování oběti neovlivňuje vždy jednoznačně její viktimizaci. V těchto situacích aktivnost může stimulovat trestné jednání pachatele a pasivnost zlehčovat jeho charakter nebo předejít trestnému činu. Může tomu však být i naopak.

Zvláštní význam má otázka inverze „*pachatel — oběť, oběť — pachatel*“.⁵⁸⁾

Teorie rolí poskytuje klíč k pochopení četných problémů, které viktimologie řeší. Zejména je to proces transformace člověka, jeho přechod od jedné role k druhé. Jak jsme již uvedli, poškozený zaujímá během trestního řízení rozličné úlohy. Kromě procesních rolí bývá i pramenem informací o trestném činu, což souvisí s postavením latentních obětí, když poškozený z jakéhokoli důvodu trestný čin neohlásí příslušným orgánům. Vztah „*pachatel — oběť*“ je právě předmětem zájmu ve všech viktimologických pracích.

⁵⁸⁾ N. D. Levitov: Teorija rolej v psichologii. Voprosy psichologii č. 6/1966. I výše citovaný Schneider uvádí, že se nedá doporučovat jednoznačně určitý způsob chování, který by pomohl předejít útoku pachatele, resp. jeho útok oslabit, nastane-li již kritická situace.

Z pozic marxisticko-leninské filozofie v socialistické viktimologii je nutno vždy zásadně rozlišovat objektivní a subjektivní vztahy. Lidi nezávisle na tom, zda to vědí či ne, spojuje objektivně místo, doba, konkrétní situace. Subjektivní vztahy vznikají, znají-li se pachatel a oběť. Vztah „pachatel — oběť“ může být dvoustranný nebo mnohostranný a na různých úrovních. Tyto vztahy jsou především společenské. To předpokládá určení společenské role subjektů vzájemného vztahu, znalosti cílů, event. i rozporů, určení formy jejich jednání a motivů.

Příkladem může být hrubé nakládání muže se členy rodiny, které vyvrcholí v jeho vraždě utiskovanými členy rodiny, chystaná změna manžela, mající za následek různé represe druhého partnera apod.

Mezi pachatelem a obětí mohou být vztahy různé co do stupně jejich blízkosti a intenzity. Jejich objasnění si vyžaduje přesné zhodnocení všech okolností. Tato mnohoznačnost má za následek různé nejasnosti, což může neblaze ovlivnit vyšetřování trestných činů i viktimologické výzkumy. Vztah „pachatel — oběť“ se z viktimologického hlediska neposuzuje jako jednoduchý. Je nutno přihlížet ke všem okolnostem situace, z čeho vyplývá chování poškozeného, jeho působení na pachatele před, v době a po spáchání trestného činu. Tak např. k nedbalostním trestným činům dochází nejvíce tam, kde je nízká pracovní kázeň, nezachovávají se bezpečnostní předpisy, kde špatně funguje kontrola apod. Komponentem situace v tomto případě je i chování „třetích osob“ k poškozeným a pachateli. Vyjasnění tohoto základního vztahu je nesmírně důležité jak pro trestní řízení, tak i pro správné zaměření viktimologických průzkumů, neboť na základě správných výsledků je možno provést prognózu trestné činnosti a zajistit vhodná opatření k zamezení a odvrácení trestných útoků.

Logickým pokračování vztahu „pachatel — oběť“, „oběť — pachatel“ je v některých případech jednání poškozeného, které je možno kvalifikovat za nebezpečné nejen pro něho samého, ale i pro společnost, ve vyjádření „viny“ poškozeného a jeho odpovědnosti. Tak je tomu zejména při provokujícím a nezákonném jednání poškozeného (např. při mravnostních deliktech a podvodu), kdy někteří teoretici dospívají k závěru, že takový poškozený nemá morální nárok na uplatnění svých nároků na náhradu škody a dožadují se, aby tento problém byl i upraven trestněprocesně.

V poslední době dochází k praktické aplikaci výsledků viktimologického výzkumu, a to i v oblasti trestního řízení. Tak např. na mezinárodním kongresu v Münsteru, který se konal v r. 1979, byla vytvořena zvláštní sekce trestního práva procesního, přičemž byly zkoumány různé otázky, jako právní postavení poškozeného, využití jeho práv ve všech stádiích řízení, vliv chování poškozeného na výši uloženého trestu apod.

To vše jsou problémy velmi závažné a aktuální, které si vyžadují hlu-

boké zkoumání a diskusi o empiricky získaných poznatecích. Je zřejmé, že jde o úkoly dlouhodobé, které vyžadují i mezinárodní spolupráci a výměnu zkušeností v tomto směru.

Viktimologie tak obohacuje vědy, zabývající se bojem s trestnou činností, o nové problémy a hlediska. Rozšiřuje metody boje proti kriminalitě i prostředky tohoto boje a napomáhá, aby se obětmi trestného činu stával stále menší počet členů naší společnosti. Bylo by proto zapotřebí věnovat jí i u nás větší pozornost jak v teorii, tak v praxi.

7. Jestliže člověk díky přírodním a technickým vědám ovládá přírodní zákony, stává se pánem přírody, pak díky marxisticko-leninské vědě ovládá zákony svého sociálního života, stává se vládcem svých společenských vztahů a skutečně svobodným tvůrcem svého osudu. Na XXVI. sjezdu KSSS bylo zdůrazněno, že současná etapa rozvoje země vyžaduje stále větší rozpracování teorie, která může rozřešit závažné problémy pouze v těsném spojení se životem. To platí o právních vědách a vědních oborech s nimi souvisejících, neboť je nutno co nejefektivněji využít všechny dostupné prostředky pro ochranu společnosti proti trestné činnosti.

V Československu se začíná viktimologií zabývat značná část teorie i praxe teprve v poslední době. Je třeba zdůraznit význam prací Zapletalových, který v r. 1972 upozorňuje — byť i značně pod vlivem Holysta⁵⁹⁾ — na úlohu oběti při vraždě. Frank ve své práci⁶⁰⁾ hodnotí kladně nejen Zapletalovy výzkumy, ale i starší výzkumy čs. generální prokuratury, které byly publikovány v publikacích prokuratury již dříve. Uvážíme-li, že šlo o práce průkopnické, je třeba jen litovat, že jim nebyla věnována větší pozornost.

Populární kniha Lecha Falandysze⁶¹⁾ sehrála velice cennou roli z hlediska informace i v našich poměrech, i když je zřejmé, že si sama neklade příliš velké odborné úkoly. (Pro příklad je třeba uvést na str. 187 tvrzení autora, že Polsko jako jediná socialistická země má obrovské zásluhy při přiznávání náhrad obětem trestných činů ze státních prostředků. Uvádí příklad alimentálního fondu, vytvořeného zákonem z r. 1974 (Dz. U. Nr. 27 poz. 157), podle kterého má nárok na pomoc oběť, která neobdržela výživné, ať již toto neplnění vyživovací povinnosti je trestným činem nebo ne. Pomoc je možná do výše 500 zł. měsíčně. Tento příklad uvádí autor jako významný a v socialistických zemích ojedinělý. Zřejmě není seznámen s československou úpravou v obdobných případech, kterou však žádný z našich autorů nikdy neuváděl jako příklad státního fondu na pomoc obětem trestných činů, ačkoliv jde o institut, který vznikl mnohem dříve než v PLR. Takových příkladů by totiž bylo možno z Československa uvést

⁵⁹⁾ B. Holyst: Wykrywalność sprawców zabójstw. Warszawa 1967.

⁶⁰⁾ L. Frank: Dilo cit. v pozn. 48.

⁶¹⁾ L. Falandysz: Wiktyologia. Warszawa 1979.

daleko více. Falandysz uvádí podobné klasifikace obětí jako Hentig, jiní autoři, jako Ellenberger i Mendelsohn a Fattah, rozlišují další typy obětí, podobně i Drapkin.⁶²⁾ Považujeme dělení těchto autorů za iracionální a odkazuje na literaturu sub. 62.

V podstatě přebírá československá dosavadní literatura, dosud publikovaná, názory Holystovy, resp. Schneiderovy, pokud jde o dělení obětí do skupin. Tak Zapletal, který pokračuje dále ve svých viktimologických zkoumáních,⁶³⁾ ve svém referátu na konferenci ve Špindlerově Mlýně uvádí ve svém souboru vrahů, že ze zkoumaného vzorku bylo u 90 % obětí možno vidět předurčení k úloze oběti ve smyslu Holystových názorů, že určité osoby jsou předurčeny k tomu být obětí, jednak zaviněně nebo nezaviněně, individuálně nebo z titulu příslušnosti k určité sociální skupině. Je třeba kladně hodnotit to, že problematice oběti se v současné době u nás věnují i další autoři.

Kromě autorek této práce, které se k problematice viktimologie dostaly přes problematiku poškozeného v trestním řízení,⁶⁴⁾ publikovali v poslední době v Československé kriminalistice č. 1/1981 autoři Žigo, Vavro a Žigová stať, která si zajímavým způsobem všímá problematiky viktimologických zkoumání u nás i z hlediska forenzně psychiatrického.⁶⁵⁾ Zajímavé bylo i jejich sdělení na konferenci v r. 1980, kdy vybrali výsledky rozboru forenzně expertizní činnosti v letech 1974–1979 v ÚZNV MS SSR Trenčín a sledovali i problematiku viktimologickou. Podle jejich názoru pouze minimální procento znalců věnovalo pozornost úloze oběti, takže navrhuji při posuzování činu všimnout si nejen role pachatele, ale i oběti tak, aby bylo možno uvážit problematiku prevence.

Považujeme za velmi radostnou tu skutečnost, že v současné době věnují problematice viktimologických zkoumání i autoři diplomních a ročníkových prací na právnických fakultách zvýšenou pozornost. Z tohoto hlediska je velmi zajímavá např. práce V. Přenosilové, která se zabývá zkoumáním ještě neuzavřených spisů z hlediska role oběti deliktů proti životu a zdraví, nebo J. Hendrycha, který si všímal vztahů pachatele a oběti za určité časové období u trestných činů vraždy spáchaných na území hlavního města Prahy.

⁶²⁾ Srov. k tomu literaturu uvedenou v díle H. J. Schneider: *Viktimologie*. Tübingen 1975, a též autor v díle: *Das Opfer und sein Täter-Partner im Verbrechen*. München 1979, str. 20 a násl.

⁶³⁾ J. Zapletal: K viktimologii vraždy. Sb. *Práce z celostát. konf., Špindlerův Mlýn 1975*; K problematice viktimologie, *Čs. kriminalistika* č. 2/1976; O viktimologii, *Prokuratura* č. 5/1976.

⁶⁴⁾ D. Císařová, J. Čížková: *Viktimologie...* *Čs. kriminalistika* č. 2/1980; tytéž autor-ky: *Viktimologie — důležitý činitel v prevenci kriminality*. *Kriminalistický sborník* č. 3/1980.

⁶⁵⁾ L. Žigo, J. Vavro, E. Žigová: K viktimologickým aspektem vyšetřovania trestných činov. *Čs. kriminalistika* č. 1/1981.

Všechny tyto práce, o kterých jsme se zmiňovaly, jednoznačně ukazují nutnost zkoumání vztahu pachatel—poškozený právě z hlediska úvah o možné prevenci.

Všechny viktimologické výzkumy zdůrazňují, že je nutno věnovat větší pozornost poškozenému, a to i tzv. latentnímu poškozenému nebo potencialnímu poškozenému z hlediska prevence trestné činnosti. Při běžných zásazích orgánů činných v trestním řízení tradičními formami a málo citlivém přístupu dochází pouze k formální ochraně práv poškozeného, a to zejména pouze v adhezním řízení. V případě morálně poškozeného dochází při necitlivém zásahu někdy i k určitému poškození zájmu poškozeného (výslech nezletilé poškozené před rodiči při trestném činu proti mravnosti apod.). Je více než pravděpodobné, že kdyby se věnovala větší pozornost poškozenému a skutečnému využívání jeho práv v trestním řízení, dosáhlo by se významnějších úspěchů v boji proti kriminalitě.

V. ZÁVĚR

Kriminalita je cizím jevem v naší společnosti. Socialistická společnost hledá nejúčinnější prostředky k jejímu zamezování a předcházení. Boj proti kriminalitě je celospolečenským úkolem, na kterém se podílejí státní a politické orgány, společenské organizace i občané. Provádějí se analýzy účinnosti platných právních předpisů a praktické činnosti orgánů činných v trestním řízení, hledají se nové metody, přístupy a prostředky, neboť dosavadní tradiční přístupy často neodpovídají stále náročnějším požadavkům. Při sledování klesajícího trendu kriminality je možno říci, že boj proti kriminalitě je veden zásadně dobře při zapojování stále širších složek společnosti. Přesto však nemůžeme být spokojeni s přetrvávající trestnou činností proti zdraví a majetku jak v socialistickém, tak i osobním vlastnictví. Jedním z aspektů zvýšení účinnosti boje proti těmto trestným činům je přezkoumání podmínek a příčin, vedoucích k nízké aktivitě poškozených. I když se dá říci, že naše právní úprava postavení poškozeného v trestním řízení ve srovnání s právními úpravami jiných socialistických států je poměrně pokroková, neodpovídá rostoucím požadavkům vyplývajícím z rozvoje naší společnosti. Stejně je tomu i s praxí orgánů činných v trestním řízení. Přezkoumání účinnosti právní úpravy a praxe orgánů činných v trestním řízení při ochraně práv osobnosti v trestním řízení nabývá proto stále na větší závažnosti.

Účelem této práce je komplexní shrnutí problematiky procesního postavení poškozeného a jeho práv v trestním řízení, které by mohlo ovlivnit větší účinnost současné právní úpravy a praxe. Monografie nesleduje účel provedení analýzy všech problémů, vznikajících v teorii trestného procesu v této oblasti, neboť to přesahuje možnosti práce tohoto rozsahu. Z tohoto důvodu jsou rovněž uvedeny jen nejzávažnější prameny odborné literatury.

SOUHRN

Rozvojem socialistické demokracie dochází k stále většímu rozšiřování práv a svobod občanů. Všechny právní úpravy trestního řádu věnovaly značnou pozornost ochraně osobnosti v trestním řízení, zvyšování ochrany osobnosti se však většinou chápalo jako prohlubování práva obviněného na obhajobu, daleko menší pozornost byla věnována poškozenému, a to jak ze společenského, tak i politického a právního hlediska. Zajištění práv poškozeného je nesmírně důležité jak z hlediska ochrany socialistického vlastnictví — zejména v současné době je nezbytné zajistit rychlou náhradu škody a účinněji bojovat proti majetkovým trestným činům a efektivně jim předcházet, tak i z hlediska chráněných zájmů společnosti a jednotlivce.

Zajištění větší aktivity poškozeného v trestním řízení může usplnit správné zjištění objektivní pravdy, napomoci k rychlejšímu a úplnějšímu odhalení podmínek a příčin, které vedly k spáchání trestného činu, což je důležité nejen pro zvýšení účinnosti trestního řízení, pro prevenci kriminality, ale i v širším slova smyslu — pro zvýšení výchovného účinku trestního řízení a upevnění právního vědomí občanů.

Aby byly splněny rostoucí požadavky společnosti, byly vypracovány nové legislativní náměty k zvýšení účinnosti trestního zákona i trestního řádu. O změně postavení poškozeného v trestním řízení a rozšíření jeho procesních práv však se zatím neuvažuje.

Předložená práce zamýšlí seznámit čtenáře komplexně s problematikou poškozeného v trestním řízení z nejrůznějších aspektů. Přináší přehled historického vývoje, poznatky z cizích právních úprav a teoretického zpracování této problematiky, rozebírá jednotlivá procesní práva poškozeného v trestním řízení a nastiňuje náměty na zlepšení současného stavu. Složitě problémy je možno řešit pouze na základě důkladných znalostí získaných často v rámci různých vědních oborů, výzkumů, moderním vědeckým přístupem. Ve světě se v poslední době věnuje postavení poškozeného zvýšená pozornost. V právnické literatuře se objevují práce, které rozpracovávají procesní aspekty viktimologie — vědy o poškozeném. Proto předložená práce obsahuje i stručný přehled základů této nové vědy, vysvětlení zásadních problémů a přehled nejdůležitějších prací.

V krátkém úvodu je vysvětlen význam dodržování socialistické zákonitosti v rozvinuté socialistické společnosti, vztah státu a osobnosti, podstata socialistické demokracie. Při rozšiřování práv osobnosti v trestním

řízení by se nemělo zapomínat na poškozeného, upevnění jeho postavení by vedlo ke zvýšení účinnosti trestního řízení.

V druhé kapitole je široce rozebrán pojem poškozeného v trestním řízení. Práce přináší stručné porovnání obecného pojmu poškozeného u nás a jiných, zejména socialistických zemích. Podmínkou odlišné právní úpravy je historický vývoj. Proto je uveden historický vývoj poškozeného v trestním řízení, a to počínaje zákonem č. 119/1873 Sb. a uherským trestním řádem z r. 1896. Poškozený mohl v trestním řízení v této době vystupovat i jako soukromý žalobce, tuto právní úpravu obsahoval dokonce i vojenský trestní řád. Trestní řád č. 87/1950 Sb. poprvé obsahoval samostatné vymezení pojmu poškozeného, trestní řád zák. č. 64/1958 Sb. obsahuje již poměrně široce vymezený pojem poškozeného. Ostatní úpravy nepřinesly podstatnějších změn. Nezbytné pro správné pochopení pojmu poškozeného a jeho procesního postavení je vysvětlení i jiných zásadních pojmů, jako je „majetková škoda“ a jiné. Správné posouzení a rozhodnutí o náhradě škody je zásadně důležité pro účinnosti trestního řízení, je významné jak pro správné rozhodnutí o vině a o stupni nebezpečnosti činu pro společnost, tak i pro zvýšení právního vědomí a předcházení a zamezování vzniku škod způsobených trestnými činy (přečiny). I když je správné provedení adhezního řízení náročné vzhledem k nutnosti znalosti různých právních předpisů z oblasti občanského, pracovního, finančního i jiného práva, je adheznímu řízení věnována jak v československé právní teorii, tak i praxi patřičná pozornost, což dokumentuje i řada stanovisek Nejvyššího soudu.

Problematika „morálně poškozeného“ je zpracována pouze okrajově. Je zapotřebí uvažovat o účelnosti zavedení usnesení (tak jak je tomu podle čl. 53 trestního řádu RSFSR), kterým orgán činný v trestním řízení uzná, kdo je poškozeným, což by mohlo přispět k racionalizaci trestního řízení, neboť by tím odpadly rozpory mezi osobami, které se poškozeným cítí nebo které se k tomu vůbec nehlásí. V naší právní teorii se vyskytly dvě tendence k zlepšení procesního postavení poškozeného. První z nich navrhovala rozšíření práv poškozeného podle sovětského vzoru, zejména o práva poškozeného podávat opravné prostředky i proti tomu, že nebylo zahájeno trestní stíhání, proti usnesení o zastavení trestního stíhání a o právu napadnout rozsudek v plném rozsahu, nikoliv jen pokud jde o rozhodnutí o nároku na náhradu škody. Druhá tendence navrhovala zavedení institutu soukromé obžaloby tak, jak tomu bylo v rakousko-uherském právu a tak, jak je upraven v trestních řádech jiných socialistických zemí, např. SSSR, MLR, SFRJ aj. Materiálnímu pojetí trestného činu odpovídá veřejná obžaloba; důsledný boj proti kriminalitě vyžaduje, aby každý trestný čin byl stíhán, zájem jednotlivce — poškozeného, aby došlo nebo nedošlo k trestnímu stíhání, musí ustoupit zájmu celospole-

čenskému. V důsledku právní úpravy zákona o regresních náhradách kogentní ustanovení § 1 cit. zák. vylučuje úvahu, že by trestné činy proti zdraví mohly být závislé na stanovisku poškozeného, zda by uplatnil postih. Podmínkám rozvoje naší společnosti odpovídá spíše tendence první, zavedení institutu soukromé obžaloby by nepřineslo zásadní zvrát ve zvýšení účinnosti trestního řízení.

Třetí kapitola je věnována postavení poškozeného v trestním řízení a jeho procesním právům. Zásadně je poškozený subjektem trestního řízení, takže má postavení procesní strany podle § 12 odst. 5 tr. řádu. Trestní řád však obsahuje různá omezení práv poškozeného, tak např. nemá nárok na náhradu odměny zmocněnci, nebyla-li mu přiznána náhrada škody, je vyloučen z trestního řízení, vylučuje-li to zvláštnost trestního řízení nebo jiná překážka aj. Práce obsahuje rozbor jednotlivých procesních práv poškozeného a jejich omezení.

Zvláštní pozornost je věnována postavení poškozeného jako svědka. Je zdůrazněn i psychologický aspekt, neboť psychický stav poškozeného závisí zásadně na charakteru a intenzitě trestného činu, dosavadním stavu a zvláštnosti osobnosti poškozeného, což se projevuje často v neadekvátním reagování, vztahu poškozeného k trestnému činu a jeho objasňování. Z právního hlediska je nutno věnovat této otázce pozornost zejména při vyšetřování trestných činů proti lidské důstojnosti, kdy praktické nedostatky vznikají zejména při zjišťování okolností, kterými je možno ověřit hodnověrnost výpovědi obviněného a poškozeného, neboť přímé důkazy zpravidla neexistují. Jsou proto nezbytné znalosti z oblasti kriminalistiky a soudní psychologie. Problematika, kdy poškozený vystupuje současně jako strana v trestním řízení a jako svědek, je zvláště důležitá a složitá. Podle § 209 tr. řádu nesmí být svědek přítomen při výslechu obžalovaného a jiných svědků. Pokládá se za dostatečné právo poškozeného možnost nahlédnutí do spisu v přípravném řízení a seznámení se spisovým materiálem. Zde vznikají největší problémy v praxi, protože výslech poškozeného jako svědka by neměl být v zásadním rozporu s uplatněním všech práv poškozeného. Bylo by proto zapotřebí věnovat této otázce v judikatuře i praxi více pozornosti.

Právo poškozeného vyjádřit se k důkazům, aktivně se účastnit dokazování a vyjádřit se před skončením řízení k věci a přednést závěrečnou řeč nepřináší závažnější teoretické problémy. Závěrečná řeč poškozeného je něco zcela odlišného od návrhu na závěr řízení občanskoprávního nebo tam, kde poškozený vystupuje jako subjekt adhezního řízení; v ČSSR se prakticky toto právo neuplatňuje.

Právo poškozeného navrhnout, aby soud v odsuzujícím rozsudku uložil obžalovanému povinnost nahradit škodu, je teoreticky i v judikatuře dostatečně rozpracováno. Nekompromisní vymáhání majetkové škody v ad-

hezním řízení zvyšuje účinnost trestního postihu a je v souladu se společenským zájmem na ochraně zdraví a majetku. Včasné a řádné rozhodnutí o náhradě škody přispívá k výchovnému působení trestního a upevňování právního vědomí. Adheznímu řízení je věnována značná pozornost jak v teorii, tak i praxi (rozhodnutí NS Pls 1/62, Prz 3/68 a další). XI. kongres AIDP v Budapešti v r. 1974 věnoval této problematice soustředěnou pozornost, byl podán návrh na vytvoření společenského fondu, který by bylo možno použít v případech, kdy se poškozený v důsledku škody způsobené trestným činem dostal do velmi obtížné a těžko řešitelné situace a náhrada škody vůči pachateli je nereálná nebo reálná až po vynaložení dalších nákladů spojených s komplikovaným vymáháním a značným časovým odstupem. Tento návrh je aktuální nejen pro státy, kde nemocenské pojištění a sociální zabezpečení není na takové výši jako u nás, ale doporučuje jej i sovětský teoretik Savickij. Dovozuje, že odpovídá vztahům mezi státem a jednotlivcem, kde stát převzal péči o dodržování právního řádu a zajištění bezpečnosti každého občana. Odstranění následků trestného činu, včetně náhrady škody, by se mělo stát povinností státu, zejména proto, že některé orgány nebo veřejní činitelé nedokázali předcházet trestným činům. Domníváme se, že u nás toto řešení není aktuální.

Zůstává však nesporným, že by bylo účelné, aby orgány činné v trestním řízení plnily důsledněji své povinnosti ve vztahu k poškozenému. Směrnicemi Nejvyššího soudu SSSR a NDR k zlepšení rozhodovací praxe o náhradě škody by mohly přispět ke změně tradičního chápání adhezního řízení a náhrady škody jako občanskoprávní sankce za spáchání trestného činu. Tyto směrnice kvalifikují náhradu škody jako celospolečenský úkol a zdůrazňují nutnost co nejrychlejší náhrady. Podnětný je čl. 3 směrnice NS NDR, kde v občanskoprávním řízení, kdy věci byly postoupeny trestním soudem k rozhodnutí, se nevyčkává podání návrhů poškozených, ale postačí vyžádání takového návrhu před stanoveným termínem ústního jednání, čímž nemůže dojít k promlčení nároků, neboť soud je vždy povinen poskytovat náležitá právní poučení. Průlomem do tradičního nazírání tvoří právo prokurátora podle § 43 odst. 3 tr. řádu, podle něhož může prokurátor učinit návrh na náhradu škody i bez souhlasu poškozeného. Zde je počátek nového chápání poškozeného a jeho postavení a zvýšení ochrany jeho zájmů. Ochrana zájmů společnosti, socialistických organizací nebo pracujících umožňuje uplatňovat nároky na náhradu škody nad rámec daný občanskoprávním řízením, což je projevem zásad trestního řízení v poměru k zásadě dispoziční, ovládající občanské soudní řízení.

Při zajištění nároků poškozeného je nutno věnovat pozornost i účinnosti trestního příkazu, který byl zaveden s účelem zjednodušení, zrychlení a zhospodárnění řízení. Práva poškozeného zde nejsou vůbec zajištěna a výchovný účinek postihu majetkového přečinu není plně zajištěn.

Úroveň soudního řízení a rychlost rozhodování má značný politický význam. Mezi subjekty řízení vznikají konflikty vyvolávající napětí a ovlivňující jejich běžný život a výkonnost v pracovním procesu. Je nezbytné, aby soudy svými rozhodnutími tyto konflikty řešily co nejrychleji bez zbytečných průtahů. I z tohoto hlediska je proto nutno hledat všechny směry k zdokonalování právního řádu směrem k jednoduššímu a účinnějšímu řízení, přičemž by byla co nejlépe chráněna práva občanů. Při celkovém hodnocení současného stavu vyplývají dva směry: a) *de lege lata* je dosud málo využívána v adhezním řízení možnost skutečně individuálního posouzení vztahu poškozený—obviněný pro otázky náhrady škody. Je to i v případech překročení mezí nutné obrany, kdy původní pachatel se mění v poškozeného. Bylo by třeba, aby orgány činné v trestním řízení důkladněji využívali stávajících předpisů, než je tomu v běžné praxi; b) při úvahách *de lege ferenda* by bylo účelné vyjít ze sovětské právní úpravy, která poskytuje dobré zkušenosti, a zvážit, nakolik by byla pro naše poměry použitelná.

Čtvrtá kapitola přináší nové pohledy na poškozeného v trestním řízení z hlediska viktimologie. V poslední době se objevují četné práce věnované všestrannému zkoumání osobnosti poškozeného nejen z hlediska jeho trestněprocesní situace, ale i z hlediska jeho chování v době před spácháním trestného činu, v průběhu trestné činnosti a také po ní. Od kriminologie se oddělila jako samostatný vědní obor viktimologie, která studuje různé prvky trestné činnosti v jejich dynamickém kontextu a odhaluje jejich vzájemnou interakci. Vzhledem k tomu, že naše teorie se zatím tímto aspektem zabývala pouze okrajově, jsou v práci uvedeny nejvýznamnější cizí práce a podán historický vývoj viktimologie. Poškozený je ve viktimologii zkoumán jakožto pravděpodobný faktor, ovlivňující sled událostí a podmínek spáchaného trestného činu, což je důležité pro preventivní činnost proti kriminalitě. Umožňuje i objevení latentní trestné činnosti. Toto zkoumání je významné pro individualizaci rozhodování o vině v nejširším slova smyslu a ukládání spravedlivého trestu přiměřeného všem okolnostem. Rychlý růst kriminality, zejména v USA, postavil vědce před úkol hledat nové a efektivní způsoby boje proti kriminalitě, přičemž by nebyly dotčeny základy kapitalistického zřízení. I když z počátku se viktimologie na celém světě jevila jako pokroková, v kapitalistických zemích slouží utilitaristicky zájmům pojišťoven a monopolů. Hovoří se o ochraně oběti, ale prakticky se přesouvá vina na poškozené, uvažuje se o „vině“ poškozeného, kompenzaci jeho nároků na náhrady škody apod. Základním rozdílem socialistické viktimologie od buržoazní vědy o oběti trestného činu je její třídní a stranický přístup ke zkoumaným jevům, praktická orientace výzkumů, těsné spojení s trestní politikou socialistického státu, a to jak v teoretickém přístupu, tak i při praktické

aplikaci dosažených výsledků. Výsledky dosažených viktimologických výzkumů jsou využívány v prevenci kriminality, při zvyšování právního vědomí občanů a právní propagandě, při sociální kontrole na všech úrovních, čímž byly odkryty nové rezervy a netradiční přístupy v řešení společenských, psychologických a právních problémů. Rozvoj sovětské viktimologie je spjat zejména se jmény prof. Dagela a Franka.

Předložená práce shrnuje objasnění základních problémů a dosažených výsledků. Všimá si i vztahu viktimologie k ostatním vědám. Vztah viktimologie k trestnímu právu se projevuje v tom, že viktimologie osvětluje charakteristické znaky osobnosti poškozeného a jeho chování v kriminogenních situacích, napomáhá lepšímu pochopení a posouzení jednotlivých trestných činů. Viktimologie může všestrannějším pohledem napomoci k reálnému zajištění práv poškozeného. Vztah viktimologie ke kriminalistice je mnohostranný. Vztah mezi pachatelem a poškozeným napomáhá ke zjištění příčin a pohnutek trestného činu. Na základě poznatků o poškozeném je možno vymezit okruh podezřelých a stále jej zužovat až do odhalení pachatele. Poškozený může poskytnout pomoc orgánům vyšetřování a vyhledávání při shromažďování důkazů a odhalení pachatele, jeho včasném zadržení apod. Viktimologie je prospěšná pro soudní psychologii, obohacuje poznatky v typologii pachatelů a poškozených, analýze sugestibility osob, zkoumání situací při uskutečňování trestného činu, hodnocení výpovědí apod.

Všechny práce z oblasti viktimologie ukazují nutnost širšího zkoumání vztahu pachatel—poškozený, zejména pak z hlediska úvah o nejúčinnější prevenci proti kriminalitě. V případě morálně poškozeného dochází při necitlivém zásahu někdy i k narušení zájmu poškozeného (např. při výslechu nezletilé poškozené před rodiči při trestném činu proti mravnosti). Je více než pravděpodobné, že by větší pozornost poškozenému a ochraně jeho práv přinesla i významnější úspěchy v boji proti kriminalitě.

V závěru je uvedena nezbytnost zvýšení ochrany osobnosti poškozeného v trestním řízení a překonání tradičního způsobu nazírání na postavení poškozeného v trestním řízení. Splnění tohoto úkolu je možno dosáhnout pouze všestranným studiem osobnosti poškozeného a jeho postavení v trestním řízení za použití nejmodernějších vědeckých poznatků a zkušeností z cizích právních úprav a cizí rozhodovací praxe. Bylo by proto účelné uvažovat i o změně dosavadní právní úpravy postavení poškozeného a rozšířit jeho procesní práva zakotvená trestním řádem.

ПОТЕРПЕВШИЙ В ЧЕХОСЛОВАЦКОМ УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Резюме

В силу развития социалистической демократии неустанно расширяются права и свободы граждан. Прежними законодательными регламентациями в области уголовного производства значительное внимание уделялось вопросам охраны личности в уголовном производстве, причем усиление охраны личности в основном понималось как углубление права обвиняемого на защиту. Значительно меньше внимания уделялось потерпевшему с общественной, политической и юридической точек зрения. Обеспечение прав потерпевшего весьма важно как с точки зрения охраны социалистической собственности — особенно в наше время необходимо обеспечить быстрое возмещение вреда, более действенно бороться с имущественными преступлениями и эффективно предупреждать их — так и с точки зрения охраняемых интересов общества и отдельной личности.

Обеспечению большей активности потерпевшего в уголовном производстве может способствовать правильное установление объективной истины, а тем самым и более быстрому и полному вскрытию причин и условий совершения преступления, что является важным не только для повышения эффективности уголовного права, для профилактики преступности, а в более широком смысле и для усиления воспитательного воздействия уголовного производства и укрепления правосознания граждан.

В целях выполнения возрастающих потребностей общества выработаны новые законодательные урегулирования вопросов повышения эффективности уголовного кодекса и уголовно-процессуального кодекса. Однако вопрос об изменении положения потерпевшего в уголовном производстве и расширении его процессуальных прав пока что не ставится.

Авторы представленной работы намерены комплексно ознакомить читателей с проблематикой потерпевшего в уголовном производстве по различным аспектам. В работе дается обзор исторического развития, приводятся сведения относительно иностранных законодательных урегулираний и теоретической обработки данной проблематики, анализ отдельных процессуальных прав потерпевшего в уголовном производстве и некоторые соображения в части улучшения существующего положения. Отметки, что разрешение сложных проблем представляется возможным только на базе основательных знаний, раздобытых зачастую в рамках различных научных отраслей, исследований, применения современного научного подхода. Вопросам статуса потерпевшего в последнее время уделяется повышенное внимание во всем мире. В юридической литературе появляются труды, в которых рассматриваются процессуальные аспекты виктимологии — науки о потерпевшем. А поэтому представленная работа содержит также краткий обзор основ этой новой отрасли науки, разъяснение принципиальных проблем и перечень важнейших трудов в данной области.

В кратком вступительном разделе раскрывается значение соблюдения социалистической законности, взаимоотношения государства и личности, сущность социалистической демократии. В процессе расширения прав личности в уголовном производстве не следовало бы забывать о потерпевшем, так как упрочение его положения привело бы к повышению эффективности уголовного производства.

Во второй главе обширно раскрывается понятие потерпевшего в уголовном производстве. В работе дано краткое сопоставление общего понятия потерпевшего, исполь-

зуемого у нас и в других, главным образом социалистических странах. Различия в законодательном урегулировании обусловлены фактом отличительного исторического развития. Поэтому приводится обзор исторического развития положения потерпевшего в уголовном производстве, начиная с закона № 119/1873 СЗ и с венгерского уголовно-процессуального кодекса 1896 года. В то время потерпевший мог выступать в уголовном производстве и в качестве частного обвинителя, причем такая же законодательная регламентация содержалась и в военном уголовно-процессуальном кодексе. В уголовно-процессуальном кодексе № 87/1950 СЗ впервые приведено самостоятельное определение понятия потерпевшего, а в уголовно-процессуальном кодексе № 64/1958 СЗ содержится уже довольно широкое определение понятия „потерпевший“. В остальных нововведениях более существенных изменений не имелось. Для правильного осмысления понятия потерпевшего и его процессуального положения требуется освещение еще и других основополагающих понятий, скажем, понятия „имущественный вред“ и пр. Правильное рассмотрение и разрешение вопроса о возмещении вреда имеет принципиальное значение для эффективности уголовного судопроизводства и вместе с тем важно как для принятия правильного решения о вине и степени опасности деяния для общества, так и для повышения правосознания, предупреждения и пресечения возможного возникновения вреда, причиняемого уголовными преступлениями (проступками). Ввиду того, что правильное осуществление так назыв. прилегающего производства (гражданского иска в уголовном процессе) является весьма сложным делом, так как необходимо знать различные правовые предписания из области гражданского, трудового, финансового и других отраслей права, вопросам прилегающего производства уделяется не только в чехословацкой правовой теории, но и на практике, надлежащее внимание, о чем свидетельствует и ряд разъяснений Верховного суда.

Проблематика „морально потерпевшего“ разработана лишь в самых общих чертах. Представляется, что следовало бы взвесить вопрос о целесообразности введения в практику постановления (как это практикуется согласно ст. 53 УПК РСФСР), на основании которого органом уголовного судопроизводства признается, кто является потерпевшим, что могло бы способствовать рационализации уголовного производства, так как в силу этого отпали бы противоречия между лицами, которые считают себя в качестве потерпевших или которые вообще-то не заявляют о себе как о потерпевших. В нашей правовой теории имели место две тенденции относительно улучшения процессуального статуса потерпевшего. Первая из них сводилась к предложению расширить права потерпевшего по советскому образцу, в частности путем признания за потерпевшим права обжалования и того факта, что не имело места возбуждения дела, затем права на обжалование постановления о прекращении уголовного дела и права на обжалование приговора в полном объеме, а не только лишь в отношении признания права на возмещение вреда. Вторая же тенденция сводилась к предложению ввести в практику институт частного обвинения, как это имело место в австро-венгерском законодательстве и как это предусмотрено в уголовно-процессуальных кодексах иных социалистических стран, например, в СССР, ВНР, СФРЮ и пр. Материальному пониманию уголовного преступления отвечает публичное обвинение; ведение последовательной борьбы с преступностью диктует необходимость того, чтобы преследовались все преступления; заинтересованность отдельного лица — потерпевшего в проведении уголовного преследования или в отказе от него не смеет противостоять общественным интересам. Императивное положение § 1 закона о регрессных возмещениях в силу существующего законодательного урегулирования исключает возможность допущения соображений насчет того, что преследование преступлений против здоровья могло бы зависеть от позиции потерпевшего, т. е. от его

заинтересованности в привлечении виновного к ответственности. Условием развития нашего общества отвечает скорее первая тенденция, так как введение института частного обвинения не явилось бы принципиальным оборотом в деле повышения эффективности уголовного производства.

Третья глава посвящена положению потерпевшего в уголовном производстве и его процессуальным правам. По общему правилу потерпевший является субъектом уголовного производства, в силу чего он согласно ч. 2 § 12 УПК занимает положение процессуальной стороны. Однако же уголовно-процессуальный кодекс содержит ряд ограничений прав потерпевшего. Так, например, последний не обладает правом на компенсацию вознаграждения уполномоченного, если за ним не признано право на возмещение вреда. Он устранен от участия в уголовном производстве по личным причинам (если он обвиняется по тому же делу), в силу особого порядка уголовного производства, наличия иного рода препятствий и пр. В работе содержится разбор отдельных процессуальных прав потерпевшего и их ограничение.

Право на ознакомление с материалами дела может быть в предварительном производстве ограничено согласно ч. 2 § 65 УПК лишь по уважительным причинам. Особое внимание уделено положению потерпевшего лица как свидетеля. Подчеркивается также психологический аспект, ибо психическое состояние потерпевшего по общему правилу зависит от характера и интенсивности преступного деяния, наличествующего состояния и от особенностей личности потерпевшего, что нередко сказывается в неадекватном реагировании, затем от отношения потерпевшего к факту преступления и процессу его раскрытия. С юридической точки зрения следует уделить внимание этому вопросу особенно при расследовании преступлений против человеческого достоинства, когда фактические недостатки проявляются главным образом при установлении обстоятельств, посредством выявления которых можно проверить достоверность показаний обвиняемого и потерпевшего, так как прямые доказательства, как правило, не существуют. Поэтому тут-то необходимы знания из области криминалистики и судебной психологии. Проблематика, когда потерпевший одновременно выступает в уголовном производстве в качестве стороны и в качестве свидетеля, является весьма важной и сложной. Согласно § 209 УПК свидетель не может присутствовать на допросе обвиняемого и других свидетелей. В качестве достаточной меры считается право потерпевшего на ознакомление с материалами дела в процессе предварительного расследования. В этом отношении возникают на практике весьма важные проблемы, так как допрос потерпевшего в качестве свидетеля не должен был бы находиться в принципиальном противоречии с условиями применения всех прав потерпевшего. А поэтому следовало бы уделить больше внимания данному вопросу в судебной и прокурорско-следственной практике.

Право потерпевшего высказывать суждения относительно доказательств, принять активное участие в исследовании доказательств, высказаться по делу до окончания производства и держать заключительную речь не вызывает более серьезных теоретических проблем. Заключительная речь потерпевшего является чем-то абсолютно отличным от заявления в заключение производства по гражданско-правовым делам или же в тех случаях, когда потерпевший выступает в качестве субъекта прилегающего производства; в ЧССР фактически это право применения не находит.

Вопрос о праве потерпевшего внести предложение относительно включения судом в обвинительный приговор обязанности подсудимого по возмещению вреда, и в теории, и в судебной практике освещен достаточно. Бескомпромиссное взыскание имущественного вреда в ходе прилегающего производства повышает эффективность уголовного преследования и отвечает общественным интересам в деле охраны здоровья и имущества. Своевременное принятие соответствующего решения о возмеще-

нии вреда способствует воспитательному воздействию уголовного права и упрочению правосознания. Гражданскому иску в уголовном процессе уделяется значительное внимание и в теории, и на практике (постановление Верховного суда Плс 1/62, Прз 3/68 и пр.). XI конгресс AIDP¹⁾ в Будапеште (1974 г.) уделил данной проблематике особое внимание. На этом конгрессе было внесено предложение относительно образования общественного фонда, использование которого имело бы место в тех случаях, когда потерпевший вследствие вреда, причиненного ему преступлением, попал в тяжкое положение и возмещение вреда преступником невозможно или возможно только после дополнительных расходов и связано с чересчур сложным взысканием и со значительным запозданием. Это предложение является актуальным не только для тех государств, где режим страхования на случай болезни и социального обеспечения не достигли нашего уровня, но и для других, как это рекомендует советский теоретик профессор Савицкий. Он же указывает, что это отвечает отношениям между государством и отдельной личностью, в котором последнее взяло на себя заботу о соблюдении правопорядка и обеспечении безопасности каждого гражданина. Ликвидацию последствий преступления, в том числе и возмещение вреда, следовало бы отнести в круг обязанностей государства. Это, в частности, потому, что некоторые органы и их представители не сумели предупреждать преступления. В нашей стране такое решение вопроса не является актуальным.

Однако, спору нет, что органам уголовного судопроизводства следовало бы более тщательно выполнять свои обязанности по отношению к потерпевшему. Руководящие указания Верховного Суда СССР и Верховного Суда ГДР по улучшению практики принятия судебных решений в части возмещения вреда могли бы способствовать изменению традиционного понимания прилегающего производства и возмещения вреда как гражданско-правовой санкции за совершение преступления. Возмещение вреда определяется в этих руководящих указаниях как задача всего общества и подчеркивается необходимость как можно наиболее быстрого ее выполнения. Особый интерес представляет собой ст. 3 руководящих указаний Верховного Суда ГДР, согласно которой в гражданском судопроизводстве, когда вещи переданы уголовным судом на решение, предложения потерпевших не выжидаются, а достаточно истребовать такого рода заявления до истечения назначенного срока устного разбирательства, в силу чего погашению прав за давностью на место, ибо суд всегда обязан дать надлежащие разъяснения. Вторжением в традиционные воззрения по данному вопросу представляет собой право прокурора в соответствии с ч. 3 § 43 УПК, согласно которому прокурор вправе сделать заявление относительно возмещения вреда и без согласия потерпевшего на это. Отсюда берет свое начало новое осмысление потерпевшего и его положения, а также усиления охраны его интересов. Защита интересов общества, социалистических организаций и трудящихся позволяет заявлять права на возмещение вреда сверх рамок гражданского судопроизводства, в чем находят конкретное выражение принципы уголовного производства по отношению к принципу диспозитивности, которым проникнуто гражданское судопроизводство.

В связи с обеспечением прав потерпевшего необходимо уделить также внимание действительности карательного приказа, введенного с целью упрощения, ускорения и достижения большей экономности производства по делу. Тут-то правотребования потерпевшего вообще не обеспечены, а также не обеспечено полностью воспитательное воздействие факта привлечения к ответственности за имущественный уголовный проступок.

Уровень судопроизводства и быстрота принятия решений имеют большое полити-

¹⁾ Association internationale de droit pénal.

ческое значение. Между субъектами производства по делу возникают конфликты, вызывающие напряжение и влияющие на их будничную жизнь и работоспособность. Необходимо, чтобы суды путем вынесения соответствующих решений ликвидировали эти конфликты как можно быстрее и без лишних проволочек. А по-этому и в этом плане следует искать всевозможные направления по усовершенствованию правопорядка с целью достижения максимально упрощенного и эффективного производства по делу, при котором как можно наилучше охранялись бы права граждан. При даче общей оценки современного положения вырисовываются два направления: а) *de lege lata* до сих пор недостаточно используется в прилежающем производстве возможность действительно индивидуального рассмотрения взаимоотношения потерпевший—обвиняемый по вопросам возмещения вреда. Это касается также случаев превышения пределов необходимой обороны, когда первоначальный преступник превращается в потерпевшего. Органам уголовного судопроизводства следовало бы более тщательно использовать действующие предписания, чем это имеет место в повседневной практике: б) при соображениях *de lege ferenda* было бы целесообразным отпавиться от советской законодательной регламентации, содержащей в себе хороший практический опыт, и взвесить насколько она была бы приемлемой в наших условиях.

В четвертой главе приводятся новые воззрения на потерпевшего в уголовном производстве с точки зрения виктимологии. В последнее время появились многочисленные труды, посвященные всестороннему изучению личности потерпевшего не только с точки зрения его уголовно-процессуального положения, но и с точки зрения его поведения в период до совершения преступления, в течение преступной деятельности и после нее. В качестве самостоятельной научной отрасли от криминологии отпочковалась виктимология, занимающаяся изучением различных аспектов преступности в их динамичном контексте, раскрывая их взаимную интеракцию. Ввиду того, что нашей теорией рассматривался данный аспект лишь весьма бегло, в работе приведены наиболее значимые иностранные труды и историческое развитие виктимологии. В плане виктимологии потерпевший рассматривается в качестве вероятного фактора, влияющего на ход событий и на условия совершения преступления, что важно для профилактики преступности. Это позволяет также вскрывать латентную преступность. Такое рассмотрение вопроса немаловажно для индивидуализации решения о вине в наиболее широком смысле слова и для назначения справедливого наказания в соответствии с наличествующими обстоятельствами. Резкий рост преступности, особенно в США, ставит перед учеными задачу по изысканию новых и эффективных методов борьбы с преступностью, дабы при этом основы капиталистического строя остались незатронутыми. Отметим, что вначале виктимология во всем мире казалась прогрессивной отраслью науки, а теперь утилитаристски служит интересам страховых организаций и монополий. Пропагандируется охрана жертвы, а фактически вина переносится на потерпевших, высказываются соображения о „вине“ потерпевшего, о компенсации его правотребований по возмещению вреда и т. п. Основополагающее различие между социалистической виктимологией и буржуазной наукой о жертве преступления состоит в ее классовом и партийном подходе к изучаемым явлениям, практической направленности исследований, тесной увязке с карательной политикой социалистического государства, причем как в теоретическом плане, так и в правоприменительной практике. Результаты виктимологических исследований используются в области предупреждения преступности, повышения правосознания граждан и правовой пропаганды, при осуществлении социального контроля на всех уровнях, в силу чего обнаружены новые резервы и нетрадиционные подходы к решению общественных, психологических и правовых проблем. Развитие советской виктимологии связано, в частности, с именем профессора Дагеля и Франка.

Представленная работа обобщает достигнутые результаты в данной области и освещает основные проблемы. Рассматривает также вопрос об отношении виктимологии к другим наукам. Отношение виктимологии к уголовному праву проявляется в том, что виктимология освещает характеристические признаки личности потерпевшего и его поведения в криминогенных ситуациях, способствует лучшему пониманию и изучению отдельно взятых преступлений. Виктимология в силу более широкого охвата данной проблематики может способствовать реальному обеспечению прав потерпевшего. Отношение виктимологии к криминалистике многогранно. Отношение между преступником и потерпевшим способствует выявлению причин и мотивов совершения преступления. Основываясь на сведениях о потерпевшем, можно определить круг подозреваемых и постепенно сужать его вплоть до разоблачения преступника. Потерпевший может оказать помощь органам следствия и дознания при собирании доказательств и разоблачении преступника, его своевременном задержании и т. п. Виктимология полезна для судебной психологии, обогащает данные в части типологии преступников и потерпевших, а также для анализа внушаемости лиц, изучения ситуаций при совершении преступных деяний, оценки показаний и т. п.

Все труды из области виктимологии показывают на необходимость более глубокого изучения отношения преступник — потерпевший, особенно с точки зрения соображений относительно наиболее эффективной профилактики преступности. В практической работе органов уголовного судопроизводства при использовании традиционных форм и методов нередко имеют место случаи недостаточно обдуманного подхода к вопросам прилегающего производства. В силу недостаточно внимательного подхода к морально потерпевшим порою имеет место и нарушение их интересов (скажем, при допросе несовершеннолетнего потерпевшего в присутствии родителей по факту преступного деяния против нравственности). С наибольшей вероятностью можно сказать, что уделяя больше внимания потерпевшему и охране его прав можно было бы добиться более крупных успехов в борьбе с преступностью.

В заключение указывается на необходимость усиления охраны личности потерпевшего в уголовном производстве и преодоления традиционных воззрений относительно статуса потерпевшего в уголовном производстве. Выполнения этой задачи можно добиться лишь путем всестороннего изучения личности потерпевшего и его положения в уголовном производстве и путем применения новейших научных познаний и опыта иностранных законодательных регламентаций и практики принятия решений. А поэтому представляется целесообразным задаться вопросом и об изменениях наличествующего правового урегулирования статуса потерпевшего и расширить его процессуальные права, предусмотренные уголовно-процессуальным кодексом.

D. ČÍSAŘOVÁ, J. ČÍŽKOVÁ

DER GESCHÄDIGTE IM TSCHECHOSLOWAKISCHEN STRAFVERFAHREN

Resumé

Die Entfaltung der sozialistischen Demokratie bringt eine ständig wachsende Ausweitung der Rechte und Freiheiten der Bürger mit sich. Alle rechtlichen Neuregelungen der Strafprozeßordnung widmeten dem Schutz der Persönlichkeit im Straf-

verfahren große Aufmerksamkeit; der gesteigerte Schutz der Persönlichkeit wurde jedoch größtenteils als Vertiefung des Rechtes des Beschuldigten auf seine Verteidigung aufgefaßt. Weitaus geringere Aufmerksamkeit wurde dem Geschädigten gewidmet, und zwar sowohl vom gesellschaftlichen, politischen, wie auch vom juristischen Standpunkt aus. Die Sicherstellung der Rechte des Geschädigten ist ungeheuer wichtig, und zwar vom Gesichtspunkt des Schutzes des sozialistischen Eigentums — besonders heutzutage ist es unerlässlich, raschen Schadenersatz zu garantieren, die Vermögensdelikte wirksamer zu bekämpfen und ihnen mit mehr Effektivität vorzubeugen — wie auch vom Gesichtspunkt der zu schützenden Interessen der Gesellschaft und des Einzelnen.

Die Sicherung einer größeren Aktivität des Geschädigten im Strafverfahren kann die ordnungsgemäße Feststellung der objektiven Wahrheit beschleunigen, zur raschen und vollständigeren Aufdeckung der Bedingungen und Ursachen, die zur Begehung der Straftat führten, beitragen, was wichtig ist, nicht nur für die erhöhte Wirksamkeit des Strafverfahrens und für die Prävenz der Kriminalität, sondern auch im weiteren Sinne des Wortes — für die Steigerung der erzieherischen Wirkung des Strafverfahrens und für die Festigung des Rechtsbewußtseins der Bürger.

Um den wachsenden Anforderungen der Gesellschaft gerecht zu werden, wurden neue legislative Entwürfe zur erhöhten Wirksamkeit des Strafgesetzes und der Strafprozeßordnung ausgearbeitet. Über die Änderung der Position des Geschädigten im Strafverfahren und die Erweiterung seiner prozessualen Rechte wurden jedoch bisher keinerlei Erwägungen angestellt.

Absicht der vorliegenden Arbeit ist es, den Leser in komplexer Weise von den verschiedensten Aspekten aus mit der Problematik des Geschädigten im Strafverfahren bekanntzumachen. Sie bringt einen Überblick über die historische Entwicklung, die rechtliche Regelung im Ausland und die theoretische Bearbeitung der diese Problematik betreffenden Erkenntnisse, analysiert die einzelnen Prozeßrechte des Geschädigten im Strafverfahren und skizziert Anregungen zur Verbesserung des gegenwärtigen Zustandes. Die komplizierten Probleme sind nur lösbar aufgrund eingehender Kenntnisse, die häufig im Rahmen verschiedener wissenschaftlicher Fächer und Forschungen mit modernen wissenschaftlichen Methoden gewonnen werden. Allgemein widmet man in letzter Zeit der Position des Geschädigten erhöhte Aufmerksamkeit. In der juristischen Literatur werden Arbeiten, die die prozessualen Aspekte der Victimologie, der Wissenschaft vom Geschädigten, bearbeiten, veröffentlicht. Deshalb enthält die vorliegende Arbeit auch einen kurzen Überblick über die Grundlagen dieser neuen Disziplin, eine Aufklärung über ihre grundlegenden Probleme und einen Überblick über die wichtigsten Arbeiten.

In der kurzen Einleitung wird die Bedeutung der Einhaltung der sozialistischen Gesetzlichkeit in der entwickelten sozialistischen Gesellschaft, die Beziehung von Staat und Persönlichkeit, das Wesen der sozialistischen Demokratie erklärt. Bei der Ausweitung der Persönlichkeitsrechte im Strafverfahren sollte man nicht auf den Geschädigten vergessen; die Festigung seiner Position würde zu einer gesteigerten Wirksamkeit des Strafverfahrens führen.

Im zweiten Kapitel wird der Begriff des Geschädigten im Strafverfahren ausführlich untersucht. Die Arbeit enthält eine kurzgefaßte Vergleichung des allgemeinen Begriffs des Geschädigten bei uns und in anderen, besonders in den sozialistischen Ländern. Voraussetzung für eine abweichende rechtliche Regelung ist die historische Entwicklung. Deshalb wird die historische Entwicklung der Stellung des Geschädigten im Strafverfahren behandelt, und zwar beginnend mit dem Ges. Nr. 119/1873 Slg. und der ungarischen Strafprozeßordnung aus dem J. 1896. Der

Geschädigte konnte zu jener Zeit im Strafverfahren auch als Privatkläger auftreten und diese rechtliche Regelung gab es sogar in der Militärstraßprozeßordnung. Die Straßprozeßordnung Nr. 87/1950 Slg. enthielt erstmalig die selbständige Umschreibung des Begriffs des Geschädigten, die StPO laut Ges. Nr. 64/1958 Slg. enthält bereits eine verhältnismäßig breite Definition des Begriffs des Geschädigten. Die weiteren Novellierungen brachten keine wesentlichen Abänderungen. Unerläßlich für das richtige Verständnis des Begriffs des Geschädigten und seiner Prozeßstellung ist auch die Erklärung weiterer grundlegenden Begriffe, wie des „Vermögensschadens“ und anderer. Die richtige Beurteilung und die Entscheidung über den Schadenersatz ist von grundsätzlicher Wichtigkeit für die Wirksamkeit des Strafverfahrens und hat auch Bedeutung für die richtige Entscheidung über die Schuld und die Gefährlichkeit der Tat für die Gesellschaft, ebenso wie auch für die Steigerung des Rechtsbewußtseins und die Prävenz sowie die Vermeidung des Entstehens von Schäden, die durch Straftaten (Übertretungen) verursacht werden. Wenn auch die richtige Durchführung des Adhäsionsverfahrens anspruchsvoll ist mit Rücksicht auf die erforderliche Kenntnis verschiedener Rechtsvorschriften auf dem Gebiet des bürgerlichen, Arbeits-, Finanz- und sonstigen Rechts, wird dem Adhäsionsverfahren sowohl in der tschechoslowakischen Rechtstheorie wie auch in der Praxis gehörige Aufmerksamkeit gewidmet, was auch durch eine Reihe von Stellungnahmen des Obersten Gerichtes dokumentiert wird.

Die Problematik des „moralisch Geschädigten“ wird nur am Rande behandelt. Zu erwägen ist die Zweckmäßigkeit der Einführung eines Beschlusses (so wie es laut Art. 53 der Straßprozeßordnung der RSFSR der Fall ist), mit dem das im Strafverfahren tätige Organ erkennt, wer geschädigt ist, was zur Rationalisierung des Strafverfahrens beitragen könnte, denn dadurch würden die Gegensätze entfallen zwischen Personen, die sich geschädigt fühlen und solchen, die sich dazu überhaupt nicht bekennen wollen. In unserer Rechtstheorie sind zwei Tendenzen zur Verbesserung der prozessualen Position des Geschädigten erkennbar. Die erste schlägt die Ausweitung der Rechte des Geschädigten nach sowjetischem Muster vor, besonders in bezug auf die Berechtigungen des Geschädigten zur Einbringung von Rechtsmitteln, und dies auch dagegen, daß die Strafverfolgung nicht eingeleitet wurde, weiter gegen den Beschluß auf Einstellung der Strafverfolgung, und in bezug auf das Recht, das Urteil im gesamten Umfang anzufechten, nicht bloß, soweit es um die Entscheidung über den Anspruch auf Schadenersatz geht. Die zweite Tendenz beantragt die Einführung des Instituts der privaten Anklage, so wie sie im österreichisch-ungarischen Rechte bestand und wie sie in den Straßprozeßordnungen anderer sozialistischer Länder geregelt ist, z. B. in der UdSSR, der VRU, der SFRJ u. a. Der materiellen Auffassung der Straftat entspricht die öffentliche Anklage; der konsequente Kampf gegen die Kriminalität erfordert es, daß jede Straftat verfolgt wird, das Interesse des Geschädigten daran, daß es zur Strafverfolgung kommt oder nicht, muß zurücktreten gegenüber dem gesamtgesellschaftlichen Interesse. Infolge der rechtlichen Regelung des Gesetzes über die Regreßentschädigungen wird durch die kogente Bestimmung des § 1 des zit. Gesetzes die Erwägung darüber ausgeschlossen, daß es bei Straftaten gegen die Gesundheit vom Standpunkt des Geschädigten abhängen könnte, ob sie verfolgt werden. Den Entwicklungsbedingungen unserer Gesellschaft entspricht eher die erste Tendenz; die Einführung des Instituts der privaten Anklage würde keine grundsätzliche Veränderung bezüglich einer erhöhten Wirksamkeit des Strafverfahrens mit sich bringen.

Das dritte Kapitel ist der Stellung des Geschädigten im Strafverfahren und seinen Prozeßrechten gewidmet. Grundsätzlich ist der geschädigte Subjekt des Strafver-

fahrens, so daß er die Stellung einer Prozeßpartei laut § 12 Abs. 5 der StPO einnimmt. Die Strafprozeßordnung enthält jedoch verschiedene Beschränkungen der Rechte des Geschädigten; so hat er z. B. keinen Anspruch auf Ersatz der Vertretungskosten, wenn ihm kein Schadenersatz zuerkannt wurde, er ist aus persönlichen Gründen (falls er Mitbeschuldigter ist) aus dem Strafverfahren ausgeschlossen, wenn die Besonderheit des Strafverfahrens oder ein anderes Hindernis seine Teilnahme nicht zuläßt u. a. Die Arbeit enthält die Analyse der einzelnen Prozeßrechte des Geschädigten und ihrer Beschränkungen.

Das Recht auf Einsicht der Akten kann laut § 65 Abs. 2 der StPO im vorbereitenden Verfahren aus gewichtigen Gründen eingeschränkt werden. Besondere Aufmerksamkeit wird der Stellung des Geschädigten als Zeugen gewidmet. Betont wird auch der psychologische Aspekt, denn der psychische Zustand des Geschädigten hängt grundsätzlich vom Charakter und der Intensität der Straftat, dem bisherigen Zustand und der Besonderheit der Persönlichkeit des Geschädigten ab, was oft im nicht-adäquaten Reagieren, im Verhältnis des Geschädigten zur Straftat und ihrer Aufklärung zum Ausdruck kommt. Vom rechtlichen Standpunkt aus ist es notwendig, dieser Frage Aufmerksamkeit zu schenken; und zwar besonders bei der Untersuchung eines Deliktes gegen die menschliche Würde, wo namentlich bei der Feststellung der Umstände, die die Glaubwürdigkeit der Aussagen des Beschuldigten und des Geschädigten belegen, praktische Mängel auftreten, denn in der Regel gibt es keine direkten Beweise. Daher sind Kenntnisse auf dem Gebiete der Kriminalistik und der forensischen Psychologie unerlässlich. Besonders wichtig und kompliziert wird die Problematik, wenn der Geschädigte im Strafverfahren gleichzeitig als Partei und als Zeuge auftritt. Laut § 209 StPO darf der Zeuge bei der Einvernahme des Angeklagten und anderer Zeugen nicht anwesend sein. Als genügend betrachtet man das Recht des Geschädigten während des vorbereitenden Verfahrens in die Akten Einsicht zu nehmen und sich mit dem schriftlichen Material bekanntzumachen. Hier ergeben sich in der Praxis die größten Probleme, weil die Einvernahme des Geschädigten als Zeugen nicht in grundsätzlichem Widerspruch zur Geltendmachung seiner Rechte als des Geschädigten stehen sollte. Es wäre daher notwendig, dieser Frage in der Judikatur und der Praxis mehr Aufmerksamkeit zu widmen.

Das Recht des Geschädigten, sich zu den Beweisen und vor der Beendigung des Verfahrens zur Sache selbst zu äußern sowie eine Schlußrede vorzutragen, bringt keine gewichtigeren theoretischen Probleme mit sich. Die Schlußrede des Geschädigten ist etwas ganz verschiedenes vom Antrag auf Schluß des bürgerlichrechtlichen Verfahrens oder im Falle, daß der Geschädigte als Subjekt des Adhäsionsverfahrens auftritt; in der CSSR wird dieses Recht praktisch nicht in Anspruch genommen.

Das Recht des Geschädigten zu beantragen, daß das Gericht im verurteilenden Erkenntnis dem Angeklagten die Pflicht zum Ersatz des Schadens auferlegen möge, ist theoretisch und auch in der Judikatur genügend bearbeitet. Die kompromißlose Eintreibung des Vermögensschadens im Adhäsionsverfahren steigert die Wirksamkeit der Strafverfolgung und steht im Einklang mit dem gesellschaftlichen Interesse am Schutz der Gesundheit und des Vermögens der Bürger. Die rechtzeitige und ordnungsgemäße Entscheidung über den Schadenersatz trägt zur erzieherischen Wirkung des Strafverfahrens und zur Festigung des Rechtsbewußtseins bei. Dem Adhäsionsverfahren wird sowohl in der Theorie wie auch in der Praxis (Entscheidungen des Obersten Gerichtes unter Aktenzeichen Pls 1/62, Prz 3/68 und weitere) erhebliche Aufmerksamkeit gewidmet. Der IX. Kongreß der IADJ in Budapest im Jahre 1974 schenkte dieser Problematik konzentrierte Aufmerksamkeit und beantragte die Bildung eines gesellschaftlichen Fonds, der in jenen Fällen benutzt werden könnte, wo

der Geschädigte infolge des durch eine Straftat verursachten Schadens in eine sehr mißliche und schwer erträgliche Situation gerät und der Schadenersatzanspruch gegenüber dem Täter unreal ist und erst nach Aufwendung weiterer, mit der komplizierten Eintreibung verbundener Kosten und mit bedeutendem zeitlichen Abstand realisierbar wäre. Dieser Antrag ist aktuell nicht bloß für Staaten, in denen die Krankenversicherung und die Sozialfürsorge nicht auf solcher Höhe steht wie bei uns, sondern wird auch von dem sowjetischen Theoretiker Prof. Savickij empfohlen. Dieser führt aus, daß der Antrag den Beziehungen zwischen dem Staat und dem Einzelnen dort entspricht, wo der Staat die Sorge um die Einhaltung der Rechtsordnung und die Garantie für die Sicherheit jedes Bürgers übernommen hat. Die Beseitigung der Folgen einer Straftat, einschließlich des Schadenersatzes, sollte zur Pflicht des Staates werden, besonders deshalb, weil einige Organe oder öffentliche Faktoren nicht imstande waren, den Straftaten vorzubeugen. Wir sind der Meinung, daß eine solche Lösung bei uns nicht aktuell ist.

Unbestritten bleibt jedoch, daß es zweckmäßig wäre, wenn die im Strafverfahren tätigen Organe ihre Pflichten in bezug auf den Geschädigten konsequenter erfüllen würden. Die Richtlinien des Obersten Gerichtes der UdSSR und der DDR zur Verbesserung der Entscheidungspraxis über den Schadenersatz könnten ein Beitrag sein zur Änderung der traditionellen Auffassung des Adhäsionsverfahrens und des Schadenersatzes als einer bürgerlichrechtlichen Sanktion für die Begehung der Straftat. Diese Richtlinien qualifizieren den Schadenersatz als gesamtgesellschaftliche Aufgabe und betonen die Notwendigkeit der möglichst raschen Entschädigung. Als Anregung zu betrachten ist Art. 3 der Richtlinien des Obersten Gerichtes der DDR, wonach im zivilrechtlichen Verfahren, falls die Sache vom Strafgericht zur Entscheidung abgetreten wurde, nicht die Einbringung von Anträgen von seiten des Geschädigten abgewartet wird, sondern die Anforderung eines derartigen Antrages vor dem für die mündliche Verhandlung festgesetzten Termin genügt, wodurch die Verjährung der Ansprüche ausgeschlossen wird, denn das Gericht ist verpflichtet, jederzeit die erforderlichen Rechtsbelehrungen zu geben. Einen Durchbruch gegenüber den traditionellen Anschauungen stellt das Recht des Prokurators laut § 43 Abs. 3 der StPO dar, wonach der Prokurator auch ohne die Zustimmung des Geschädigten den Antrag auf Schadenersatz stellen kann. Hierin liegt der Beginn eines neuen Verständnisses des Geschädigten und seiner Position sowie eines erhöhten Schutzes seiner Interessen. Der Schutz der Interessen der Gesellschaft, der sozialistischen Organisationen oder der Werktätigen macht es möglich, Schadenersatzansprüche über den durch das zivilrechtlichen Verfahren gegebenen Rahmen hinaus geltend zu machen, worin die Grundsätze des Strafverfahrens und ihr Verhältnis zu dem das Zivilgerichtsverfahren beherrschenden Grundsatz der Disponibilität zur Geltung gebracht werden.

Bei der Sicherstellung der Ansprüche des Geschädigten ist es notwendig, auch der Wirksamkeit des Strafbefehls, der zum Zweck der Vereinfachung, Beschleunigung und Verbilligung des Verfahrens eingeführt wurde, Aufmerksamkeit zu schenken. Die Rechte des Geschädigten entbehren hier überhaupt der Sicherstellung und die erzieherische Wirkung der Verfolgung eines Vermögensdeliktes ist nicht voll gesichert.

Das Niveau des Gerichtsverfahrens und die Schnelligkeit der Entscheidungstätigkeit haben erhebliche Bedeutung. Zwischen den Subjekten des Verfahrens entstehen Konflikte, die Spannungen hervorrufen und ihre normales Leben sowie ihre Leistungsfähigkeit im Arbeitsprozeß beeinflussen. Die Gerichte müssen unbedingt durch ihre Entscheidungen diese Konflikte so rasch wie möglich und ohne unnötigen Aufschub einer Lösung zuführen. Auch von diesem Standpunkt aus ist es daher not-

wendig, alle Wege zur Vervollkommnung der Rechtsordnung in der Richtung eines einfacheren und wirkungsvolleren Verfahrens aufzusuchen, wobei die Rechte der Bürger optimal geschützt werden. Bei der Gesamtbewertung des gegenwärtigen Zustandes ergeben sich zwei Richtungen: a) de lege lata wird bisher im Adhäsionsverfahren die Möglichkeit einer wirklich individuellen Beurteilung der Beziehung des Geschädigten zum Beschuldigten bezüglich der Frage des Schadenersatzes wenig ausgenützt. Dies ist der Fall auch bei einer Überschreitung der Grenzen der Notwehr, wo der ursprüngliche Täter sich in den Geschädigten verwandelt. Es wäre angebracht, daß die im Strafverfahren tätigen Organe die bestehenden Vorschriften gründlicher ausnützen als dies in der üblichen Praxis geschieht; b) bei den Erwägungen de lege ferenda wäre es zweckmäßig, von der sowjetischen Rechtspraxis, die gute Erfahrungen liefert, auszugehen und abzuwägen, bis zu welchem Grade sie für unsere Verhältnisse anwendbar sind.

Das vierte Kapitel eröffnet neue Ausblicke auf dem Geschädigten im Strafverfahren vom Standpunkt der Victimologie aus. In letzter Zeit erscheinen zahlreiche Arbeiten, die der allseitigen Untersuchung der Persönlichkeit des Geschädigten gewidmet sind, und zwar nicht bloß vom Gesichtspunkt seiner strafprozessualen Situation aus, sondern auch vom Gesichtspunkt seines Verhaltens in der Zeit vor der Begehung der Straftat, im Verlauf der strafbaren Tätigkeit und auch danach. Von der Kriminologie löste sich als selbständiger wissenschaftlicher Zweig die Victimologie, die die verschiedenen Elemente der strafbaren Tätigkeit in ihrem dynamischen Kontext studiert und ihre wechselseitige Interaktion aufdeckt, los. Mit Rücksicht darauf, daß unsere Theorie sich bisher mit diesem Aspekt nur am Rande beschäftigte, werden in der Studie die bedeutendsten fremden Arbeiten angeführt und ein Überblick über die historische Entwicklung der Victimologie gegeben. Der Geschädigte wird in der Victimologie als wahrscheinlicher Faktor, der den Ablauf der Ereignisse und die Bedingungen der verübten Straftat beeinflusst, untersucht, was für die präventive Tätigkeit gegen die Kriminalität wichtig ist. Ermöglicht wird auch die Aufdeckung latenter strafbarer Tätigkeit. Diese Untersuchung ist von Bedeutung für die Individualisierung der Entscheidungstätigkeit bezüglich der Schuld im weitesten Sinne des Wortes und für die Auferlegung einer gerechten Strafe, die allen Umständen angemessen ist. Das rasche Anwachsen der Kriminalität, besonders in den USA, stellte die Wissenschaftler vor die Aufgabe, neue und effektive Arten des Kampfes gegen die Kriminalität zu suchen, ohne daß dabei die Grundlage der kapitalistischen Gesellschaftsordnung berührt werden. Wenn die Victimologie auch anfangs auf der ganzen Welt als fortschrittlich erschien, dient sie doch in den kapitalistischen Ländern utilitaristisch den Interessen der Versicherungen und der Monopole. Man spricht zwar vom Schutz der Opfer, aber praktisch wird die Schuld auf die Geschädigten überwältigt; man stellt Erwägungen an über die „Schuld“ des Geschädigten, über die Kompensierung seiner Schadenersatzansprüche u. ähnl. Der grundlegende Unterschied der sozialistischen Victimologie von der bourgeoisen Wissenschaft vom Opfer einer Straftat besteht in ihrem klassen- und parteimäßigen Herangehen an die untersuchten Erscheinungen, in der praktischen Orientierung der Forschungen und ihrer engen Verbundenheit mit der Strafpolitik des sozialistischen Staates, und zwar sowohl im theoretischen Herangehen als auch bei der praktischen Anwendung der erzielten Ergebnisse. Die Ergebnisse, die bei den victimologischen Forschungen erzielt wurden, werden bei der Präsenz der Kriminalität ausgenützt, bei der Steigerung des Rechtsbewußtseins der Bürger und der juristischen Propaganda, bei der sozialen Kontrolle auf allen Ebenen, wodurch neue Reserven und ein untraditionelles Herantreten an die Lösung gesellschaftlicher psychologischer und rechtlicher Probleme

me erschlossen wurden. Die Entwicklung der sowjetischen Victimologie ist besonders mit den Namen der Prof. Dagel und Frank verknüpft.

Die vorliegende Arbeit faßt die Erläuterung der Grundprobleme und der erzielten Arbeitsergebnisse zusammen. Sie richtet ihr Augenmerk auch auf die Beziehung der Victimologie zu den übrigen Wissenschaften. Die Beziehung der Victimologie zum Strafrecht kommt darin zum Ausdruck, daß die Victimologie die charakteristischen Persönlichkeitsmerkmale des Geschädigten und sein Verhalten in kriminellen Situationen beleuchtet, zum besseren Verstehen und Beurteilen der einzelnen Straftaten verhilft. Die Victimologie kann durch ihre allseitige Betrachtungsweise zur realistischen Sicherung der Rechte des Geschädigten beitragen. Die Beziehung der Victimologie zur Kriminalistik ist vielseitig. Die Beziehung zwischen dem Täter und dem Geschädigten hilft auch bei der Feststellung der Ursachen und Motive der Straftat. Aufgrund der Erkenntnisse über den Geschädigten läßt sich der Umkreis der Verdächtigen begrenzen und ständig verengen bis zur Entdeckung des Täters. Der Geschädigte kann den Ermittlungs- und Untersuchungsorganen beim Sammeln von Beweisen und bei der Auffindung des Täters, bei seiner rechtzeitigen Festnahme u. ähnl. behilflich sein. Die Victimologie ist für die Gerichtspsychologie von Nutzen, bereichert die Erkenntnisse bezüglich der Typologie der Täter und der Geschädigten, der Analyse der Suggestibilität von Personen, der Untersuchung der Situation bei der Ausführung der Straftat, der Bewertung der Aussagen u. ähnl.

Alle Arbeiten auf dem Gebiete der Victimologie weisen auf die Notwendigkeit einer breiteren Untersuchung der Beziehungen zwischen Täter und Geschädigtem hin, besonders auch vom Gesichtspunkt der Erwägungen über die wirksamste Prävention gegen die Kriminalität. Bei dem üblichen Eingreifen der im Strafverfahren tätigen Organe in traditionellen Formen und ihrem wenig sensiblen Herangehen geschieht dies bloß im Adhäsionsverfahren häufiger. Im Falle einer moralischen Schädigung kommt es bei undifferenziertem Eingreifen manchmal sogar zu einer Verletzung des Interesses des Geschädigten (z. B. bei der Einvernahme einer minderjährigen Geschädigten in Anwesenheit der Eltern, wenn ein Sittlichkeitsdelikt vorliegt). Es ist mehr als wahrscheinlich, daß größere Aufmerksamkeit gegenüber dem Geschädigten und dem Schutz seiner Rechte auch bedeutendere Erfolge im Kampf gegen die Kriminalität bringen würde.

Im Schlußteil der Arbeit wird die Unerläßlichkeit eines erhöhten Schutzes der Persönlichkeit des Geschädigten im Strafverfahren und die Überwindung der traditionellen Betrachtungsweise bezüglich der Position des Geschädigten im Strafverfahren hervorgehoben. Die Erfüllung dieser Aufgabe ist nur durch allseitiges Studium der Persönlichkeit des Geschädigten und seiner Stellung im Strafverfahren bei Anwendung der modernsten wissenschaftlichen Erkenntnisse und Erfahrungen aufgrund der fremden gesetzlichen Regelungen und der fremden Entscheidungspraxis möglich. Es wäre daher zweckmäßig, auch eine Änderung der bisherigen rechtlichen Regelung der Stellung des Geschädigten in Erwägung zu ziehen und seine in der Strafprozeßordnung verankerten Prozeßrechte zu erweitern.

SEZNAM POUŽITÉ A CITOVANÉ LITERATURY

- Aleksander S. A.: *Pravovyje garantiji vozměščenija uščerba v ugovnom processe*. Gorkij 1976.
- Amelunxen C.: *Das Opfer der Straftat*. Hamburg 1970.
- Beňčura J.: *Aktuálne otázky normotvorby nášho trestného práva*. Socialistické súdnictvo č. 6/1979.
- Blážke J.: *Náhrada škody v novém čs. právu*. Orbis, Praha 1953.
- Božjev V.: *Priměnění norm GPK pri rassmotreniji graždanskogo iska v ugovnom processe*. Sovětskaja justicija č. 15/1971.
- Císařová D.—Čížková J.: *Viktologie — důležitý činitel v prevenci kriminality*. Čs. kriminalistika č. 3/1980.
- Císařová D.: *K některým otázkám adhezního řízení*. Socialistická zákonnost č. 3/1958.
- Císařová D.: *Možnosti soukromé obžaloby*. Prokuratura č. 1/1971.
- Císařová D.—Čížková J.: *Poškození v trestním řízení*. Vojenská prokuratura č. 1/1981.
- Císařová D.—Čížková J.: *K zlepšení rozhodování o náhradě škody (K podnětům právní praxe SSSR a NDR)*. Vojenská prokuratura č. 4/1980.
- Čelcer M. A.: *Graždanskij isk v ugovnom processe*. Jurizdat, Moskva 1975.
- Dagel P. S.: *Vina potěpěvšego v sovětskom ugovnom prave*. Sovětskaja justicija č. 6/1977.
- Dajev V. G.: *Pravo na predjavlenije regresnogo iska v ugovnom processe*. Sovětskaja justicija č. 21/1972.
- Dajev V. G.: *Sovremennye problemy graždanskogo iska v sovětskom ugovnom processe*. Leningrad 1972.
- Dedecker R.: *IIIème Symposium International de Victimologie 1979*. Revue de droit Pénal et de Criminologie č. 11/1979.
- Dubrivnyj V. A.: *Potěpěvšij na predvaritělnom sledstvii*. Saratov 1966.
- Ellenberger H.: *Psychologische Beziehungen zwischen Verbrecher und Opfer*. Zeitschrift für Psychotherapie und medizinische Psychologie č. 4/1954.
- Falandysz L.: *Viktologia*. Warszawa 1979.
- Fattah A.: *La victime — est-elle coupable?* Montréal 1971.
- Frank L. V.: *Viktologija i viktimnost*. Dušanbe 1972.
- Frank L. V.: *Potěpěvšij ot prestuplenija i problemy sovětskoj viktologii*. Irfon, Dušanbe 1977.
- Freemann M. D. A.: *Violence in the Home*. Farrenborough 1979.
- Garantii prav ličnosti v socialističeskom ugovnom prave i processe*. Sborník, Jaroslavl 1977.
- Grun A.: *Nadzor za rassmotrenijem graždanskogo iska v ugovnom děle*. Bjuleten Verchovnogo suda SSSR, 5/1962.
- Hentig H.: *The criminal and his victim. studies in the sociology of crimener*. Hasen 1948.
- Hentig H.: *Das Verbrechen II. Der Deliquent in Griff der Umweltkräfte*. Berlin—Göttingen—Heidelberg 1962.
- Hlávička J.: *Rozhodování o náhradě škody v adhezním řízení*. Ministerstvo spravedlnosti, SEVT, Praha 1973.
- Hołyst B.: *Wykrywalność sprawców zabójstw*. Warszawa 1967.

- Hörschl L.: *USA a mytologie o lidských právech*. Nová mysl č. 3/1979.
- Hrdlička J.: *Prokurátorské žaloby v občanském soudním řízení*. Academia, Praha 1968.
- Choděra O.: *K problematice uplatnění nároku na náhradu škody v trestním řízení*. Socialistické soudnictvo č. 8/1977.
- Iľjina L. V.: *Ugolovno-processualnoje značenie viktimologii*. Pravovedenie č. 3/1975.
- Jarmakov J.: *Regressnyj isk v ugovolnom děle*. Sovětskaja justicija č. 21/1975.
- Jurčėnkov V. J.: *Garantiji prav potěrpěvšego v suděbnom razbiratělstvě*. Tomsk 1977.
- Jampolskaja I.: *O subjektivnyh pravah sovetskich graždan i ich garantijach*. IAN, SSSR, Moskva 1959.
- Kokorev L. D.: *Učastniki pravosudija po ugovolnym dělam*. Voronež 1971.
- Kucova E. F.: *Graždanskiy isk v ugovolnom processe*. Moskva 1967, 2. vyd. Moskva 1977.
- Levitov V. D.: *Teorija rolej v psihologii*. Voprosy psihologii č. 6/1966.
- Malein N. S.: *Vozměščenie vrěda, pričinenogo ličnosti*. Jurid. literatura, Moskva 1965.
- Majčdanik A. A.—Sergejeva N. J.: *Materialnaja otvetvennost za povrežděnie zdorovja*. Juridičeskaja literatura, Moskva 1968.
- Mannheim H.: *Comparative criminology*. London.
- Marcuse M.: *Männer als „Opfer“ von Kindern*. Archiv für Kriminalanthropologie und Kriminalistik č. 56/1914.
- Mazalov A. G.: *Graždanskiy isk v ugovolnom processe*, 2. vyd. Juridičeskaja literatura, Moskva 1977.
- Mečl J.—Boguszak J.: *K mezinárodní úpravě lidských práv*. Příloha k Tvorbě č. 30, 1977.
- Mencer G.: *Mezinárodní humanitární právo před novou kodifikací*. Mezinárodní vzťahy č. 3/1972.
- Minskaja V. S.: *Kriminologičeskije i ugovolno-pravovoe značenie povědenija potěrpěvšich*. Voprosy borby s prestupnostju č. 16/1972.
- Perlov J. D.: *Suděbnyje preniža i posledněje slova podsudimogo v sovětskom ugovolnom processe*. Gosjurizdat, Moskva 1957.
- Pešta K.: *Trestněprávní ochrana naší ekonomiky*. Panorama, Praha 1979.
- Potěrpěvšij ot prestuplenija* — sborník. Vladivostok 1974.
- Přichystal V.: *Pojem poškozėného a jeho postavení v trestním řízení podle nového trestního řádu*. Socialistická zákonnost č. 4/1962.
- Rivman D. V.: *Viktimologičeskije faktory i profilaktika prestuplenij*. Leningrad 1975.
- Rössmann E.: *Über den kriminologischen Aspekt des Begriffes „Beziehung“*. Kriminalistik č. 8/1969.
- Růžek A.: *Obžalovací zásada v čs. socialistickém trestním řízení*. Praha 1964.
- Růžek A.: *Problematika ochrany osobnosti v trestním řízení*. Zprávy advokacie č. 1, 1969.
- Rybalskaja V. J.: *Ugolovno-pravovoe, ugovolno-processualnoje i viktimologičeskoe ponjatije potěrpěvšego*. Pravovedenie č. 3/1976.
- Sarkisova E. A.: *Předupředitělnaja rol ugovolnogo zakona*. Minsk 1969.
- Savickij V. M.: *Graždanskiy isk v ugovolnom processe*. Sovětskaja justicija č. 6/1971.
- Savickij V. M.—Potěruža J. J.: *Potěrpěvšij v sovětskom ugovolnom processe*. Juridičeskaja literatura, Moskva 1963.
- Savickij V. M.: *Gosudarstvėnnoje obviněnie v sudě*. Moskva 1971.
- Savickij V. M.: *Zákonnost, soudnictví a záruky práv osobnosti ve světle nové Ústavy SSSR*. Socialistická zákonnost č. 8/1978.
- Savinov V. N.: *O vlijanii „viny“ potěrpěvšego na jeho processualnoje položenije*. In:

- Garantii prav ličnosti v socialističeskom ugovnom prave i processe.* Jaroslavl 1977.
- Sborník 30 let Všeobecné deklarace lidských práv. Horizont, Praha 1979.
- Sborník Potěrpěvšij ot prestuplenija. Vladivostok 1974.
- Sborník Povyšeniye effektivnosti dejatel'nosti organov prokuratury, suda i justicii po borbe s prestupnost'ju v svete rešenij XXV. sjezda KPSS. Vsesojuznyj institut po izučeniju pričin i razrabotke mēr predupreždēnija prestupnosti, Moskva.
- Sborník Garantiji prav ličnosti v socialističeskom pravě i processe. Jaroslavl 1977.
- Schneider H. J.: *Das Opfer und sein Täter-Partner im Verbrechen.* München 1979.
- Schneider H. J.: *Viktimologie. Wissenschaft um Verbrechensopfer.* Tübingen 1975.
- Schafer S.: *Victimology: the victim and his criminal.* Reston/Virginia 1977.
- Storch F.: *Trestní řízení rakouské,* díl I. Praha 1887.
- Strogovič M. S.: *Prověrka zakonnosti i obosnovannosti suděbnych prigovorov.* Moskva 1956.
- Strogovič M. S.: *Kurs sovětskogo ugovnogo processa.* Nauka, Moskva 1968.
- Strogovič M. S.: *Kurs sovětskogo ugovnogo processa,* sv. I a II. Nauka, Moskva 1968.
- Strafverfahrensrecht* (učebnice, Luther H. a kol.). Berlin 1977.
- Šalamov M. P.: *Graždanskij isk v ugovnom processe,* Moskva 1961.
- Šiminova M. J.: *Imuščestvėnnaja otvėtstvennost' za moralnyj vred.* Sovětskoje gosudarstvo i pravo č. 1/1970.
- Šikanov V. J.: *Viktimologija i profilaktika pravonarusenij.* Irkutsk 1979.
- Trestní řád a předpisy souvisící.* Orbis, Praha 1953.
- Trestní řád,* komentář. Orbis, Praha 1963.
- Trestní řád,* komentář. Praha 1975.
- Ugovnnyj process* (pod redakcí M. A. Čelcova). Juridičeskaja litěratūra, Moskva 1969.
- Vandyšev V. V.: *Processualnyje garantii lica, viktimmogo v svjazi s sobstvennym anti-obščestvennym povědēnijem.* In: *Garantii prav ličnosti v socialističeskom ugovnom prave i processe.* Jaroslavl 1977.
- Vlček M.: *Vývojové tendence československé trestní politiky v současném období.* Právník č. 11/1980.
- Vlček M.: *Trestní politika, právní postavení a právní jistota občana.* Právník č. 2/1981.
- Voprosy ugovnogo processa v praktike Verchovnogo suda SSSR i Verchovnogo suda RSFSR.* Juridičeskaja litěratūra, Moskva 1974.
- Vydrja M. M.: *Garantiji prav potěrpěvšego i jeho predstavitelja pri rassmotrenii ugovnogo děla v sudě.* Sovětskoje gosudarstvo i pravo č. 7/1965.
- Zabinskij A.: *Specialnoje predupreždēnije v SSSR.* (Voprosy teorii). Lvov 1976.
- Zapletal J.: *K viktimologii vraždy.* In: *Sborník prací celostátní konference ve Špindlerově Mlýně* 1975.
- Zapletal J.: *K problematice viktimologie.* Československá kriminalistika č. 2/1976.
- Zapletal J.: *O viktimologii.* Prokuratura č. 5/1976.
- Zapletal J.—Kadlec L.: *Útoky na veřejné činitele z řad příslušníků SNB.* (Zpráva o výzkumu, VÚK GP ČSSR, Praha 1979.)
- Zdobinský S.: *Práva a svobody občanů v nové ústavě ČSSR.* Socialistická zákonnost č. 2/1979.
- Žigo L.—Vavro J.—Žigová E.: *K viktimologickým aspektom vyšetřovania trestných činov.* Československá kriminalistika č. 1/1981.